

BETEKINTŐ

2010/2. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Jobst Ágnes: Dokumentum az államvédelmi tisztképzés megindításáról, 1948

Müller Rolf: „... előbb a Párt és csak aztán az Államvédelmi Osztály”
Egy államvédelmi főhadnagy esete a pártfegyellemmel

Szerkesztőség: Szerkesztőségi közlemény

Takács Tibor: Történész a kihallgatósobában

Vörös Géza: Az egyházakban foglalkoztatott ügynökhálózat újjáépítése 1956-tól a hatvanas évek közepéig

Argejó Éva: Atomzselés cukorka
Adalékok Ötvös Alajos hírszerzői tevékenységéről a váci börtönben keletkezett fogdaügynök-jelentések tükrében

Krahulcsán Zsolt: A be- és kiutazások állambiztonsági és pártellenőrzése (1965–1970)

Papp István: Töredezett határidőnapló Erdélyből

Markó Béla: Egy irredenta hétköznapi (Lehallgatási jegyzőkönyvek, 1986. április – 1989. december). Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2009.

Jobst Ágnes

Dokumentum az államvédelmi tisztképzés megindításáról, 1948

A politikai rendőrség megszervezése az Ideiglenes Nemzeti Kormány első intézkedései közé tartozott. Az 1944. december 28-án tartott ülésen Erdei Ferenc belügyminiszter tájékoztatta minisztertársait a szovjet hadsereg vezetőivel ezzel kapcsolatban folytatott tárgyalásokról: „Erdei közli, hogy Kuznyecov¹ helyettesével folytatott a közbiztonság és a közrend érdekében megbeszéléseket. Neki a közönséges bűncselekményekre, illetve az azokkal szembeni eljárásra vonatkozólag semmi észrevétele nem volt. Annál többet tárgyaltak a politikai rendészetről, amellyel összefüggésben több általános tanácsot és javaslatot tett. Fölvetette a kérdést, hogy mi az orosz parancsnokságnak az álláspontja a közrendészeti szervek felfegyverkezését és hatáskörét illetően. Kijelentette, hogy a helyi hatóságoknak általános rendelkezést fognak kiadni, amihez azonban szükséges, hogy mi készítsünk el egy tervet. A terv elkészítésének egyik jelenleg leküzdhetetlen akadálya, hogy szakember nem áll rendelkezésre.”² Péter Gábor 1945 áprilisában Rákosi Mátyás számára készített beszámolójában a politikai rendőrségi munka megszervezésének nehézségeit számba véve legfőbb problémaként szintén a rendelkezésükre álló alkalmas emberek kis létszámára hivatkozott. Amint beszámolójából kiderül, a létszámhiányt a korábbi nyomozói állomány kényszerű elbocsátása okozta: „Ez természetes is, hiszen a régi emberekből éppen célkitűzéseink miatt senkit át nem vehettünk, a munkatársak megválasztásánál pedig elsősorban a megbízhatóságot és inkább a fejlődőképességet, mint a szakképzettséget kellett szem előtt tartanom. (Azóta szakembereink tudásukat rendszeres oktatás útján átadják, illetve átadták a többieknek, akik a legnagyobb lendülettel és szorgalommal végzik a nekik kiosztott munkát.)”³

A csendőrség feloszlásáról és az új államrendőrség megszervezéséről az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. május 10-én kiadott 1.690/1945. M.E. sz. rendelete határozott. A jogszabály értelmében a megyei és a városi főkapitányságokon, valamint a városi és járási kapitányságokon is megalakultak a politikai rendészeti osztályok.⁴ A politikai rendőrség két különálló szervezeti egységre tagolódott: Péter Gábor vezetésével a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát, illetve Tömpe András vezetése alatt a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát hozták létre. Az 1.700/1945. M.E. sz. rendelet a belügyminiszter által kijelölt különleges alakulatok sorában már tanosztályok felállításáról is említést tett.⁵ Egyúttal arról intézkedett, hogy „(1) A kinevezett személyek 1947. évi június hó 30-ig a Belügyminiszter által külön rendeletben szabályozandó tanfolyamot kötelesek elvégezni, és az előírt vizsgát letenni. (2) Amennyiben az előző bekezdés szerint érintett rendőriskolát, illetve detektíviskolát az arra kötelezett személy az előírt határidőig és módon el nem végezné, állásából saját maga és hozzátartozói ellátási igényeinek elvonásával minden kártérítés nélkül elbocsájtandó.”⁶

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete szerint a Magyar Államrendőrség testületébe a Magyar Nemzetgyűlésben képviselt bármely politikai párt tagja bekerülhetett.⁷ Az államvédelmi szervek káderállományába a tömegszervezetek, például a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége, a Szakmunkás és Ifjómunkás Tanoncmozgalom, a szakszervezetek, a Hadifogolyiroda és a Magyar Szabadságharcos Szövetség ajánlásai és javaslatai, valamint egyéni kérelmek nyomán is történtek felvételek.⁸ Ugyanakkor az ÁVH X/2. (Tájékoztatási) Osztály vezetője, Szendi György államvédelmi őrnagy⁹ számára 1950. december 9-én készült áttekintés arról számol be, hogy már az 1945-ös év során két nagyobb rostálást tartottak. Júniusban öt részletben 170, decemberben további 43 főt bocsátottak el a testülettől. A lemondásokat is beleszámítva az év során összesen 612 fő távozására került sor. A nagymérvű fluktuáció okát a feljegyzés készítője azzal magyarázta, hogy „a kerületi csoportvezetők öntevékenyen, megfelelő ellenőrzés nélkül vettek fel nagyobb számban nem megfelelő embereket.”¹⁰ Az eufemisztikus „nem

megfelelő” minősítéssel egyfelől a fegyelmi ügyekre utaltak, a tömeges személycserékhez azonban feltehetően a Magyar Kommunista Párt befolyásának megnövekedése, a politikai rendőrség pártirányítás alá vonása is nagyban hozzájárult. A vidéki és a központi egységek 1945. március 19-i együttes létszámát alapul véve, amely összesen 182 fő volt, s amelyből júniusban 170-et elbocsátottak, jól látható, hogy gyakorlatilag teljes személycserét hajtottak végre. A helyükre felvett állomány soraiban az év második felében is feltűnően nagy volt a fluktuáció, az 1945-ös év során mindösszesen 612 fő távozására került sor.¹¹ A régi tagok helyét újakkal töltötték fel – részben a rendvédelmi szervek más szolgálati egységeinek állományából –, így 1946 októberében már 1635 személyre rúgott a testület létszáma, akik közül 790 fő a központban, 845 fő a vidéki osztályokon teljesített szolgálatot. Mivel az államvédelmi szervezet vidéki és budapesti osztályait 1946. október 4-én egyesítették,¹² a közölt adatok nagy valószínűséggel már a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályára vonatkoznak. Három évvel később, 1949. december 31-én, az önálló Államvédelmi Hatóság megalakításakor 9233 fő állt a Hatóság rendelkezésére, vagyis az állomány létszáma az évtized végére az eredeti létszám ötvenszeresére duzzadt.¹³

A káderállományba felvett fiatal, „fejlődőképes”, ideológiailag megbízható, ám meglehetősen alacsony iskolai végzettségű embereket szakmailag is fel kellett készíteni a rájuk váró feladatra. Rákosi 1945 márciusában Moszkvába írott jelentésében a következőképpen jellemzi az újonnan kinevezett rendőrségi vezetők szakmai színvonalát: „[...] bár Budapest és a nagyvárosok rendőrkapitányai párttagok, de valamennyi kivétel nélkül kezdő és amateur [sic!]. Nem tudom a helyzetet jobban jellemezni, mint azzal, hogy a budapesti politikai rendőrség vezetőit én próbáltam kioktatni a nyomozás és a vallatás kezdő alapelveinek halvány segédfogalmaira.”¹⁴ Az alsóbb szintű politikai nyomozó tanfolyamok megindításáról Péter Gábor Erdei Ferencnek írott 1945. július 11-i jelentéséből értesülünk, amelyben a politikai rendőrség vezetője arról számolt be, hogy folyó hó 1-jével a Politikai Rendészeti Osztály nyomozói részére megindított egy „Politikai nyomozói szaktanfolyamot”. Az egy hónap időtartamú, két egymást követő hónapban megrendezett tanfolyamot 1945 júliusában és augusztusában tartották. Az előzetes tervek szerint a tanfolyamok az öttagú vizsgabizottság előtt leteendő szakvizsgával fejeződtek be. A vizsgabizottság elnökét a Belügyminisztérium delegálta, tagjai a Főkapitányság fogalmazás szakbeli rendőrtisztviselője, egy, a Detektívőrnökség által kiküldött, magasabb szolgálati beosztásban lévő detektív, a Politikai Rendészeti Osztály osztályvezető-helyettese, valamint a Politikai Rendészeti Osztály II. (Fogalmazói) alosztályának vezetője voltak.¹⁵ A vidéki politikai rendőrség 1945. október 1–3. között megrendezett konferenciáján Bíró Béla rendőrezredes előadásában – a Magyar Államrendőrség felállításáról szóló 1.700/1945. M.E. sz. rendelet 19. §-ára való hivatkozással – újból hangot kapott egy két-három hetes tanfolyamok indító Központi Politikai Tanosztály felállításának sürgető feladata: „Mi addig is anyagot fogunk szétküldeni a politikai osztályok részére a most folyó tanfolyamról, és tervbe vettük az előkészítő tanfolyamok megszervezését. Ezt úgy fogjuk megoldani, hogy minden főkapitányságról behívunk egy embert két-három hétre, és ha ezek hazamennek, ismertetik az itt kapott anyagot. Azonkívül természetesen az állandó tanfolyamra igyekszünk minél több embert behívni. Ez a tanulás azért is szükséges, mert végleges kinevezéshez rendeletben meghatározott vizsgát kell tenni.”¹⁶ A tervezett tanfolyamok tematikájában az általános büntetőjogi és kriminalisztikai tantárgyak mellett a „politikai bűnözők” nyilvántartásával és az általános politikai nyilvántartással kapcsolatos tudnivalók – „olyan egyénekről, akikkel a politikai rendőrségnek dolga lesz vagy lehet” – is helyet kaptak.¹⁷ A rá következő két évben nem folyt államvédelmi jellegű szervezett oktatás. A rendőrségi gyakorlatot követve az állomány tagjai a napi munka mellett néhány hetes tanfolyamon vettek részt, ott sajátították el az általános rendőri munkához szükséges alapvető ismereteket.¹⁸

Az 1945–1948 között folyó államvédelmi képzés adatait a Dzerzsinszkij Tisztképző Iskola megszervezése kapcsán a Szendi György államvédelmi őrnagy számára készített jelentés tekinti át. Összeállítója, Kónya József államvédelmi százados az alábbiakban foglalta össze az államvédelmi szakoktatás formáit: „1945-től 1948-ig a Hatóságon szervezett kiképzés, tervszerű oktatás lényegében nem volt. 1945-ben nyomozói

tájékoztató tanfolyamok voltak a Hatóságon (a rendes napi munka ellátása mellett), amelyet az összes akkori nyomozók elvégeztek. Ugyancsak voltak tájékoztató tanfolyamok 1946-ban is a nyomozók részére (létszámadatok nem állnak rendelkezésre). 1945–1946-ban a Hatóság beosztottjainak egy része elvégezte a Főkapitányság által rendezett fogalmazói tanfolyamot, irodai ügyviteli tanfolyamot, rendőrtiszti tájékoztató tanfolyamot, rendőrorvosi tanfolyamot, bűnügyi tanfolyamot (számszerű adatok nem állnak rendelkezésre). 1946-ban és 1947-ben gépírási, majd gyorsírási tanfolyam is volt a Hatóságon. 1948-ban indult meg a tervszerű kiképzési munka a Hatóságon, ennek során öt nyomozói tanfolyam indult, három hétig tartott 150 fő részvételével. Az 1949-es év során a tiszti tanosztályon két évfolyam indult (6 illetve 8 hónapos) összesen 196 fő részvételével. 4 nyomozó tanfolyam, (6 hetes ill. 2 hónapos) összesen 197 fő részvételével. 2 híradós tanosztály (7 és fél hónapos) 78 fő részvételével. 3 Határrendészeti tanfolyam (2 és 3 hónapos) 100 fő részvételével. Két határrendészeti őrsparancsnoki tanfolyam 180 fő részvételével. Karhatalmi tisztjes képző tanfolyam 300 fő részvételével. Karhatalmi tiszthelyettes képző tanfolyam 100 fő részvételével. 1950. év folyamán három D-tiszti¹⁹ tanfolyam 319 fő részvételével. Négy motorostanfolyam (3 hetes) 46 fő részvételével. Fényképésztanfolyam 23 fő részvételével. Operatív nyomozói tanfolyam (2 hónapos) 97 fő részvételével. Távgépírói tanfolyam 41 fő részvételével.”²⁰

A „gyorstalpaló” tanfolyamok mellett rövidesen a magasabb szintű tisztképzés igénye is megfogalmazódott. Péter Gábor indítványára korábban – önálló szakirányú továbbképzési lehetőség híján – az államvédelmi osztályról is a Rendőrakadémia egyéves tiszti iskolájára kerültek a politikai nyomozó osztály állományának hallgatói: „A 150 főre tervezett rendőrakadémikus létszámon belül állapíttassék meg bizonyos kontingens a magyar államrendőrség államvédelmi osztályáról vezénylendő rendőrakadémikusok számára [...] A kontingens számát 15–20 főben kérem megállapítani.”²¹ Az első államvédelmi szakirányú tiszti tanosztály tervezetének kidolgozására 1948 júliusában került sor. Az osztály felállításának szükségességét a következőkkel indokolták: „Ahhoz, hogy az Államvédelmi Osztály a kiéleződött osztályharc időszakában feladatát be tudja tölteni, szükséges egyrészt az Államvédelmi Osztályon szolgálatot teljesítő elvtársak politikai és szakmai képzése, másfelől az osztály megerősítése új káderekkel. Ezt a feladatot speciális Államvédelmi Tanosztály felállításával tudjuk megoldani. A Tanosztály célja párthű, osztályhű, öntudatos, államvédelmi elméleti és gyakorlati szaktudásra kiképzett elvtársak nevelése.”²² A Dzerzsinszkij Tanosztály tényleges beindítására azonban csak 1949-ben került sor. Noha időtartamát eredetileg hat hónapra tervezték, mellette azonban még ugyanabban az évben egy nyolc hónapos tanfolyam is indult. A két tiszti tanfolyamon összesen 196 fő vett részt.²³

A tantervből kitűnik, hogy az operatív munkához szükséges alapfogalmak és módszerek elsajátítása mellett a tananyaghoz az általános rendőri ismeretek, a politikai képzés, valamint az általános műveltség bővítése is hozzátartozott. Az oktatás gerincét a világnézeti nevelés adta, amelynek keretében 61 nappali és 24 esti előadás megtartását tervezték. Az esti előadások során a marxizmus klasszikusaival, a fontosabb európai országokkal és közigazgatási ismeretekkel vértették fel a hallgatókat, valamint az esetleg felmerülő aktuális kérdések megtárgyalásának is teret adtak. A történelem oktatása a világnézeti tantárgycsoportban kapott helyet. A tananyag történelemszemléletét jól jellemzi, hogy az egyetemes történelem oktatása a francia forradalommal kezdődött és tematikája a nemzetközi munkásmozgalmat, a forradalmak történetét, valamint a faszizmus elleni harcot helyezte előtérbe. Noha a fő hangsúly a magyar történelem oktatásában is a 20. század első felének történetére, a forradalmakra, háborúkra, valamint a Horthy-korszakra esett, mindazonáltal a honfoglalástól a második világháborúig terjedően mégis bizonyos áttekintést próbáltak nyújtani a nemzet történelméről. A történeti részt itt is a magyar munkásmozgalmak történetére vonatkozó ismeretek egészítették ki. A világnézeti tantárgycsoporthoz kapcsolódó gyakorlati munka során az MDP programjához kapcsolódó társadalomismereti kérdéseket – külön kiemelve abból az ifjúsági és a nőkérdést – a káder- és propagandamunka szempontjából dolgozták fel. Sokat elárul a képzés színvonaláról, hogy az általános műveltséget bővítő tantárgyak, így az irodalomtörténet, a magyar nyelvtan, a földrajz és a számtan csupán heti egy-egy órát kapott a tanrendben. Másfelől a nappali és esti előadásokon túl a

színház- és mozilátogatások is hozzátartoztak az oktatási programhoz, sőt az oktatási intézmény tervében egy könyvtár felállítása is szerepelt.

Az általános állambiztonsági ismereteken, a politikai nyomozó munka eszközeinek és módszereinek ismertetésén túl az államvédelmi szakirányú tantárgycsoport témái élén a pártok és a közigazgatás ellenőrzése állt. A tervezet összeállításának idején a magyar politikai rendszert még a pluralizmus jellemezte – noha napjaik meg voltak számlálva –, elvileg még szabadon működtek a különböző pártok. Az ezzel kapcsolatos ismeretek sorában első helyen szerepeltek a pártokba való beépüléssel, az alkalmas bizalmi egyének kiválasztásával és beszerzésével kapcsolatos tudnivalók. A szakirányú oktatás második legfontosabb területe a vidéki hálózat megszervezése volt, amelynek heti két-két órát, a tanfolyam teljes ideje alatt összesen 50 órát szenteltek. A vidéken folytatott hálózatszervezést ugyanis nagyban megnehezítette, hogy falun a helybeliek jól ismerték egymást, s a szorosabb közösségi kontroll folytán gyorsan felfigyeltek a szokott viselkedési normáktól eltérően cselekvő, például nem célirányosan mozgó, vagy idegenekkel barátkozó, velük bizalmas beszélgetést folytató helyi lakosokra. A pártok állambiztonsági ellenőrzését és a vidéki hálózat kiépítésének nehézségeit az 1947. április 5-i moszkvai jelentésében Péter Gábor a következőképpen jellemezte: „Alapfeladatunknak tartjuk, hogy mindent előre megtudjunk, s tájékoztassuk erről vezetőinket. E célból meglehetősen kiterjedt informátorhálózatot hoztunk létre. Valamennyi politikai pártban vannak embereink. Sikerül beszeroznünk más pártok funkcionáriusait. A beszerzésre többnyire annak köszönhetően kerül sor, hogy kompromittáló anyagok vannak a kezünkben. Az emberek a leleplezéstől való félelmükben hajlandóak együttműködni velünk. Falun azonban az informátorhálózatunk gyengébb.”²⁴

Az egyházak ellenőrzésével kapcsolatos tantervi rész öt foglalkozást szentelt a katolikus egyháznak, míg a protestáns egyház és a többi felekezet csupán egy-egy óra erejéig kapott helyet a tanrendben. A szocialista ipar védelmén belül a bányászat, a nehézipar, valamint a szabotázselhárítás területét helyezték előtérbe. A reggel 8 órától este 19 óráig tartó oktatás során az anyag elsajátítását és feldolgozását egymásra épülő előadásokkal, konzultációkkal és szemináriumokkal támogatták.²⁵ A tanfolyam célja az ideológiailag feltétlenül megbízható, szilárd marxista-leninista világnézet valló, fegyelmezett és szakmai szempontból magas szinten képzett tisztek felkészítése volt az államvédelmi struktúra számára. A két államvédelmi tiszti tanosztály mellett az államvédelmi tisztképzéshez a többi rendvédelmi szerv tiszti iskolái is hozzájárultak; az 1949-es év folyamán a „Honvéd Tiszti iskolákra” 97, a Rendőrakadémiára 7 főt küldtek, s további 20 fő a Szovjetunióban vett részt egy egyéves tanfolyamon. Az 1950. december 9-én készült összeállítás szerint az államvédelmi szervezet „vezető káderei” immáron a Dzerzsinszkij tanosztály hallgatóinak és a Szovjetunióban végzeteknek a köréből kerültek ki. A Dzerzsinszkij tanosztály két évfolyamán végzett 196 fő közül 1950 decemberében összesen 43 fő töltött be ilyen jellegű tisztséget.²⁶

A tisztképzés felsorolt formái mellett továbbra is szerveztek különböző szakirányú alapszintű tanfolyamokat; 1949–1950-ben operatív nyomozói, híradós, határrendészeti, karhatalmi és elhárító tanfolyamokat indítottak. A képzés színvonalát egy későbbi beszámoló a következőképpen értékelte: „A múlt [értsd: korábbi] oktatásunkra a rövid lejáratú tanfolyamok szervezése volt a jellemző, amit szükségessé tett a Hatóság nagymérvű káderhiánya. Ez a körülmény rányomta bélyegét a szakmai oktatásra. A hallgatók zsúfolva, vázlatosan kapták meg az anyagokat, nem tudták kellően feldolgozni. (Egy hónap alatt kellett például kiképezni katonai vonalra elhárító tiszteket, vagy 2 hét alatt szabotázs-elhárító vonalra operatív munkásokat.)”²⁷

A Belügyminisztériumtól szervezetileg független Államvédelmi Hatóság 1950. január 1-jei megalakítását²⁸ az ÁVH saját, iskola rendszerű oktatásának a kiépítése követte. A több hónapos előkészítést követően Péter Gábor 1951. szeptember 13-án adta ki a parancsot az egyéves Dzerzsinszkij Tisztképző Iskola megindítására. Döntését a következő sorokkal indokolta: „Az Államvédelmi Hatóság előtt álló megnövekedett feladatok elvégzése és az államvédelmi munka eredményesebbé tétele érdekében fokozottabb mértékben szükségessé vált az Államvédelmi Hatóság beosztottai politikai és szakmai színvonalának állandó emelése, valamint általános műveltségük fejlesztése.”²⁹

Parancsnokának 1951. szeptember 30-tól Váradi József államvédelmi századost nevezték ki (akiről tudható, hogy 1948. július 3-ig rendőrnnyomozó hadnagyként a pápai rendőrkapitányságon dolgozott). Az iskola célját a „Hatóság közép-kader-állományának szakmailag és politikailag képzett államvédelmi tisztekkel” történő megerősítésében jelölte meg. A parancs azt is megszabta, hogy a 250 főre tervezett képzés keretében kik és hogyan kezdhették meg ott tanulmányaikat: „Az osztályvezetők az osztályukról a legjobban dolgozó bajtársak közül operatív munkára alkalmas, fiatal, fejlődőképés, politikai és erkölcsi magatartás szempontjából példamutatókat javasolják. Az osztályvezetők által javasoltak közül a Káderosztály válogassa ki az iskola hallgatóit.”³⁰ Az első tanévről írott jelentés szerint „1951-ben az Államvédelmi Hatóságon belül két vonalon folyt az államvédelmi oktatás: iskolai vonalon és a továbbképzés³¹ vonalán. A Tanulmányi Osztály évi tervében 1000 kader kiképzése szerepelt.”³² A belügyminisztériumi és az államvédelmi szervezet 1953-as összevonása és az 1956-os forradalom ellenére a Dzerzsinszkij Tisztképző Iskola a politikai rendőrség tisztjeinek és tiszthelyetteseinek képzését az évtized végéig önálló intézményként szolgálta.³³ Csupán 1959-ben került sor az általános rendőrségi és a politikai rendőrségi tisztképzés integrálására. Ezt követően a BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszéke vette át az állambiztonsági ismeretek oktatását.

A közreadott irat az első államvédelmi tiszti tanfolyam 1948-ban kidolgozott tantervét tartalmazza, amelynek tényleges megindítására csak a tervezet összeállítását követő évben, 1949-ben került sor. Az ebben az évben két ízben tartott – egy hat és egy nyolc hónapos formában megrendezett – tanfolyamot összesen 196 fő végezte el. A tanfolyam elvégzését követő évben közülük 43 személy már vezető beosztást töltött be a testületnél. A dokumentum egy szervezeti iratok, jelentések és kimutatások tartalmazó dossziében található, amelynek irat szintű rendezése még nem történt meg. Amint az irat címéből is látható, tervezetről van szó. A húsz oldal terjedelmű, géppel írott tiszttárat nem hitelesítették, sem szignó, sem pecsét nem található rajta. A véglegesnek szánt szöveg kialakítása során két törlést hajtottak végre, amelyek a tanfolyam idegen nyelvű oktatását érintik. Valószínűleg megfelelő előadó hiányában kerülhetett sor az eredetileg a tervezett orosz és angol nyelvoktatás kihúzására.

Dokumentum:

Tervezet Államvédelmi Tanosztály felállítására, Budapest, 1948. július 16.

Ahhoz, hogy az Államvédelmi Osztály a kiéleződött osztályharc időszakában feladatát be tudja tölteni, szükséges egyrészt az Államvédelmi Osztályon szolgálatot teljesítő elvtársak politikai és szakmai képzése, másrészt az osztály megerősítése új, képzett káderekkel. Ezt a feladatot speciális Államvédelmi Tanosztály felállításával tudjuk megoldani. A Tanosztály célja párthű, osztályhű, öntudatos, államvédelmi elméleti és gyakorlati szaktudásra kiképzett elvtársak nevelése. A politikai képzést a marxizmus-leninizmus oktatásával, valamint pártszerű magatartásra való neveléssel kívánjuk elérni. Az államvédelmi szakismeretek elméleti és gyakorlati oktatása teszi lehetővé a biztos politikai alapon álló elvtársaknak az államvédelmi munka helyes elvégzését. Tekintve, hogy az általános rendőri szakismeretek elsajátítása munkavégzés mellett nehezen halad, így a tanfolyam anyagába az általános rendőri ismeretek is tartoznak. A tanfolyam keretében gondot fordítunk az általános műveltség bővítésére is. Az Államvédelmi Tanosztály tanfolyamának időtartama hat hónap lenne. Ennyire feltétlenül szükség van úgy a politikai, az általános kérdések, valamint az államvédelmi szakirányú kérdések elméleti és gyakorlati elsajátításához. A tanfolyam hallgatósága részben az Államvédelmi Osztály állományából, részben más rendőri szervek tagjaiból, valamint megbízható munkásokból tevődne össze. A kiválogatás és tanfolyamra küldés a legnagyobb körültekintéssel történne. A tanosztály előkészítési munkálataiból eddig a tananyagbeosztás, az oktatás tervezete és egyes anyagok előadójának kiválasztása történt meg. Az államvédelmi szakirányú oktatás anyagát az osztályvezetők a legnagyobb lelkesedéssel vállalták el, előadói ők maguk lesznek, vagy általuk kijelölt beosztottak lesz. A világnézeti oktatást, az általános műveltség bővítésére irányuló

tananyagok oktatását és az általános rendőri szakoktatást részben belső, részben külső előadók útján kívánják megoldani.

A tanosztály részére megfelelő épület szükséges (lehetőleg Budapest peremén, pl. Budakeszi, Pesthidegkút stb.) előadóteremmel, hálóhelyiségekkel, étkezőhelyiséggel, valamint könyvtár és a tanosztálytörzs részére hivatali helyiségekkel. Mindezek kellőképp bebútorozva és felszerelve. Egy tanfolyam hallgatóságának létszáma kb. 100–200 fő lenne, az épület méretezése ennek megfelelő nagyságú legyen. A tanosztály törzse: 3 tagú tanosztály vezetőség + gondnok, könyvtáros, 2 gépíró. A tanosztály vezetősége kézben tartja a tanfolyam hallgatóinak nevelését, gondoskodik az előadókról, a tanfolyam menetének zavartalanságáról.

Gondnok: a tanfolyam gazdasági ügyeit vezeti, az épület karbantartását, étkezde irányítását, anyagbeszerzést és a tanfolyam során felmerülő egyéb hasonló feladatokat látja el, illetve vezeti. Könyvtáros: feladata az oktatáshoz szükséges könyvek folyamatos beszerzése, azok kezelése. Beosztottak: két altiszt a tanosztályvezetőség és a gondnok részére.

Az étkeзде alkalmazottai két szakban dolgoznak, egymást váltva, egy-egy szakács 3–3 segítővel, kik egyben a felszolgálat is végzik. (Napi ötszöri étkezést kell biztosítanunk ahhoz, hogy a tanfolyam hallgatói az erős iramú tanulást kellő fizikummal bírják.) Az épület rendben tartására és takarítására négy személy elegendő. Egy személy szükséges a villany, vízvezeték stb. állandó karbantartására, ki egyben az alkalmi szerelési munkákat is ellátja. Anyag, élelmiszer és egyebek szállítására egy teherautó szükséges gépkocsivezetővel. Előadók stb. személyszállításra egy személygépkocsi és egy jeep szükséges, egy-egy gépkocsivezetővel. Az őrséget az Államvédelmi Osztály őrszemélyzeti parancsnoksága biztosítja. A tanfolyam hallgatói a tanfolyam ideje alatt rendfokozatjelzés nélkül egyenruhában járnának. Fehérnemű-mosatásukról a tanosztály gondoskodikna.

Időbeosztás:

Ébresztő 6 órakor

Torna 6.10 h

Reggeli 7 h

Foglalkozás kezdete 8 h

Ebédidő 13 h–15 h-ig

Délutáni foglalkozás 15 h–19 h-ig

Vacsoraidő 19 h–20 h-ig

Szabadfoglalkozás 20 h–22 h-ig

A tanfolyamvezetőség engedélye nélkül a hallgatók még a szabadfoglalkozási időben sem hagyhatják el a tanosztály területét.

Világnézeti oktatás:

Hetenként egyszer az ebédszünetben 14h–15h-ig énektanulás. Hetenként egy este 8 órai kezdettel pártnap. Hetenként egy este világnézeti anyagból oly előadás, melyhez a hallgatóságnak külön anyagot tanulnia nem kell. A világnézeti oktatás heti 21 órát vesz igénybe a foglalkozási időben. A tanfolyam 61 világnézeti előadást kap foglalkozási időben a 6 hónap alatt, ezenkívül 24 esti előadást.

Az előadásokat osztályon belüli és meghívott elvtársak tartják. A világnézeti oktatás célja osztályhű, párthű elvtársakká nevelés. Az oktatás és nevelés párhuzamosan halad. A nappali előadások az ideológiai képzést adják, az estik főleg pártszerű magatartásra, fegyelemre nevelők, ezenkívül oly előadások, melyek az általános ismereteket bővítik.

Világnézeti oktatás módszerei:

Egy anyag feldolgozása két napot vesz igénybe. A tanfolyam foglalkozási időben heti három előadást kap. Egyik nap előadás + konzultáció, időtartama 3 óra. Másik napon 2 óra egyéni tanulás, mikor is az előadáshoz olvassák el a kötelező olvasmányt. Ezután két

óra szeminárium az anyag feldolgozására. Az előadást az egész tanfolyam együtt hallgatja. Szemináriumcsoport 20–25 tag.

Tananyagtervezet:

Az előadások nem felsorolási sorrendben tartanak, az áttekinthetőség miatt vannak csoportosítva.

Magyar történelem:

1. Honfoglalástól 1800-ig.
2. Reformkorszak. 1848-as szabadságharc.
3. 1867-es kiegyezés. Magyarország a dualizmus korában. I. világháború.
4. 1918-as októberi forradalom.
5. Magyar tanácsköztársaság.
6. Ellenforradalom. Bethleni konszolidáció.
7. Gazdasági válság, német orientáció, Gömbös korszak.
8. II. világháború és Magyarország.

Politikai gazdaságtan:

1. (Bevezetés) Társadalmi formák fejlődése.
2. Áru és pénz.
3. Értéktöbblet. Tőkés kizsákmányolás.
4. Tőkefelhalmozás és válság.
5. Profit és profitráta.
6. Tőkés kizsákmányolás a mezőgazdaságban.
7. Imperializmus.
8. Szocialista tervgazdálkodás.
9. 3 éves terv, magyar tervgazdálkodás.
10. Nemzetgazdaságunk szerkezetei változásai.

Világtörténelem:

1. A francia forradalom.
2. 1848-as forradalmak.
3. Az I. Internacionálé korszaka. Párizsi kommün.
4. II. Internacionálé korszaka. I. világháború.
5. Az imperializmus a két világháború között, német imperializmus és fasiszmus.
6. III. Internacionálé.
7. Szovjetunió békepolitikája.

Politikai tanfolyam:

1. Államelmélet, állam és demokrácia.
2. Népi demokrácia.
3. Stratégia, taktika.
4. Forradalom és proletárdiktatúra.
5. Parasztkérdés elmélete.
6. Pártunk parasztpolitikája.
7. Nemzeti kérdés.
8. Elmélet a munkásmozgalomban.
9. A párt.
10. Egyház és demokrácia.

Magyar munkásmozgalom története:

1. Magyar munkásmozgalom története 1914-ig.
2. Magyar munkásmozgalom története 1919–1941-ig.
3. Magyar munkásmozgalom története 1941-től a felszabadulásig. Ellenállási mozgalom.
4. Magyar munkásmozgalom története a felszabadulástól napjainkig.

Szovjetunió kommunista (bolsevik) pártja története:

- 1–6. előadásban.
7. Szovjetunió.

Világpolitikai tanfolyam:

1. Burzsoá diplomácia.
2. Demokratikus külpolitika.
3. Világpolitika, világgazdaság.
4. Nemzetközi munkásmozgalom jelenlegi állása és kérdései.
5. Kominform.

Filozófiai tanfolyam:

1. Szocialista világnézet. Idealizmus–materializmus.
2. Dialektikus materializmus.
3. Történelmi materializmus.

Gyakorlati ismeretek:

1. Szakszervezeti kérdés.
2. Ifjúsági kérdés.
3. Nőkérdés.
4. Kádermunka.
5. Tömegszervezetek.
6. Propagandamunka, kultúrmunka.
7. MDP programja [sic!]. Szervezeti szabályzata.

Összesítés:

1. Magyar történelem 8 előadás
 2. Politikai gazdaságtan 10 [előadás]
 3. Világtörténelem 7 [előadás]
 4. Politikai tanfolyam 10 [előadás]
 5. Magyar munkásmozgalom tört. 4 [előadás]
 6. Szovjetunió 7 [előadás]
 7. Világpolitikai tanfolyam 5 [előadás]
 8. Filozófiai tanfolyam 3 [előadás]
 9. Gyakorlati ismeretek 7 [előadás]
- Összesen 61 előadás

Estielőadás-témákra javaslat:

1. Marx és Engels.
2. Lenin és Sztálin.
3. Mártírjaink.
4. Rákosi Mátyás.
5. Szocialista erkölcs.
6. Fasiszta fajelmélet.
7. Államháztartás és pénzügyek.
8. Közigazgatás, községpolitika.
9. Természettudomány.
10. Természettudomány.
11. Társadalom és kultúra.
12. Szocialista irodalom. Szocialista realizmus.
13. Anglia belső helyzete és az angol imperializmus.
14. Franciaország.
15. Olaszország.
16. Jugoszlávia.
17. Csehszlovákia.
18. Románia.
19. Bulgária.
20. Lengyelország.

21. USA belső helyzete és az amerikai imperializmus.
3 előadás fenntartva esetleges aktuális kérdéseknek.

Államvédelmi szakirányú, elméleti oktatás tananyagai:

Általános kérdések (pl. hírszerzés, felderítés, elhárítás, hálózatépítés, hálózattartás, stb.) heti 1 óra

Párt- és minisztériumi vonal heti 1 óra

Tömeghálózat, vidéki kérdés heti 1 óra

Kémelhárítás heti 1 óra

Egyházi vonal heti 1 óra

Üzemi kérdés heti 1 óra

Helyszínbiztosítás, figyelés, környezettanulmány elmélete
a hat hónap alatt összesen 14 óra

Személybiztosítás elmélete a hat hónap alatt összesen 3 óra

Párt- és minisztériumi vonal:

Előadó: Horváth Sándor³⁴ r. alezredes

Bizalmi hálózat kiépítése politikai pártokban:

- a. Bizalmi egyén kiválasztása.
- b. Bizalmi egyén beszerzése.
- c. Bizalmi egyén tartása.
- d. Viszonyunk a B-egyéhez.³⁵

Hírszerzés a pártokban:

- a. Mire van szükségünk a pártok legális politikai életéből államvédelmi szempontból.
- b. A pártokon belüli csoportok felderítése, csoportok vagy személyek viszonya más pártokhoz, illetve pártonkívüliekhez.
- c. Volt párttagok közötti hírszerzés, felderítés.

Pártok szerepe a Függetlenségi Frontban:

- a. 1945-től az összeesküvésig.
- b. Az összeesküvés után.
- c. A függetlenségi fronton és a koalícion kívüli pártok szerepe a magyar demokráciában.
- d. Az Új Függetlenségi Front szerepe a magyar demokráciában.

Elhárítás a pártokon belül:

- a. Elhárítás a pártokon belül a külső befolyásolás veszélyétől.
- b. Elhárítás az ellenség által beépített ügynököktől.

Hírszerzés a minisztériumok- és közhivatalokból:

Elhárítás a minisztériumok- és közhivatalokban:

Elhárítás feladata az egész ország területén a demokráciaellenes elemek között:

- a. Politikai szervezkedés.
- b. Terrorcsoportok.
- c. Szabotázs csoportok.

Külföldi ügynökök szerepe a demokráciaellenes politikai, gazdasági vagy szabotázs cselekményekben.

Tömeghálózat, vidéki kérdés:

Előadó: Sándor Imre³⁶ r. szds.

Három fő téma

1. Tömeghálózat.
2. Parasztkérdés.
3. Anyagrendszerezés – Jelentéskészítés.

1. Tömeghálózat:

- a. A tömeghálózat és a minőségi operatív hálózat közötti különbség.
- b. Terület felkutatása.
- c. Terület nyilvántartása.
- d. Tömeghálózat építése.
- e. Hálózat nyilvántartása.
- f. Tömeghálózat tartása.
- g. Rezidenshálózat.
- h. Nyilvántartás a tömeghálózati munkában.
 - I. Tárgyi nyilvántartás.
 - II. Személyi nyilvántartás.
- i. Tömeghálózat szakosított részei.
- j. Általános hálózat.
- k. Egyéb szervek bevonása a tömeghálózati munkába.
- l. Hangulatkutatás.

2. Parasztkérdés:

- a. Agrárkérdés fejlődése Magyarországon.
- b. Agrárkérdés a felszabadulás előtt.
- c. Földosztás hatása a vidék politikai struktúrájára.
- d. A falu osztályharca.
- e. A kulákkérdés elméleti vonatkozásai.
- f. A kulákkérdés gyakorlati vonatkozásai.
- g. Államvédelmi munka a falvakban és a tanyabokros települések világában.

3. Anyagrendszerezés – Jelentéskészítés.

- a. Anyagrendszerezés.
- b. Operatív nyilvántartás.
- c. Jelentések összeállítása.
- d. Anyag konkretizálása.
- e. Összefoglaló jelentések.

4. Összefoglalás:

- a. Ismétlés.
- b. Kérdések.
- c. Alkalmazó megbeszélések.

Tartama: kb. 50 óra.

Kérelmárítás:

Előadó: Dékán István³⁷ r. alezredes

1–4. Hírszerzésről általában (története, fejlődése, ágazatai, módszerei).

5. Megbeszélés.

6–9. Idegen hírszerző szervek (SIS, Deuxieme Bureau, CIC, OSS, FSS)

10. Megbeszélés.

11–12. VKF II.

13–14. Elhárítás.

15. Megbeszélés.

16–19. Magyar emigráció (nyugati, svájci, angliai stb.).

21.[sic!] Különleges konspiráció (ezen a vonalon).

22–25. Módszertan (lefigyelés, környezetelés,³⁸ házkutatás, buktatás, találkozás stb.)

26–27. Megbeszélés.

28. Követek és követségek jogi helyzete.

29. Követségek szervezete, katonai attaché [sic!].

30. Megbeszélés.

31–32. A magyarországi angol követség.

- 33–34. A magyarországi amerikai követség.
- 35–36. A magyarországi francia követség.
- 37–38. Megbeszélés.
39. Külföldön végzett hírszerzés.
- 40–43. Négy konkrét ügy ismertetése.
- 44–47. Megbeszélés.
48. Összefoglaló.

Egyházi vonal:

- Előadó: Tihanyi János³⁹ r. százados
- 1–3. Katolikus egyház felépítése, szervezetei.
 - 4–5. Katolikus egyház felszabadulás utáni tevékenysége.
 - 6– 7. Egyház és tömegek.
 - 8–9. Tömegebefolyásolás eszközei.
 10. Egyház külföldi kapcsolatai. Legitimizmus.
 11. Protestáns egyház.
 12. Többi egyházak.
 - 13–14. Egyházi hírszerzés.
 - 15–17. Elhárítás.
 - 18–20. Hálózat építése és tartása.

Témakörök közben megbeszélő órák.

Üzemi kérdés:

- Előadó: Radványi Dezső⁴⁰ r. fhgy.
1. Üzemi vonal politikai jelentősége.
 2. Megindulás alapja az üzemi munkában.
 3. Üzemek fontossági sorrendje.
 4. Üzemi információs hálózat építése.
 5. Üzemi csúcsinformátor-rendszer kialakítása.
 6. Minőségi kapcsolatok, B. hálózat megteremtése.
 7. Üzemi kapcsolatok tartása.
 - 8–9. Üzemi hírszerzés.
 - 10–11. Elhárítás, operatív munka
 - 12–13. Tömegmegmozdulások, minden fajtájú szabotázsok.
 14. Üzemi nyílt-nyomozás.
 15. Az üzemi vonal minden fajtájú adminisztrációja.
 - 16–17. Üzemek gazdasági vonalai.
 18. Üzemek kereskedelmi részei (import–export).
 19. Nehézipar jelenlegi helyzete, fejlődési lehetőségei, a nehézipar speciális kérdései.
 20. Könnyűfém, finommechanika, erősáram, híradástechnika iparágainak jelenlegi helyzete, fejlődési lehetőségei. A felsorolt iparágak speciális kérdései.
 - 21–22. Bánya, bauxit, alumínium, mész, cement, üveg iparágak jelenlegi helyzete, fejlődési lehetőségei. A felsorolt iparágak speciális kérdései. Textilipar jelenlegi helyzete, fejlődési lehetőségei. A textilipar speciális kérdései.
 23. Nehéz vegyi, könnyű vegyi, gumi, bőr, szőrme, ásványolaj iparágak jelenlegi helyzete, fejlődési lehetőségei. A felsorolt iparágak speciális kérdései.
 24. Nyomda, papír, faipar iparágak jelenlegi helyzete, fejlődési lehetőségei. A felsorolt iparágak speciális kérdései.
 25. Cukoripar, sör, maláta, édesipar, szesz, baromfi, konzerv, malom, tejiparágak, valamint az egészségügyi vonal (kórházak, intézmények) jelenlegi helyzete, fejlődési lehetőségei. A felsorolt iparágak speciális kérdései.
 - 26–27. Az üzemi híryananyag (jelentések) politikai, szakmai és rendőri kiértékelése.
 - 28–30. Az elmúlt másfél év alatt befejezett ügyekből néhány konkrét eset részletes ismertetése, és az abban folytatott munka tapasztalatainak leszűrése.

Tartama: kb. 50 óra

Helyszínbiztosítás, figyelés, környezettan elmélete:

Előadó: Princz Gyula⁴¹

Helyszínbiztosítás:

- a. Biztosítás felépítése.
- b. Viselkedés.
- c. A személy helyes szemmel tartása.

Figyelés elmélete:

- a. Az utcán való mozgás, viselkedés.
- b. Helyiségben való viselkedés.
- c. Követés technikája.

Környezettan:

- a. Mi a környezettanulmány?
- b. Mit kell tartalmaznia a környezettanulmány jelentésének?
- c. Milyen úton szerezhető meg a szükséges adatok?
- d. Illeg. igazolványok⁴² helyes megválasztása és használata.

Tartama: kb. 14 óra

Személybiztosítás elmélete:

Előadó: Fikert Ferenc⁴³ r. alezredes

Tartama: kb. 3 óra

Az államvédelmi szakismeretek gyakorlati oktatását, helyszínbiztosítás, figyelés, környezettan gyakorlati képzését Réh Alajos⁴⁴ r. fhdgy. vezeti. Kapcsolatok tartása, találkozó stb. gyakorlati képzését Radványi Dezső r. fhdgy. vezeti. Judó [sic!] elméleti és gyakorlati oktatását Nagy Bálint r. hdgy. vezeti.

Általános rendőri szakismeretek:

Szolgálati szabályzat heti 1 óra

Nyomozástan heti 1 óra

Jogi ismeretek, közigazgatási jog heti 1 óra

Tereptan, karhatalmi elmélet heti 1 óra

Adminisztráció, gazdasági kérdések, nyilvántartás, határrendészet, idegenrendészet, útlevélügyek felváltva heti 1 óra

Sajtórendészet összesen a hat hónap alatt 6 óra

Államrendészet összesen a hat hónap alatt 15 óra

Krimináltechnika összesen a hat hónap alatt 15 óra

Daktiloskópia összesen a hat hónap alatt 15 óra

Egészségügyi ismeretek, bűnügyi lélektan heti 1 óra

Szolgálati szabályzat oktatása a Szolgálati Szabályzat R. 2. Könyv alapján történik. Nyomozástan a Nyomozástan tankönyve című könyv alapján történik. Jogi ismeretek, közigazgatási jog: BTK, Bp., 1945.: VII.tc., 1946.t.c., Közigazgatásunk felépítése, működése. Tereptan, karhatalmi elmélet. Tananyagról és előadóról később történik gondoskodás. Adminisztráció, gazdasági kérdések, nyilvántartás, határrendészet, idegenrendészet, útlevélkérdés előadásanyagairól és előadókról később történik gondoskodás.

Sajtórendészet:

Előadó: dr. Gulyás Nándor r. őrnagy

a. Sajtórendészeti feladatok. Az eljárásra hivatott hatóságok és szervek, a sajtójogra vonatkozó alaptörvények és rendeletek.

- b. Lapindítási engedélyek megszerzésének módja, az előzetes cenzúra a Miniszterelnökségen, a törvényhatóságok első tisztviselőinek feladata és joga a vidéken megjelenő sajtótermékek kinyomtatásának engedélyezésére.
- c. A sajtóval kapcsolatos bűncselekmények és ezekkel szembeni eljárás.
- d. Történeti áttekintés, a jelenlegi magyar sajtó ismertetése. Újságtípusok.
- e. A külföldi sajtóviszonyok.

Államrendészeti előadó: Schwertetzky Ferenc r. fhgy.

- 1. Az államrendészet keletkezése, múltbani szerepe, felszabadulás utáni helyzete. Az államrendészet feladata, jelentősége.
- 2. Az államrendészet jogi alapjai. Jogi szervezete, jogállása.
- 3–4. Az államrendészet hatáskörébe tartozó feladatok.
- 5. Ide vonatkozó rendeletek, törvények ismertetése.
- 6. Az egyesületeknek mint tömegszervezeteknek jelentősége népi demokráciánk fejlődésében.
- 7. A vallásos és hitbuzgalmi egyesületek jogállása és jogellenes működése.
- 8. Egyéb szakegyesületek (érdekképviselőek, kényszertársulások, vadásztársaságok stb.) ismertetése.
- 9. Gyülekezési jog, egyéb államrendészeti, nyilvántartások ismertetése.
- 10–15. Összefoglaló, államrendészeti nyomozások helyes értékelése és azok összhangba hozása egyéb munkaterületekkel, gyakorlati kérdések megbeszélése.

Krimináltechnika:

Előadó: Bogdanovics László r. százados

Tartama: kb. 15 óra

Daktiloskópia:

Előadó: Kiss Ernő ri. Igazgató

Tartama: kb. 15 óra

Egészségügyi ismeretek:

Előadó: dr. Bálint István⁴⁵ ro. őrnagy

- a. A bűnügyi lélektan jelentősége, oktatásának célja.
- b. A bűncselekmény – különös tekintettel a politikai bűncselekményekre – keletkezésének oka.
- c. A nyomozó magatartása a rendőri eljárás során.
- d. A gyanúsított magatartásának lélektana.
- e. Lélektani eszközök alkalmazása a gyanúsított kihallgatása során.
- f. A tanú lélektana.
- g. A feljelentő lélektana.
- h. Gyermeklélektani ismeretek.
- i. Tömegek lélektana.
- j. A nyomozó magatartása tömegmegmozdulás esetén.
- k. Politikaibűnöző-típusok.
- l. Ép és kóros elmeműködés.
- m. Az egyes elmebetegségek ismertetése.
- n. Az alkohol hatása a személyiség fejlődésére.
- o. Morfinizmus, kokainizmus stb. jelentősége.
- p. A szenvedélyek (kártya, lóverseny stb.) jelentősége.
- r. A nemi ösztön betegségei.
- s. Elmebetegségek színlelése.
- t. A beszámíthatóság megítélése.

Általános műveltséget bővítő tananyagok:

Irodalomtörténet, magyar nyelvtan felváltva heti 1 óra

Fizika, vegytan felváltva heti 1 óra
Földrajz, számtan felváltva heti 1 óra
Orosz nyelv heti 3 óra⁴⁶
Angol nyelv heti 3 óra⁴⁷
Autóvezetés elmélete a hat hónap alatt összesen 14 óra
Autóvezetés gyakorlata személyenként a hat hónap alatt összesen 6 óra
Céllövészet, judó [sic!] a hat hónap alatt összesen 12-12 óra: 24 óra

Amennyiben filmvetítésre a tanosztály előadótermét berendezni nem tudjuk, úgy időközönként mozilátogatást rendezünk. A tanfolyam hallgatóit időnként színház- és üzemlátogatásra, kirándulásra stb. vinnénk.

A tanfolyam hallgatóinak tanulását, magatartását, fejlődését rendszeresen figyelemmel kísérjük, jellemét, képességeit megismerjük, és a tanfolyam elvégzése után, a tapasztalatok alapján, a képességeiknek legjobban megfelelő munkakörben lehet foglalkoztatni őket.

[ÁBTL 2.1 XI/4. Géppel írt tisztázat aláírás nélkül.]

- ¹ Kuznyecov, Fjodor Iszidorovics szovjet vezérezredes a katonai hírszerzés főnöke, egyben a Vörös Hadsereg Főparancsnokságának képviselője volt a magyar fegyverszüneti tárgyaláson.
- ² *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23.–1945. november 15.* A. köt. (Szerk.: Szücs László). Budapest, MOL, 1997. 94–95.
- ³ Péter Gábor beszámolója Rákosi Mátyásnak a politikai rendőrség munkájáról (1945. április 12. körül). In *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. I. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.* (Szerk.: Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf) Budapest, ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, 2009. 116.
- ⁴ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1.690/1945. M. E. sz. rendelete a csendőrség feloszlásáról és az államrendőrség megszervezéséről. 9. §. *Magyar Közlöny*, 1945. 26. sz. 4.
- ⁵ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1.700/1945. M. E. sz. rendelete a Magyar Államrendőrség felállításáról. 8. §. 2/b. *Magyar Közlöny*, 1945. 26. sz. 4.
- ⁶ Uo. 19. §. *Magyar Közlöny*, 1945. 26. sz. 5.
- ⁷ Uo. 20. §. *Magyar Közlöny*, 1945. 26. sz. 5.
- ⁸ MOL XIX-B-1-au 26. d. Feljegyzés Szendi György államvédelmi őrnagy bts. részére. Budapest, 1950. december 9. Az iratnak az ÁBTL Dokumentum Gyűjteményében található másolatát használtam.
- ⁹ Szendi György államvédelmi őrnagy államvédelmi tisztként részt vett a Bilkei–Papp-ügy (1945), a Magyar Közösség-ügy (1947), a Rajk-ügy (1949), a szociáldemokrata-ügy (1950), valamint a Gács László-ügy (1951) vizsgálatában. 1953.01.15-én államvédelmi alezrederesi rangban volt, amikor az Államvédelmi Hatóság állományából elbocsátották. 1954-ben osztályvezetőként dolgozott, más adatok szerint szerszámkészítő volt a Híradástechnikai Vállalatnál.
- ¹⁰ ÁBTL Dokumentum Gyűjtemény. MOL XIX-B-1-au 26. d. Feljegyzés Szendi György államvédelmi őrnagy bts. részére. Budapest, 1950. december 9.
- ¹¹ Uo.
- ¹² A belügyminiszter 533.900/1946. B. M. sz. rendelete az államháztartás egyensúlyi helyzetének rendbehozatala érdekében az államrendőrség kebelében végrehajtandó változásokról szóló 10.060/1946. M. E. rendelet 1. §-ában foglalt rendelkezések végrehajtása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1946. 228. sz. 6.
- ¹³ Feljegyzés Szendi György...
- ¹⁴ Pünkösti Árpád: Rákosi Mátyás „nyelvezetéről”. *Társadalmi Szemle*, 1992/4. 68.
- ¹⁵ Péter Gábor jelentése Erdei Ferencnek a politikai nyomozó szaktanfolyamról. Budapest, 1945. július 11. In *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből.* i.m. 155–156.
- ¹⁶ Jegyzőkönyv a vidéki politikai rendőrség konferenciájáról (1945. október 1–3.) In *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből.* i.m. 194.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ Kozáry Andrea: Az ÁVH Dzerzsinszkij Tisztképző Iskolájának megindítása, kezdeti tevékenysége. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban.* (Szerk.: Gyarmati György). Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 203.
- ¹⁹ A defenzív szóból származó „D”-osztály illetve „D”-tiszt megjelölést a Horthy-korszakban használták a VKF 2. Kémelhárító osztály megnevezésére, vagyis elhárító tisztekről van szó. Vö. *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár.* (Összeáll.: Gergely Attila). Budapest, BM Könyvkiadó, 1980. 36.
- ²⁰ Feljegyzés Szendi György...
- ²¹ Kozáry i.m. 204.
- ²² Lásd az itt közölt dokumentumot
- ²³ Feljegyzés Szendi György...
- ²⁴ *Moszkvának jelentjük...* (Szerk.: Izsák Lajos, Kun Miklós). Bp., Századvég, 1994. 170.
- ²⁵ Lásd az itt közölt dokumentumot
- ²⁶ Feljegyzés Szendi György... A jelentés első oldalán szereplő 196 fős adattal szemben itt 197 főről tesznek említést, amelynek oka valószínűleg a korábban közölt adatsorból való téves kiemelés.
- ²⁷ Kozáry i.m. 205.
- ²⁸ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 4.353/1949. (268) M.T. sz. rendelete Államvédelmi Hatóság szervezése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1949. 268. sz. 2167-1268.
- ²⁹ ÁBTL 4.2 70/1951. sz. parancs az egyéves Dzerzsinszkij Tisztképző Iskola elindításáról, 1951. szeptember 13.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ ÁBTL 4.2 20/1950. ÁVH Vezetői parancs az operatív beosztottak szakmai továbbképzését megszervező Módszertani Bizottság felállítására, 1950. október 20.
- ³² Kozáry i.m. 204.
- ³³ A Dzerzsinszkij Tisztképző Iskolának az 1957 és 1959 közötti időszakból számos nyomtatott jegyzete áll rendelkezésünkre. Lásd Jobst Ágnes: A Történeti Levéltár Könyvtára. In *Az átmenet évkönyve, 2003.* (Szerk.: Gyarmati György). Budapest, ÁBTL, 2004. 305.
- ³⁴ Horváth Sándor (1912) rendőr alezredes a BM ORFK V. Osztályának vezetője, a Rajk-ügy egyik kihallgató tisztje, 1949-ben ÁVH-alezredes. 1956 előtt rehabilitálták, perbe fogásának adatai azonban nem ismertek. A gyakori név okán kérdéses, hogy azonos-e az 1954. 10. 18-án a Bács-Kiskun Megyei Főosztály rendőri munkájának tételes ellenőrzésével megbízott rendőrtiszttel, illetve a BRFK II. Bűnügyi osztályának 1962-ben nyugállományba helyezett vezetőjével. Ezzel kapcsolatban szeretném megköszönni Fekete Edit kolléganőmnek a tisztí életrajzok megírásához nyújtott segítségét.

³⁵ „B” mint bizalmas egyén. Az ügynökök megnevezésére használt rövidítés szintén a Horthy-kori csendőrség és politikai rendőrségének terminológiájából származik. Lásd Gergely i.m. 21.

³⁶ Sándor (Spitzer) Imre (1920) rendőrszázados 1945-ben került a Politikai Rendészeti Osztályra, ahol 1953-ig operatív beosztásban dolgozott. 1950-ben már őrnagyi rangban az ÁVH I/1. (Hálózati) Osztály vezetője. 1951 januárjától az akkor létrehozott Budapesti Osztály vezetőjévé nevezték ki. 1951. december 29-én kapta meg a Magyar Népköztársasági Érdemrend arany fokozatát. 1953. február 13-án hanyag mulasztásért megrovásban részesítették, és az állományból azonnali hatállyal elbocsátották. Azt követően az Országos Létszámbizottságban, majd az Orion Rádiógyárban fődíszpécserként tevékenykedett.

³⁷ Dékán István (1919–1975) rendőr alezredest 1945 februárjában nevezték ki nyomozónak a (debreceni) Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályára. Később a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályához, majd az ÁVO-hoz került. Itt a II. Alosztályt (külföldi hírszerzés, kémelhárítás, magyar emigráció megfigyelése) vezette rendőr őrnagyi rangban. A BM ÁVH megalakulása után, 1948 októberétől a „B” Ügyosztály IV. Alosztályának (külföldi elhárítás) vezetője lett alezredesti rendkocozattal. 1950 januárjától az ÁVH I/3. (Kémelhárítási) Osztály vezetője. Ugyanazon év júniusában a belső tisztogatások során eltávolították a testületből. 1950–1952 között vendéglátóipari ellenőrként, illetve a Középgépipari Minisztérium személyzeti előadójaként a polgári életben dolgozott. 1953 májusában Rákosi utasítására rehabilitálták, és államvédelmi ezredessé léptették elő. Egyik irányítója lett a Péter Gábor és társai ügyében indult vizsgálatnak, de már visszavétele előtt, januártól részt vett az operatív eljárásban. Július 18-tól belügyminiszter-helyettes. 1955. december 16. és 1956 októberé között a belügyminiszter első, államvédelmi helyettese. A forradalom idején Moszkvába menekült. 1962-ben zárták ki az MSZMP-ből. Hazatérve az Európa Kiadó szerkesztőjeként, majd 1962-től haláláig a Vendéglátóipari Technikum igazgatójaként dolgozott.

³⁸ Környezetelés: a későbbi állambiztonsági terminológiában környezettanulmányozás, az állambiztonsági szervek érdeklődési körébe került személyek életkörülményeinek, politikai és általános emberi magatartásának felderítését célzó titkos nyomozati eszköz. Vö. Gergely i.m. 48.

³⁹ Tihanyi János (Tihanyi H. János/Neumann Henrik) (1922) rendőr százados 1945 februárjától a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendőrségi Osztályának nyomozója, ua. év júniusától a csoport vezetője. 1947. március 6-án főhadnagyi rangban vette át az ÁVO III. (egyházi) alosztályának vezetését. Ebben a beosztásban egy 1953-as utólagos értékelés szerint elhanyagolta a cionisták elleni elhárító munkát, de „megfelelően” dolgozott a katolikus reakció ellen. A Rajk-ügy kapcsán őrizetbe vettek közül többek kihallgató tisztje volt. 1950. február 3-án már őrnagyi rangban bízták meg a II. Főosztály főosztályvezető helyettesi teendőinek ellátásával, egyben a II/1. Osztály vezetői tisztségét is betöltötte. A 020/1950. ÁVH Vezetői parancs nyomán felállított Módszertani Bizottság tagja. 1951. november 7-én államvédelmi. alezredessé léptették elő. 1953. január 15-i hatállyal bocsátották el az ÁVH állományából.

⁴⁰ Radványi (Reinitz) Dezső (1922–1998) rendőr főhadnagy, 1945 januárjában került a rendőrséghez. Különböző vezető beosztásokban dolgozott a politikai osztályon, majd az Államvédelmi Hatóságnál. 1947-ben a területi alosztály helyettes vezetője, majd őstől vezetője lett. 1949-ben századosi rangban Balogh Béla államvédelmi ezredes segéd tisztje. A Rajk-ügy vizsgálótisztjeinek egyike. 1950 szeptemberében vették őrizetbe a Szűcs Ernő-ügy kapcsán. 1951 februárjában igazgató és szolgálati titoksértés miatt 6 évre ítélték. 1953. szeptember 27-én közkegyelem folytán szabadlábra helyezték. A Klement Gottwald Villamosági Gyárban helyezkedett el. 1954-ben a Legfelsőbb Bíróság bűncselekmény hiányában felmentette, és visszakerült a Belügyminisztérium állományába. 1957. jan. 1-jén rendőrnnyomozó alezredessé léptették elő, és alosztályvezetőnek nevezték ki a BM ORFK II. Főosztály IV. Osztályára. Ugyanazon év májusától a BM Tanulmányi Osztály vezetője. 1958. április 1. és 1959. november 30. között a BM Testnevelési és Sportbizottság tagja.

⁴¹ Princz Gyula (1905) 1945 januárjától államvédelmi nyomozó, 1946 őszétől a lefigyelő csoport vezetője. 1947-től államvédelmi százados, 1948-tól államvédelmi őrnagy. 1949-ben a Rajk-per egyik vizsgálótisztje. 1950 márciusától az ÁVH VI/2. (börtönügyi) osztályának vezetője. 1951-ben elbocsátották. Az 1953-as Péter Gábor-ügy VII. rendű vádlottja, 8 év börtönbüntetésre ítélték. 1956. november 28-án büntetésmegszakítással szabadon bocsátották, majd november 30-án újra őrizetbe vették népellenes bűntett, hivatali sikkasztás, halált okozó súlyos testi sértés miatt.

⁴² Illeg[ális] igazolvány: fedőigazolvány a későbbi terminológiában.

⁴³ Fickert Ferenc rendőr alezredest a Vidéki Főkapitányság bizalmi alosztályának vezetője volt őrnagyi rangban. 1947. augusztus 17-én léptették elő rendőr alezredessé.

⁴⁴ Réh Alajos rendőr főhadnagy a Rajk-ügy egyik vizsgálótisztje volt. 1949. október 21-én nevezték ki őrnaggyá. 1952-ben alezredesti rangban az ÁVH III. (Operatív) Főosztályának helyettes vezetője. 1953 januárjában a Péter Gábor-ügy kapcsán őrizetbe vették. A vizsgálati fogságból 1953. szeptember 1-jén szabadult, utána a Pest megyei Begyűjtő Vállalatnál helyezték el.

⁴⁵ Dr. Bálint (Scheiner) István államvédelmi orvos ezredes (1912–1984) 1944-ig a budapesti Szabolcs utcai Kórház Idegosztályának orvosa, 1945-ben az V. kerület tisztiorvosa. 1945–1948 között a Belügyminisztérium Politikai Rendészeti Osztályának orvosa, egyúttal az Egészségügyi és szociális osztály vezetője. 1952. január 25-ig az ÁVH VII/6. osztály, azt követően a X/5. (egységes egészségügyi osztály) vezetője. Péter Gábor közeli munkatársaként tevékenyen közreműködött a Rákosi-rendszer törvénysértéseiben, orvosként fontos szerepet játszott a politikai perek előkészítésében és a vádlottak kihallgatásában. Az 1953-as Péter Gábor és társai ügy V. rendű vádlottjaként 1953. december 24-én a Budapesti Hadbírószág népellenes bűntett, hivatali hatalommal való visszaélés, vesztegetés és személyes szabadság megsértése miatt 8 évi börtönrre ítélt. 1954. január 15-én a Katonai Felsőbírószág az ítéletet jóváhagyta. 1954. július 29-én visszamenőlegesen, 1953. január 15-i hatállyal az ÁVH-állományból elbocsátották, egyidejűleg a pártból is kizárták. 1956. október 16-án büntetését félbeszakítva szabadlábra helyezték. Az 1957-es

perújítás során a Legfelsőbb Bíróság bizonyíték, illetve bűncselekmény hiányában felmentette, ugyanakkor 30 000 Ft anyagi kárpótlásra kötelezte. Párttagságát nem kapta vissza. 1957-től ideggyógyász szakorvos. 1957–1975 között az Országos Munka- és Üzemegészségügyi Intézet Munkalélektani Osztályának vezető főorvosa volt.

⁴⁶ Az orosz nyelvi oktatás utólagos bejegyzéssel lehúzva.

⁴⁷ Az angol nyelvi oktatás utólagos bejegyzéssel szintén lehúzva.

Müller Rolf

„... előbb a Párt és csak aztán az Államvédelmi Osztály” Egy államvédelmi főhadnagy esete a pártfegyessel

1948. szeptember 16-án délután 3 óra 30 perckor Péter Gábor, a politikai rendőrség első számú vezetője átvette Farkas Mihály levelét. Másfél órával ezután Nagy József főhadnagyot, a zalaegerszegi államvédelem beosztottját elbocsátották a szervezettől. Mi volt az oka a vidéki tiszt hirtelen állásvesztésének, illetve annak, hogy ügyével az egyik legbefolyásosabb kommunista politikus is foglalkozott? A válasz a párt és a politikai rendőrség viszonyában keresendő. De lássuk röviden az előzményeket!

Nagy József 1945 előtt kőműves volt, majd katonaként a 2. világháború nyugatra sodorta, ahonnan 1945 májusában tért haza. Azonnal belépett az MKP-ba, és – vélhetően ennek köszönhetően – a politikai rendőrséghez került. Karrierje hamar felívelt: Sümegen és Nagykanizsán a helyi kirendeltség vezetője lett, majd a megyeközpontban, Zalaegerszegen találjuk. Az ígéretesnek tűnő pályafutást végül is egy munkahelyi ellenségeskedés akasztotta meg. A problémák ott kezdődtek, hogy a – korabeli jellemzés szerint – nem különösebben képzett, de annál inkább törtető tiszt – nem tudni, milyen okból – összetűzésbe keveredett egyik kollégájával, Szegedi Andornéval, aki történetesen a megyei párttitkár felesége volt. Nagy József áskálódása odáig ment, hogy munkatársnőjét behívták az Andrassy út 60.-ba, ahol Péter Gábor egyik bizalmi embere, Mátrai Tamás vont a kérdőre. Nagy emellett még egy jelentést is küldött a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának (ÁVO) budapesti főhadiszállására. Ebben már nemcsak Szegedinét támadta, hanem férjét is bepanaszolta. A helyi pártvezetőt olyan vádakkal illette, miszerint szándékosan „fúrja” a megye országgyűlési képviselőjét, Gerencsér Györgyöt, illetve hogy kapcsolatban áll Rob Antallal, a kémgyanus kommunista politikussal, aki nem sokkal korábban – a letartóztatás elől – menekült Jugoszláviába. A zalaegerszegi főhadnagy vádjainak igazolásához négy ismerőst hívta segítségül, és ők készségesen tették meg vallomásaikat. Végül a helyzet odáig fajult, hogy Szegediné beadta a lemondását.¹ (Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy tíz évvel később, amikor Szegediné újra felvételét kérte a politikai rendőrséghez, önéletrajzában csak annyit kívánt közölni a testület elhagyásának körülményeiről, hogy a pártközpont kikérte oktatási munkára.)²

1948. szeptember 10-én a központi párt- és államvédelmi szervek részvételével egy bizottság alakult, amely vizsgálatot indított Nagy József tevékenységének tisztázására. Ennek során kiderült, hogy a főhadnagy tanúi egytől egyig kizárt MKP-tagok, és ezt éppen Szegedi Andornak, a megyei párttitkárnak „köszönhették”. Közülük ketten emellett Nagynak besúgóí munkát is végeztek, sőt folyamatosan információkat szolgáltatottak az államvédelemnek. Az ügy emellett felszínre dobta a helyi politikai rendőrség felelőtlenségét is, mivel az úgy alkalmazott informátorokat, hogy meg sem kérdezte a megyei pártbizottságot bizalmi emberei kizárásának okáról. Mindezen túl még számos konkrét esetet felrítottak az ÁVO-nak, amelyekben nem egyeztetett a területileg illetékes pártszervvel. A bizottság kritikája végezetül elérte az egész államvédelmi állományt: tanulatlanságukat, politikai képzetlenségüket hangsúlyozták, ugyanakkor a párt helyi képviselőit is megrótták, amiért nem tettek semmit e súlyos hiányosságok enyhítésére.

A vizsgálat eredménye tehát nemcsak egy államvédelmi tiszt „pártszerűtlen” ténykedésének leleplezése lett, hanem rávilágított a megyei párt- és államvédelmi szervek közötti kapcsolat rendezetlenségére, sőt egy rövid zárómondatban a párt szerepét rosszul értékelő központi ÁVO-direktívák felelősségét is felvetette.

A kommunisták a kezdetektől a befolyásuk alatt akarták tartani a politikai rendőrséget. 1944 végén – 1945 elején, a front elvonulását követően mind a debreceni Ideiglenes Kormányban tevékenykedő moszkoviták, mind a fővárosban az illegalitásból előbújó hazai mozgalmárok elérték, hogy az elsődlegesen a háborús bűnösök és népellenes bűntettek elkövetőinek begyűjtésére alakuló szervezetet egy-egy megbízható

elvtársuk vezesse. Előbbiek Tömpe Andrást, utóbbiak Péter Gábort jelölték ki a feladatra. Anélkül, hogy most részletesen tárgyalnánk a két hithű kommunista vezető szembenállását, a több mint másfél éves huzavonát az általuk irányított a Magyar Államrendőrség Vidéki-, illetve Budapesti Főkapitányságának politikai rendészeti osztályai (PRO-k) között,³ azt mindenképpen meg kell állapítanunk, hogy az MKP mindent megtett a két szervezetben való súlyának növelése érdekében. A vidéken tevékenykedő politikai rendészeti osztályok pártmegoszlását tekintve 1945 októberében a vármegyei és városi főkapitányságok politikai osztályvezetői közül harmincan voltak kommunisták, négyen szociáldemokraták és csupán egy volt kispap. 1946 júliusában – a járási és városi kapitányságokat beszámítva – összesen a 200 politikai rendészeti osztályvezetői állásból 121-et (60,5%-ot) tudhatott magáénak az MKP.⁴ A Nagy-Budapesten szolgálatot teljesítő kommunista politikai rendőrök létszámára vonatkozóan igencsak eltérő adatok állnak rendelkezésre, ám az biztos, hogy 1946 közepére számuk itt is magasabb volt a teljes fővárosi rendőrségen belüli 20–25%-os arányuknál, nem beszélve arról, hogy a fővárosi PRO-vezérkar meghatározó pozícióban is MKP-tagok ültek.⁵ A politikai rendészeti szervek kezdettől a kommunisták eszközei voltak, és az ő politikai céljaikat szolgálták, majd az 1946 októberében megalakuló és Tömpe-féle vidéki politikai rendőrséget beolvasztó ÁVO-ban pedig csak tovább nőtt a befolyásuk. A szervezet immáron egyedüli vezetője, Péter Gábor 1947 áprilisában büszkén jelentette szovjet elvtársainak, hogy „Magyarország politikai rendőrségének 80 százaléka kommunistákból áll. Így tehát lényegében a mi kezünkben van”.⁶

Még ha Péter számadata valamelyest túlzó is lehetett, bizonyos, hogy a kommunista párt országos politikai súlyát jóval meghaladó mértékben volt jelen a politikai rendőrségben, és természetesen így maradt ez az 1948. júniusi, a szociáldemokratákkal való egyesülési kongresszus után is. Ennek az ÁVO feletti kommunista felügyelet szempontjából azért van jelentősége, mert az új pártszerveződés vezetése csakúgy, mint korábban, most is szigorú pártfegyelmet követelt meg a tagjaitól: „A Magyar Dolgozók Pártja csak akkor teljesítheti feladatát, ha a párt maga a fegyelmezettség és a szervezettség megtestesülése. A pártban vasfegyelm van, melynek minden egyes párttag és pártszervezet köteles alávetni magát. A vasfegyelm a pártban nem zárja ki, hanem feltételezi az alárendelés tudatosságát és önkéntességét, mert csak tudatos fegyelm lehet igazi vasfegyelm. A fegyelm a pártban az akarat egységével, a párt összes tagjainak teljes és feltétlen cselekvési egységével valósítható meg. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) csakis a megalkuvó, fegyelmezetlen elemek ellen vívott engesztelhetetlen harc útján őrizheti meg sorainak egységét és fegyelmezettségét” – tudatosította tagsággal az MDP szervezeti szabályzata.⁷ Ennek ellenére az egyre nagyobb hatalommal rendelkező, de nem annyira szem előtt lévő vidéki államvédelmi tisztek terhesnek érezhették a „civiliek”, azaz a helyi pártbizottságok kontrollját. Persze így volt ezzel maga Péter Gábor is, aki mindent megtett azért, hogy közte és Rákosi Mátyás közé ne kerüljön közvetítő, de ettől függetlenül az általa irányított testület nem kerülhette meg a pártot,⁸ így nem önállósíthatta magát a helyi pártszervezettől egy vidéki államvédelmi beosztott sem.

Nem meglepő tehát, hogy az MDP Központi Vezetőségében (MDP KV) a renitens tiszt esete nagy port vert fel. Olyannyira, hogy Kovács István, a Szervezési Osztály vezetője jobbnak látta tájékoztatni a helyzetről a rendőrséget is felügyelő KV-titkárt, Farkas Mihályt, illetve a frissen átkeresztelt, mindezzel együtt hatalmi súlyát is növelő Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának (BM ÁVH)⁹ vezetőjét, Péter Gábort. Előbbi felháborodva követelte a rendcsinálást a politikai rendőrségnél, amelynek vezetője zokszó nélkül teljesítette a párt egyik legbefolyásosabb emberének utasítását. Igaz, az államvédelem első számú irányítója a felelősséget mintegy hártva magáról majd két évvel Tömpe András „legyőzése” után fontosnak tartotta zárómondatában megjegyezni, hogy az elbocsátott Nagy József az egykori vetélytárs egységéből érkezett osztályához.

A lentebb olvasható dokumentumok: a Nagy József ténykedéséről készült jelentés, illetve Farkas és Péter levélváltása¹⁰ egyaránt árnyalják a széles körben ismert és előszeretettel hangoztatott megállapítást, miszerint a Rákosi-korszak politikai rendőrsége „állam volt az államban”. Az ÁVO, majd a BM ÁVH önálló hatalmi tényezőként kívánt megjelenni vidéken; Nagy József is úgy érezte, hogy felveheti a küzdelmet a

megyei párttitkárral, de a helyi kommunista elit – a központ segítségével – biztosítani tudta akaratát. A zalaegerszegi főhadnagyot végül is pártszerűtlenség, s nem szakmai okok miatt tették ki a testületből.¹¹ A konkrét ügy felhívta a felsőbb pártapparátus figyelmét az államvédelmi szervek feletti pártellenőrzés szabályozásának szükségességére. Sürgették a kérdés elvi rendezését, mégis az első politikai bizottsági határozat majd csak évekkel később, Péter Gábor és társainak letartóztatása után, az ő bűneikre hivatkozva, 1954-ben született meg.¹² Nagy József története így előrevetíti azokat a nem sokkal későbbi eseményeket is, amikor az államvédelem már „Rajk és társai” ellen dolgozott, nevezetesen amikor a párt ökle épp a párt vezetőire sújtott le.

A dokumentumok a Magyar Országos Levéltár (MOL) őrzésében találhatóak, azokat a mai helyesírásnak és központozásnak megfelelően közlöm, az elírásokat javítottam.

Dokumentumok

1. Jelentés Nagy József tevékenységéről, illetve a zalaegerszegi ÁVO és helyi pártbizottság viszonyáról, 1948. szeptember 10.

Összefoglaló jelentés

A Zalaegerszegen szept. 10-én lefolytatott vizsgálatról, egyrészt Nagy József (MDP-párttag) ügyében, másrészt a párt megyei bizottsága és az ÁVO helyi kirendeltsége, valamint felsőbb szervei közt lévő viszony ügyében. A megbeszéléseken jelen vannak, Rózsa M[iklós]¹³ (Orsz[ágos] Káder O[sztály]), Lakatos D[ezső]¹⁴ és Csáder S[ándor]¹⁵ (Zala megyei bizottság), Mérő K[ároly]¹⁶ (ÁVO-központ) és Szendrődi (ÁVO szombathelyi kirendeltség).

Nagy József (párttag, 1945. VII.) 1945 óta dolgozik a rendőrségi vonalon. A felszabadulás előtt kőművessegéd volt, Rákospalotán a Hutter és Lever gyár építkezéseinél dolgozott. Itt állítólag kapcsolata volt rákospalotai mozgalmi elvtársakkal. A Horthy-hadseregben három évig volt katona, '42-ben szakaszvezetőként szerelt le. 1940¹⁷ októberében ismét bevonult, és 1945 januárjában, állítása szerint zárt kötelékben, nyugatra távozott. 1945 májusában tért vissza amerikai övezetből. Itthon azonnal belépett a pártba, és alkalmazást kapott a rendőrségen. Sümegen és Nagykanizsán az ÁVO helyi vezetője volt, innen került Zalaegerszegre beosztottnak főhadnagyi rangban, Varga hadnagy parancsnoksága alá. Nagy József rossz benyomást kelt. Intrikus természetű, nem nyílt fellépésű. Politikai fejlődése korlátolt, elméletileg igen zavaros, képzése csaknem semmi. Újságot egészen felületesen olvas, más szépirodalmi vagy elméleti kiadványt egyáltalán nem. Törtető, nagyravágó típus.

Nagy József munkája folyamán ellentétbe került Szegediné¹⁸ elvtársnővel, aki ellen a sorozatos támadások folytán a zalaegerszegi és a szombathelyi ÁVO-kirendeltség jelentést küldött az ÁVO-központba. Szegedinét egy ízben ezen jelentések tartalma miatt felhívták Budapestre, ahol Mátrai¹⁹ ÁVO-tiszt kíméletlenül összeszidta, és közben hivatkozott arra, tudja, hogy Szegediné a megyei titkár felesége. Nagy József ugyancsak Budapesten Rátonyi őrnagynak tett jelentést a Szegediné-ügyről. Itt hangoztatta azt a vádját, hogy Szegediné helytelen viselkedését férje, Szegedi²⁰ elvtárs megyei titkár védte, és őt, Nagy Józsefet azzal fenyegette, hogy ha nem fogadja el Szegediné politikai utasításait, akkor baj fogja érni. Azzal is vádolta Szegedit, hogy szándékosan le akarja jártni Gerencsér²¹ elvtárs, a megye képviselőjének tekintélyét, hallomása szerint Szegedi elvtárs Robékkal²² van kapcsolatban. Rátonyi őrnagy bizonyítékot kért ezekről. Nagy József azt mondta, hogy jegyzőkönyvei vannak a vádakra vonatkozóan. Rátonyi kérte őt, hogy ezeket küldje fel. Kijelentése szerint semmiféle más utasítást ebben az ügyben nem adott. Nagy József a bizottságnak elmondta, hogy semmiféle jegyzőkönyve nem volt, hanem Zalába való hazatérése után felkereste nagykanizsai ismerőseit, kikkel szoros kapcsolata volt (Deme, Pergerné, Ciboly, Cibolyné). Sürgősen jegyzőkönyveket

vett fel, és ezeket beküldte Rátonyi őrnagynak. Deme József kizárt párttag (karszalagos nyilas volt), Cziboly Ferenc kizárt párttag, a nagykanizsai pártszervezet sikkasztás miatt eltávolított pénztárosa, Cziboly Ferencné kizárt párttag, akit pártellenes tevékenység miatt távolítottak el, Perger Józsefné, akit erkölcstelen élete miatt zártak ki a pártból. Ezek voltak a forrásai Nagy József ÁVO-főhadnagynak a Szegediék elleni vádaskodásban. Említett egyének kizárása Szegedi elvtárs megyei titkársága alatt történt, és nagyrészt az ő tisztogató munkájának az eredménye. Érthető, ha ezek a politikailag és erkölcsileg megbízhatatlan egyének támadták a megyei titkárt. Ehhez megszerezték maguknak Nagy József segítségét, akinek személyes ellentéte volt Szegediné elvtársnővel.

Nagy József kapcsolata ezekkel a kizárt emberekkel még a pártból való eltávolításuk előtről adódik. Demét és Pergernét Nagy József hivatalos munkájában B-vonalon²³ használta. Ilyen munkára igénybe veszi őket folyamatosan a szombathelyi ÁVO kirendeltsége is, anélkül, hogy egyszer is megkérdezték volna a megyei pártbizottságtól, miért zárták ki őket a pártból, helyesli-e a megyei bizottság, ha a kizárás után is használják őket hasonló munkára. Nagy József a nevezettekkel nem csak hivatalos kapcsolatot tartott. Több alkalommal összejöttek, együtt vacsoráztak, és természetesen állandóan hangoztatták Nagy József előtt, hogy őket igazságtalanul zárták ki a pártból. A kijelentésekhez Nagy József fenntartás nélkül csatlakozott. Viszont senki mást nem kérdezett meg, vezetőségi tagokat sem, hogy mi a helyzet a kizárásokkal kapcsolatban, és hogy igazak-e azok a vádak, melyeket Deme és társai Szegedi elvtársék ellen hangoztatnak. Lassanként Nagy József ennek a kis ellenséges csoportnak az irányítása alá került. Ugyanakkor azt hitte, hogy ő használja fel érvényesülése érdekében Demét és társait.

Fokozza a helyzet elmérgesedését az a körülmény, hogy Szegediné elvtársnő az állandó támadások miatt beadta a lemondását. Nagy Józsefet nem figyelmeztette az ÁVO, hogy alaposan fontolja meg vádjait és nézzen utána a forrásnak, és főként nagy hiba volt az, hogy az ÁVO ebben az ügyben egyszer sem kereste meg a Zala megyei bizottság titkárát, Lakatos elvtársat. Nagy József ezeknek alapján joggal hitte, hogy támadása eredményes. Vélt sikere és törtétese állandó hazudozásba vitte közvetlen felettesei és a párt felé. Hivatkozott Kis Károly²⁴ és Péter Gábor elvtársakra, hivatkozott utasításokra, melyek szerint Szegedi elvtársat kell figyelnie, kijelentette, hogy nincs ideje más munkára, mert már eddig is 27 jegyzőkönyvet készített Szegediék ellen. Kihallgatása alkalmával beismerte, hogy ezek a kijelentések minden alapot nélkülöznek.

Tisztázatlan a szerepe ebben a kérdésben Gerencsér elvtársnak. Saját közlése szerint az őt ért állítólagos mellőztetésről senkinek sehol nem beszélt. Hallott ugyan az ellene folyó fűrásról, de ezt jelentéktelennek tartotta, és ezért nem említette Lakatos elvtársnak. Határozottan állítja, hogy erre vonatkozó értesülései nem Demétől és társaitól erednek, ezekkel semmiféle kapcsolata nincs. F. Szabó elvtárs, nagykanizsai párttitkár viszont közölte Lakatos elvtárral, hogy Gerencsér tett előtte olyan megjegyzéseket, melyeknek lényege szerint Gerencsért a megyei bizottság mellőzi és fokozatosan le akarja építeni. Valószínű, de nincs bebizonyítva, hogy Nagy József tudott Gerencsér elvtársnak erről az érzéséről, és az ő támogatására is számított.

Lakatos és Csáder elvtársak ezekről a problémákról csak akkor szereztek tudomást, mikor őket az ÁVO központjának jelentése alapján a pártközpont értesítette. Kihallgatták Nagy Józsefet, aki kitartott hazugságai mellett. Lakatos és Csáder elvtársak alaposan utánanézték a dolognak, és konkrét tényekkel rámutattak Nagy József előtt arra, hogy a párt helyes irányú beavatkozása megingatta a helyzetét. Segélyt kérő jelentést küldött Rátonyi őrnagynak, melyben közli, hogy őt a párt megyei bizottsága ki fogja nyírni. Nagykanizsán elbúcsúzott a rendőrségi elvtársaktól azzal, hogy az ő pályafutása befejeződik.

A bizottság tárgyalásai alapján a fent leírt helyzet alakult ki. A Nagy József-kérdésen kívül megnéztük, milyen a viszony a megyei pártbizottság és az ÁVO-n dolgozó elvtársak között. A következő konkrét tényeket tapasztaltuk: a Nagy József-ügyet az ÁVO végig a párt megkerülésével tárgyalta, noha tudta, hogy vezető megyei pártfunkcionáriusokról van szó.

A szombathelyi ÁVO vezetője (ide tartozik Zalaegerszeg is) még egyszer sem kereste meg Lakatos elvtársat a megyei problémák alapos megtárgyalására.

Az ÁVO nem kérdezi meg a párttól, hogy két aktíváját miért zárták ki a pártból, és továbbra is felhasználja őket.

A Mindszenty-gyűléssel kapcsolatban Lakatos elvtársnak az volt a javaslata a helyi rendőrség felé, hogy Galambos plébánost többször idézzék be, és figyelmeztessék felelősségére. A szombathelyi ÁVO helyettes vezetője a javaslatot elvetette anélkül, hogy ezt Lakatos elvtárral megbeszélte volna.

A nagykanizsai bankfúzió lebonyolítását a párt állampolitikai osztályának utasítása alapján egy Pestről leküldött elvtárs a városi pártszervezet és a karhatalmi szervek segítségével hajtotta végre. Ezek után egy tőkés, akinek kezében a bankrészvények többsége volt, feljelentést tett a rendőrségen a bankfúzió miatt. Az ÁVO központja kiadta nyomozásra az anyagot anélkül, hogy a párt illetékes szervénél megérdeklődte volna, hogyan történt lényegében a nagykanizsai bankok egyesítése.

A nagykanizsai ÁVO igyekezett rábeszélni a városi vezetőség egyik tagját arra, hogy az folyamatosan informálja a városi vezetőség munkájáról és a vezetőségi tagokról.

Az ÁVO-n dolgozó elvtársak közül vannak, akik személyes tapasztalatunk szerint nem tudják, mi az, hogy párt vagy osztály, nem olvasnak, nem tanulnak.

Mindezek alapján megállapításunk az, hogy az ÁVO-n dolgozó elvtársak megyei viszonylatban el vannak szakadva a párttól, pártmunkát hivatalos beosztásukon kívül nem végeznek. Ritkán és rendszertelenül járnak pártnapra, politikailag nem fejlődnek. A megyei bizottság hibákat követ el ezen a téren, mert nem tartotta szem előtt az ÁVO-n dolgozó káderek nevelését, elméleti és gyakorlati pártmunkájuk elősegítését. Az ÁVO-n dolgozó elvtársak nem értékelik megfelelően a párt politikai és szervezeti irányító szerepét. Vannak olyan jelenségek fent említettek között, melyek azt mutatják, hogy az ÁVO központjából egyes esetekben a párt szerepét rosszul értékelő utasítások jönnek a kirendeltségekhez.

[MOL M-KS 276. f. 67. cs. 123. ő. e. Géppel írt tisztázat aláírás és dátum nélkül. Fejlécén kézzel írt feljegyzések: „Farkas e(lvtárs) olvassa el. Fontos! Kovács (István)”, „Péternek egy példányt elküldök. K(ovács)”. A dokumentum végén kézzel írt szöveg: „Kovács e(lvtárs)! Véleményem szerint ezt a konkrét esetet fel kellene használni arra, hogy az ÁVO-val történjék egy megbeszélés, melyen megyei viszonylatban rendezhetjük a M(egyei) B(izottság)ok és (az) ÁVO egymáshoz való viszonyát. Rátonyi őrnaggyal megállapodtam a közös kivizsgálások szükségességében. IX. 13. (olvashatatlan aláírás). A dokumentum hátoldalán kézzel írva: Kovács e(lvtárs)! Szerintem Péter Gáborral elvileg és országosan le kellene ezt tárgyalni. IX. 13.”]

2. Farkas Mihály levele Péter Gábornak, 1948. szeptember 15.

Péter Gábor elvtársnak!

Kérem az ügy alapos kivizsgálását és jelentést. Nagy Józsefet el kell távolítani az ÁVO kötelékéből.

Lehetetlen megengedni, hogy a vidéki ÁVO-szervek a párt fejére nőjenek. A rendőrségen működő pártszervezetek alá vannak rendelve a megyei bizottságoknak, és a pártfegyelem az ÁVO embereire is vonatkozik.

Rendet kell teremteni ezen a téren, és minden pártszerűtlenség ellen az ÁVO-n erélyesen fel kell lépni.

IX. 15.

Farkas

[MOL M-KS 276. f. 67. cs. 123. ő. e. Kézzel írt eredeti Farkas Mihály aláírásával, rajta kéziratos feljegyzés: Gerő és Révai elvtársnak. F(arkas) IX. 16.]

3. Péter Gábor levele Farkas Mihálynak, 1948. szeptember 16.

Farkas elvtársnak!

1948. szeptember 16-án délután 3 óra 30 perckor kaptam Farkas elvtárstól a mellékelt sorokat.²⁵ Délután 5 órakor, tehát 1 ½ órával Farkas elvtárs sorainak a kézhezvétele után, Nagy József azonnali elbocsátást nyert az Államvédelmi Osztálytól.

Aki az Államvédelmi Osztályon nem tudja vagy nem akarja tudomásul venni, hogy előbb a Párt és csak azután az Államvédelmi Osztály, az egy órát sem maradhat az Államvédelmi Osztály kötelékében.

(Nagy a Vidéki Főkapitányság politikai osztály állományában volt, onnan került hozzánk.)

Budapest, 1948. szeptember 16.

[MOL M-KS 276. f. 67. cs. 123. ő. e. Géppel írt tisztázat aláírás nélkül.]

¹ Szegediné Andorné lemondását 1948. szeptember 17-én fogadta el a Belügyminiszter. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 1.2.4. d. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága vezetőjének 10/1948. sz. napiparancsa, 1948. szeptember 18.

² ÁBTL 2.8.1 4345. Szegedi Andorné személyi anyaga: Önéletrajz, 1958. június 14.

³ A témával kapcsolatban lásd Kozáry Andrea: Dokumentumok a szerveződő rendőrségről és Budapest közállapotáról 1945. január–február. *Társadalmi Szemle*, 1997. 1. sz. 76–90. *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.* Szerk. Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf. Főszerk. Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2009.

⁴ Lásd *Dokumentumok a magyar... 46.*

⁵ Uo. 37–38.

⁶ Közli *Moszkvának jelentjük. Titkos dokumentumok 1944–1948.* Szerk. Izsák Lajos, Kun Miklós. Budapest, Századvég Kiadó, 1994. 170.

⁷ Közli *A Magyar Dolgozók Pártjának határozatai 1948–1956.* Szerk. Habuda Miklós, Rákosi Sándor, Székely Gábor, T. Varga György. Főszerk. Izsák Lajos. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 33–41. Lásd 41.

⁸ Vö. Gyarmati György: A politika rendőrsége a Rákosi-korszakban, 1945–56. *Beszélő*, 2000. 9–10. sz. 85–94., illetve Uő: *A politika rendőrsége Magyarországon a Rákosi-korszakban.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2002.

⁹ A BM ÁVH-t hivatalosan szeptember 10-ével hozták létre, ennek ellenére – mint az itt közölt dokumentumokban is olvasható – még jó ideig az ÁVO elnevezést is használták.

¹⁰ A forrásokra munkatársam, Krahulcsán Zsolt hívta fel a figyelmemet. Ezúton is köszönet érte.

¹¹ Sajnos nem tudható, hogy Nagy József kizárását az állomány előtt mivel indokolták, mivel az ebben az időszakban keletkezett napiparancsok között elbocsátásának híre nem található.

¹² Lásd Krahulcsán Zsolt: A politikai rendőrség pártellenőrzése (1954–1958). *Századok*, 2006. 5. sz. 1123–1148. „A volt Államvédelmi Hatóság volt vezetője és bűntársai igyekeztek az Államvédelmi Hatóságot a párt és a kormány fölé helyezni. Avantgardista szellemet terjesztettek és fejlesztettek ki az államvédelmi szervekben, s ezt takaróul használták ahhoz, hogy kivonják az államvédelmi szerveket a párt ellenőrzése alól” – olvasható a határozatban (Lásd ott 1127.). A dokumentum jogosan mutatott rá a politikai rendőrség vezetőinek önkényeskedésére, de azzal, hogy a törvénytelen ségért kizárólag őket tették felelőssé, a politikai vezetés bűneiről akarták elterelni a figyelmet.

¹³ Rózsa Miklós (1920–2009) a 2. világháborút követően lépett be az MKP-ba. 1946 januárjáig a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség budapesti központjában dolgozott, majd az év augusztusáig kéthetes pártiskolákat vezetett, miközben Kőbányán körzeti titkár volt. A Radiátorgyárba került mint segédmunkás. 1946 októberében a X. kerületi pártbizottság területszervezője, majd káderese lett. 1947 novemberétől 1949 szeptemberéig a Központi Vezetőség Káder Osztályának politikai munkatársa volt. Ezt követően a Pénzügyminisztériumban, majd a Belkereskedelmi Minisztériumban dolgozott. 1958-ban az Országos Idegenforgalmi, Szálloda- és Étterem Vállalat, a későbbi HungarHotels Rt. vezérigazgatójává nevezték ki. 1968-ban ő kezdeményezte a Magyar Szállodaszövetség megalakítását.

¹⁴ Lakatos Dezső (1905) 1928-tól a Szociáldemokrata Párt tagja. 1945-ben lépett be az MKP-ba, 1946-tól a párt Zala megyei szervezetének titkára volt. 1950. november 1-jén került az ÁVH-hoz, ahol ezredesi rangban 1953. január 1-ig az V. (Káder, majd Személyzeti) Főosztályt vezette. Tagja volt a Péter Gábornak közvetlenül alárendelt konzultatív testületnek, az ÁVH Kollégiumának. 1953-ban a Péter Gábor-ügyben őrizetbe vették, de még abban az évben szabadult. 1954-ben a Duna Cipőgyárban dolgozott.

¹⁵ Csáder Sándor az MDP Zala megyei bizottságának munkatársa, 1951 januárjában mint kádertitkárt váltották le.

¹⁶ Mérő Károly (1919) 1945 nyarától a politikai rendőrség II., majd XII. kerületi osztályán teljesített szolgálatot, de két hónapos szolgálat után megvált a szervezettől. 1946. június 1-től a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályán dolgozott mint előadó, majd csoportvezető. 1946 szeptembere után az ÁVO fegyelmi csoportját vezette. 1947 januárjától 1948 augusztusáig a vidéki személyi ügyek előadója, ezt követően a fegyelmi csoport vezetőhelyettese. 1950 augusztusától az ÁVH Fegyelmi Osztályának titkára, 1952 októberétől megbízott alosztályvezető, 1953. januártól alosztályvezető és osztályvezető-helyettes. 1956 júniusa és 1958 decembere között a Belügyminisztérium Fegyelmi Osztályának, majd a BM II/8. (Vizsgálati) Osztály vezetőhelyettese, 1960 augusztusától 1962 augusztusáig osztályvezetője. Ezt követően leszerelték a polgári életbe történő áthelyezéssel.

¹⁷ Az évszám utolsó számjegyét, a nullát kézzel írták be, de minden bizonnyal elírás, és inkább 1944-ről lehet szó.

¹⁸ Szegedi Andorné, született Horn Klára (1917–1989) 1940-ben lépett be a kommunista pártba, 1944-ben Auschwitzba deportálták. Hazatérése után a politikai rendőrségen dolgozott: először a levéllenőrző csoport vezetője volt, később az egyesületek ellenőrzésével foglalkozott, majd az ÁVO Zala megyei osztályára került. 1948 augusztusában mint osztályvezető-helyettes rendőrnagy szerelt le. Ezt követően a pártoktatás területén töltött be pozíciókat: 1950-ben a Közoktatásügyi Minisztériumba helyezték. 1953–1954-ben a Munkaerő-tartalékok Hivatalának káderképzőjén és tanintézetében tanított, majd a Vöröskereszt XIII. kerületi titkára lett. 1956-ban az V. kerületi tanács oktatási osztályának előadója, de 1958 szeptemberében ismét a politikai rendőrséghez került: a BM II/13. (Levéllenőrző) Osztályának operatív beosztottjaként dolgozott. 1961 áprilisában, miután a Pest Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya kikérte, rendőr főhadnagyi rangban leszerelt a testülettől. 1966 és 1968 között a Törökvész Úti Általános Iskola igazgatóhelyettese.

¹⁹ Mátrai Tamás (1914) 1945-től teljesített szolgálatot a politikai rendőrségen őrnagyi, majd alezredesi rangban. Péter Gábor bizalmi emberének számított. 1948-ban Péter Gábor a Külügyminisztériumba helyeztette, ahol osztálytanácsos lett, majd 1950-ben – ugyancsak régi főnöke közbenjárására – ügyvivőként a bécsi magyar követségre került. 1953 januárjában Péter és társai letartóztatásakor őt is őrizetbe vették, november 18-án azonban bizonyítékok hiányában

szabadlábra helyezték. Lásd ÁBTL 2.1 VI/48.

²⁰ Szegedi Andor (1915) 1931-től vett részt a munkásmozgalomban, 1932-ben lépett be a kommunista pártba. 1945–1946-ban a fodrász szakszervezet titkára volt. Ezt követően az MKP Zala megyei propagandistája, 1947-től 1948 áprilisáig a párt megyei titkára, majd megyei oktatási felelős. 1949 áprilisától 1952 augusztusáig az MDP Központi Szervezési Osztályának alosztályvezetője.

²¹ Gerencsér György (1902–1992) 1933-tól tagja volt a szociáldemokrata pártnak. 1945-ben Zala vármegyében rész vett az MKP megalapításában, Keszthelyen járási, majd városi titkár, majd 1949-től a megyei pártbizottság mezőgazdasági osztályának politikai munkatársa volt. 1947-ben a párt megyei listájáról került be az Országgyűlésbe. Tagja volt az igazságügyi bizottságnak, illetve 1947 júliusától a Zala megyei törvényhatósági bizottságnak. 1948 júniusától MDP-tag. Az 1949. májusi választásokon mint megyei népfronttitkár szerzett újra mandátumot. 1950-től a Zala Megyei Tanács elnökhelyettese, majd az Országos Szövetkezeti Hitelintézet vezérigazgatója. 1951-ben a pártból kizárták, népellenes büntető vádjával 5 évi börtönre ítélték.

²² Rob Antal (1909–1965) 1927-től részt vett a munkásmozgalomban, 1936-ban felvették Jugoszlávia Kommunista Pártjába. 1944-ben partizáncsoportot alakított Újpesten. 1945–1946-ban az MKP Szervezési Osztályán dolgozott, a Magyarországi Délszlávok Szövetsége, később a Magyarországi Délszláv Antifasiszták Szövetsége főtítkárává választották. 1947-től az MKP országgyűlési képviselője. 1948-ban a Magyar–Jugoszláv Társaság intézőbizottsági tagjává választották. Nem értett egyet a jugoszláv kommunistákat elítélő Kominform-határozattal, a hűségnyilatkozat közzétételét megtagadta. A várható felelősségre vonás elől 1948. július 2-án Jugoszláviába menekült, pár nappal később kizárták az MKP-ból. Az 1950-es évek elején Belgrádban, a szakszervezeti központban dolgozott.

²³ Értsd bizalmi vonal: az államvédelemmel együttműködő hálózati személyek, titkos operatív kapcsolatok.

²⁴ Kis Károly (1903–1983) 1945 elején rövid ideig az MKP KV Káder Osztályának vezetője. 1945. májustól a PB tagja, de a párt III. kongresszusán kimaradt a testületből, a Központi Ellenőrző Bizottság elnökévé választották. 1949. május 30. után ismét a KV Káder Osztályának vezetője lett.

²⁵ Farkas levelének gépelt változata. Lásd az előző dokumentumot.

Takács Tibor

Történész a kihallgatósobában

1.

A történész munkájában alapvető fontossággal bír, hogy miként közelít a múlt megismeréséhez felhasznált forrásokhoz.¹ Helyzetéből adódóan ugyanis nem tudja magát a múltat megfigyelni: kutatásai során nem a múlttal, hanem a múltból származó, a megismerni kívánt múltra vonatkoztatható forrásokkal találkozik. Ezek lehetnek tárgyak, műalkotások, épületek stb., ám az eseménytörténet szinte kizárólag szöveges forrásokra kénytelen hagyatkozni. A 19. századtól rendelkezésre állnak ugyan fényképek, a 20. századtól pedig filmek is, ám ezek sem nagy mennyiségben, arról nem is beszélve, hogy – miként Jurij Lotman megfogalmazta – „szemiotikailag mindenféle közlemény szöveg, s következésképp egyformán érvényes rájuk a szövegek mint közvetítő rendszerek használatának összes konzekvenciája”.² (Elég talán csak arra utalni, hogy a kamera is csak egy bizonyos nézőpontból láttatja a dolgokat, vagyis nem képes mindent megörökíteni, így a képen megjelenő események szintén interpretáció eredményének tekinthetők.)

Miután a beszámoló nézőpontja szükségszerűen értékelő nézőpont, minden narratív forrás – visszaemlékezés, memoár, oral history – értelemszerűen szubjektív. Éppen ezért általános az a vélekedés, hogy az ilyen jellegű források csupán arra alkalmasak, hogy megtudjuk belőle, a megkérdezettek hogyan élték meg az írott források alapján „tényszerűen” rekonstruálható eseményt.³ Ám ha megnézzük ezeket az írásos forrásokat, vagyis a gyanúsított- és tanúkihallgatásokat, önvallomásokat, bírósági jegyzőkönyveket, nem találunk bennük mást, mint ugyanolyan, az eseményekre való visszaemlékezéseken alapuló elbeszéléseket. A fenti vélekedés nyomán ez azt jelenti, hogy le kell mondanunk a múltbeli események történetének megírásáról? Bár vannak, akik így gondolják (klasszikus példa Gustave Le Bon⁴), a történészek nagyobb része nem így vélekedik. Rendelkezésükre áll ugyanis a filológiai alapú forráskritika, amely a hagyományos szakmai meggyőződés szerint garantálja a múlt minél objektívabb képének megrajzolását úgy, „ahogyan az valójában megtörtént”. Ám ha közelebbről megnézzük ezt a módszert, akkor nem mást látunk, mint hogy a történészek a múltnak egy általuk „valóságosnak” tekintett, a szakmai diskurzusok által alkotott képéhez mérik a rekonstrukció forrásául szolgáló szövegeket.⁵

A forráskritika módszere a hagyományos történelmi gondolkodás lényegére mutat rá, melynek logikáját talán azzal lehetne jellemezni, hogy „tudom, mert nem voltam ott”,⁶ vagy legalábbis: „jobban tudom, mert nem voltam ott”. Ez a (sok) mindent tudó történelmi alapállás akkor szembeűnő leginkább, amikor az eseményről csak egyetlen autentikus beszámoló maradt fenn. Jellegzetes példa Perjés Gézának a mohácsi csatáról írott munkája, pontosabban annak magáról az ütközetről szóló rövid fejezete. Perjés egy absztrakt modell alkalmazásával igyekszik megállapítani, hogy valójában mi történhetett a mohácsi síkon, és – ami ezzel egyet jelent – valójában mit láthatott a csatáról gyakorlatilag az egyetlen hiteles beszámolóval szolgáló Brodarics István. A történész tehát az egyetlen rendelkezésre álló forrását a csatáról saját maga által alkotott és helyesnek tartott, e forráson (hiszen mi máson) alapuló képéhez méri (és találja könnyűnek).⁷

Csakhogy az sem feltétlenül könnyíti meg a történész dolgát, ha sok beszámoló maradt fenn egy eseményről, hiszen ekkor az ezekben lévő ellentmondások okoznak gondot az eseményt rekonstruálni kívánó historikus számára. Ám a vallomások eltérései az emlékezet működésének fényében azonnal érthetővé válnak. Az emberi emlékezet ugyanis nem olyan, mint a számítógépek „memóriája” (amely a pontosan és minden részletében „bevitt” dolgokat változtatás nélkül elraktározza, majd ha szükséges, változatlan formában előhívja azokat). Az emlékezés egész egyszerűen nem „objektív” – már a megfigyelés sem az –, nem a pontosságra, hanem a jelentésadásra való törekvés jellemzi.⁸ Ezért mondja Tóth Zsombor (éppen Brodarics krónikája kapcsán), hogy „a

szemtanúi beszámoló is legfeljebb adott esemény lehetséges olvasatát adhatja csak, amit mihelyt egy elbeszélés segítségével exponál a szemtanú szóban vagy írásban, öntudatlanul is olyan külső, kulturálisan adott kompetenciák (nyelv, retorika, poétika, hiedelemrendszer, morál) segítségével teszi, amelyek nemcsak lehetővé teszik a cselekményesítést, narrativizálást, fikcionalizálást, hanem erőteljesen befolyásolják az elbeszélés »valóságot«, illetve ennek »igazságértékét«.⁹ (Megjegyzem, nem teljesen értek egyet Tóth azon állításával, hogy „az emberi emlékezést kutató társadalomtudományok [...] eredményei arra figyelmeztetnek, hogy a személyes részvétel pusztán ténye nem képezheti a hitelesség garanciáját”.¹⁰ Véleményem szerint a hitelességet éppen a személyes részvétel ténye biztosítja, bár ennek a ténynek az elfogadása is sokszor bizalmi kérdés; amit a részvétel nem garantál, az nem más, mint az objektivitás és a pontosság.)

A fentiek fényében távolról sem magától értetődő az a hagyományos történelmi eljárás, amely az egymásnak ellentmondó, egymástól eltérő beszámolókból kiemeli a közös pontokat, majd ezekből próbálja az esemény „objektív” történetét megalkotni. Az így eljáró történész egyrészt rendkívül leszűkíti a történelmi eseményt (hiszen az a tanúságtételek közös nevezőjével lesz azonos), másrészt nem vet számot a beszámolók (és saját tudományos szövege) szubjektivitásával, pontatlanságával és nézőpontjainak eltéréseivel. A „helyes” olvasat kiválasztásának az olvasói elvárásokból is táplálkozó kényszere sokszor azt eredményezi, hogy a kutató az ellentmondó elbeszélések közül kiválasztja a legvalószínűbbet, és azt tárja az olvasó elé a legvalószínűbb történetként. Az 1956-os forradalommal kapcsolatban egy forrásválogatást említek példaként. A váci eseményeknek emléket állító kötetben a helyi tüzelőanyag és a Buki-szigeti vízmű őrsege elleni támadást egyes beszámolók október 28-ára (az 57. és talán az 58. dokumentum), mások 29-ére teszik (a 34., 56., 69. és 71. dokumentumok). (Az 59. dokumentum szövegében nem szerepel dátum, csak a közreadók sorolták az október 28-i történések közé.) A szerkesztők egy helyen jelezték is a datálás bizonytalanságát, ám – számomra nem meggyőző érvek alapján – végül úgy döntöttek, hogy a támadás „minden bizonnyal október 28-án történt”.¹¹ Mindenhol máshol azonban már „tényként” közlik, hogy az incidensre 28-án került sor. Az egyetlen (legvalószínűbb) olvasat kiválasztása mutatkozik meg egy másik esetben is: a fogságából kiszabadított Mindszenty József hercegprímásnak a városon történt átutazásáról és itteni fogadtatásáról csak Kristóf Béla nemzeti bizottsági elnök, korábbi polgármester visszaemlékezését olvashatjuk teljes terjedelmében, habár a lábjegyzetben az szerepel, hogy az eseményről a Mindszentyt kísérő Pálkás Antal, de más szemtanúk is másképpen számoltak be, ám ezeket mégsem közölték.¹²

A történészek figyelembe kell vennie azt a körülményt, hogy a múltbeli események megismeréséhez felhasznált forrásai szinte minden esetben emlékezeti folyamatok eredményeként született szövegek. Most elsősorban az emlékeknek a felidézési környezettől való függésére szeretnék rámutatni. Az észlelt dolgoknak csak a töredékét őrizzük meg emlékezetünkben, a későbbiekben ezek a töredékek szolgálnak alapjául a múltbeli esemény rekonstrukciójául. Az tehát, hogy mire emlékezünk, nem kizárólag az észlelés, hanem a felidézés körülményeitől is függ. Daniel L. Schacter szerint az, „hogyan miként emlékszünk vissza egy eseményre, attól függ, hogy milyen szándékkal vagy céllal kívánjuk felidézni. Az emlék tehát a visszaemlékezés során nyeri el végső alakját.”¹³ Sőt már egyszerűen az a tény, „hogyan emlékezünk-e egy korábbi eseményre, legalább annyira függ a jelen törekvéseitől, mint a múltbeli eseményektől.”¹⁴ Arra, hogy a szövegszerű felidézés, megfogalmazás milyen hatással van az emlékényagra, már az emlékezetpszichológia klasszikusa, Frederic Bartlett is rámutatott: az emlékek szavakba öntése, a felidézett eseménysor elbeszélése nagyban függ a felidézés körülményeitől, mindenekelőtt a hallgatóságtól, amely valósággal „társadalmi ellenőrzést gyakorol az elbeszélő felett”.¹⁵

Vajon ez az ellenőrzés mikor válik olyan mérvűvé, hogy a „hallgatóságot” az emlékezési folyamat végtermékeként megszülető szövegek „társaszerzőjének” tekintsük? Erdélyi Gabriella egy 16. századi kolostorper történetével kapcsolatban külön fejezetet szentel a tanúkihallgatás vizsgálatának, arra keresve a választ, hogy a fennmaradt, és a történész által is olvasható vallomások mennyire tükrözik a tanúk tudását. Azt a

konklúziót vonja le, hogy a kihallgatások végtermékeként létrejövő szöveg a kihallgatott egyszerű emberek és a szavaikat lejegyző hivatalosság közös produktuma, „az elemzésre váró jegyzőkönyv az egyházi és világi hatalom alacsonyabb és magasabb rangú képviselői, illetve egyszerű emberek interakciójának [...] a terméke”.¹⁶ Erdélyi éppen ezért úgy látja, hogy a tanúvallomás szövege az emlékezés és a közösségi kommunikáció eredményeként jött létre, s mint ilyen, sokkal inkább konstrukcióként, semmint pusztán reprodukcióként értelmezhető.¹⁷ Rainer M. János az ügynökjelentésekkel kapcsolatban jut hasonló következtetésre: hálózati embernek tekintettel kellett lennie „megbízója”, az állambiztonság, illetve ezt a számára megtestesítő tartótiszt elvárásaira, ami alapvetően meghatározta a sajátos szituációban létrejött szövegek logikáját, struktúráját, nyelvezetét. Ez nem pusztán formai kérdés, hanem nagyon lényeges, a történeti megismerést alapjaiban érintő probléma, hiszen a jelentés ugyan a „külső világról informál, azt »idézi«, de rendje a szervezeté”.¹⁸ Éppen ezért Rainer M. a hálózati személyeket közvetlenül vezető rendőrtisztekre e szövegek társszerzőiként tekint.¹⁹

Az 1956 utáni megtorlással kapcsolatban úgy lehet fogalmazni, hogy a gyanúsított- és tanúbeszámolók nem kizárólag a kihallgatottak alkotása, hanem a kihallgatóké is. A felelősségre vonás során keletkezett szöveg, jelenti ki Gyáni Gábor, „a kihallgatást vezető rendőrtisztek, a bíró, a vádat képviselő ügyész kérdéseinek, a megtorló hatalom érdeklődésének megfelelően szerkesztett elbeszélésekkel szolgál az események korabeli láncolatáról”.²⁰ Az itt kialakított történetek aztán szívósan tovább éltek. Gyáni összevetette saját édesapjának az 1958-as peranyagát és az 1989-ben megjelent 56-os visszaemlékezését, és azt állapította meg, hogy „az elsőként talán a rendőrségi kihallgatószobákban, majd pedig a tárgyalóteremben megformált ötvenhatos narratívák érdemben és tartósan járultak hozzá ahhoz, amit az áldozatok erről a múltról, benne saját szerepükkel igaz történetként előadtak s előadhattak”.²¹ (Persze az is nyilvánvaló, hogy a visszaidézés körülményei alapvető hatással vannak az emlékezetre, és az eltérő felidézési környezet igen különböző narratív konstrukciókat is eredményezhet.²²)

2.

Amennyiben az 1956 történetéhez felhasznált források jó része a politikai rendőrség által lefolytatott vizsgálat során keletkezett, érdemes megnézni, hogy milyen szituációban keletkeztek azok. A BM Tanulmányi és Módszertani Osztályának az állambiztonsági vizsgálati munkára vonatkozó, 1958-ban megjelent kiadványaiból megtudható, hogy a kihallgatók milyen szabályoknak, normáknak, elvárásoknak megfelelően végezték (vagy kellett volna, hogy végezzék) tevékenységüket. A vizsgálat során kötelező érvényű elvek között a legfontosabb az objektivitás elve volt, amely azt jelentette, hogy a vizsgálónak minden körülményt ki kellett derítenie, tehát nemcsak a terhelő és súlyosbító tényezőket, hanem a mentő és enyhítő részleteket is. A vizsgáló ugyanis nem a vád képviselője, hanem az ügy tárgyilagos és igazságos kivizsgálója.²³ Ennek némileg ellentmond, hogy a tankönyv-sorozat egy másik kötetében a vizsgálat befejezésével kapcsolatban a feladatok között szerepel a vádirattervezet elkészítése is. A szöveg azonban már csak vádiratot említ, és meg is jegyzi, hogy „végeredményben a vizsgáló csak a tervezetet készíti el, és ez az ügyészi jóváhagyás folytán válik »vádirattá«”.²⁴ Az objektivitás követelményével összefügg a vizsgálat további két alapelve: a függetlenség és a teljesség. Előbbi azt jelenti, hogy a vizsgáló „független ura” az ügynek, a vizsgálati cselekmények végrehajtásában teljes szabadságot élvez, csak a „legszigorúbb törvényesség” betartása korlátozza, illetve az ügyészség kontrolljának van bizonyos vonatkozásban alárendelve. (A politikai rendőrség vizsgálati szerveinek hierarchikus felépítését tekintve nehéz elhinni a vizsgáló függetlenségéről szóló fejtegetéseket.) A teljesség elve arra vonatkozik, hogy az eljárásnak az ügy legteljesebb, minden oldalról történő kivizsgálására kell irányulnia, tehát nemcsak a bűncselekménnyel magával, hanem az elkövető életkörülményeivel, lehetséges indítékaival is foglalkozni kell. A törvényességet biztosítja a gyorsaság elve is: a politikai jellegű bűncselekmények esetében a vizsgálatot két hónapon belül le kellett folytatni (igaz, indokolt esetben annak meghosszabbítását lehetett kérni.)²⁵

A vizsgálat nem volt nyilvános, abban (házkutatások és hatósági tanúk alkalmazásától eltekintve) kívülálló személyek nem vehettek részt. További fontos elv volt a közvetlenség, vagyis a felderítésnél elsődleges forrásokat, azaz a szemtanúk vallomásait használták fel, illetve a vizsgálónak lehetőleg személyesen kellett végrehajtani a különböző tennivalókat. Az egész eljárás alapvető követelménye volt a szóbeliség elve, ami azt jelentette, hogy minden egyes vizsgálati cselekményt szóban fogatosítottak. Természetesen az elhangzottakról jegyzőkönyvet kellett felvenni, amely a szóban végzett vizsgálati eseményeket rögzítette, azok végrehajtásának bizonyítására szolgált, emellett a vizsgáló, és még inkább az ügyész a jegyzőkönyvekre és a határozatokra építve tette meg a következtetéseit. Fontos formai követelmény volt az aláírás, az e nélküli jegyzőkönyvek érvénytelennek minősültek.²⁶

Egy vizsgálat során rendszerint egyetlen személy vagy csoport által elkövetett bűncselekményeket derítették fel. Utóbbi esetben a csoport tagjainak cselekedetüket egymással összefüggésben kellett végrehajtani – ismeretes, hogy több 1956-os ügyben ez az elv is sérült. A gyanúsítottat megillette a védelemhez való jog, így közölni kellett vele, hogy mivel gyanúsítják, észrevételeket és javaslatokat tehetett a jegyzőkönyv kiegészítésére, joga volt a vizsgálati anyagok megtekintésére stb. Ugyanakkor a vizsgálat folyamán védőügyvéd nem lehetett jelen. Mindezekon túl a vizsgálónak előírták azt is, hogy törvényszerű eljárással és megbecsülésre méltó viselkedéssel emelje a vizsgálati szervek tekintélyét, és nevelő módon hasson azokra, akikkel munkája során kapcsolatba került.²⁷

A vizsgálat egyik legfontosabb eszköze a letartóztatottak kihallgatása volt. Az eljárás azt célozta, hogy a kihallgatott beismerő vallomást tegyen, hiszen ez – amellett, hogy fontos bizonyíték – további felderítő munka alapját képezhette, és lehetőséget biztosított megelőző intézkedések tételére. Az 1958-as tanulmány fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a beismerő vallomás nem lehet egyedüli bizonyíték: a szerző, Wéber Gyula szerint 1953 előtt éppen ennek túlértékelése, és az egyéb bizonyítási módok lebecsülése vezetett a törvénytelen ségekhez.²⁸ Az eredményes kihallgatás érdekében a vizsgálónak a jogszabályok és utasítások ismerete mellett folyamatosan fejlesztenie kellett politikai és ideológiai tudását, és megfelelő általános műveltséggel is kellett rendelkeznie. Feladata volt – többek között – az operatív szervek által összegyűjtött anyagok megismerése, tanulmányozása, ami lehetővé tette számára, hogy felkészülten és céltudatosan végezze a kihallgatást. A kihallgatásról jegyzőkönyvet vett fel, annak eredményéről tájékoztatta a vezetőket, javaslatot tett intézkedésekre, bizonyítottság esetén az ügy lezárására. Állandó kapcsolatban kellett lennie az operatív szervekkel és az ügyészséggel, és mindezek mellett arra is ügyelnie kellett, hogy az államtitkok ne sérüljenek, és az operatív úton szerzett bizonyítékok is titokban maradjanak.²⁹

A vizsgálati munkában különös jelentősége volt az első kihallgatásnak, mivel „a letartóztatott, a rendőrség szervével való közvetlen érintkezés ténye nagymértékben hatással van a letartóztatott személyre. A letartóztatott nyugtalan lelkiállapotban van, nem ismeri a körülményeket, nem tudja, mit és mennyit tudnak róla és elkövetett bűncselekményéről, nem tudja gondolatait rendszerezni, nem érintkezett a fogdában esetleg olyan személyekkel, akik kioktatnák viselkedésére, vallomástételére.”³⁰ Ezért fontos lehetőleg azonnal kihallgatni a letartóztatottat, hogy a vizsgálók ki tudják használni helyzeti előnyüket. A tankönyv azt javasolta, hogy az első kihallgatás időtartama legalább 3-4 óra legyen. „Ha az első kihallgatás nem hozta meg a várt eredményt, nem szabad elkedvetlenedni” – nyugtatta meg az olvasókat Wéber. Ugyanis „az adatok pontosabb ismerete, az újabb rendezése, a fogdának a letartóztatottra gyakorolt hatása további lehetőséget rejt magában, hogy a későbbi kihallgatások – gyakran bizonyítékok felhasználása nélkül is – eredményesek legyenek.”³¹

A „kihallgatásra való felkészülés elsősorban gondolkodást igényel” – állapította meg a tanulmány.³² Ez nemcsak azt jelentette, hogy a vizsgálónak az ügyre vonatkozó minden rendelkezésre álló anyagot és bizonyítékot ismernie kellett, hanem azt is, hogy tisztában kellett lennie a letartóztatott érzékeny pontjaival, hogy ez alapján tudja megtervezni a különböző kérdéseket, és feltételezni az azokra adott válaszokat. A felkészülés részeként kihallgatási terv készült, amely tartalmazta a bizonyítékok felsorolását, és természetesen azokat a kérdéseket, amelyeket a kihallgató fel kívánt

tenni.³³ A kihallgatás zavartalanságának és eredményességének biztosítása érdekében célszerű volt a kérdéssel kapcsolatos korábbi vallomásokot és terhelő adatokat is a tervben rögzíteni, mert „a kihallgatáson kialakítandó harcoss, feszült légkört zavarja, ha közben kell az iratok között keresgélgni, bűnjeleket elővenni, és különösen a hálózati jelentéseket olvasgatni.”³⁴ A kihallgatáson a kikérdezett és a kikérdezőn kívül csak a szakmai vezető és az ügyész vehetett részt, a jogszabályok rajtuk kívül csak a jegyzőkönyvvezető jelenlétét engedélyezték, ám az esetek többségében a jegyzőkönyvet a kihallgatást végző tiszt készítette el. A gyanúsított kikérdezését az előzetes terv alapján kellett lefolytatni, ám indokolt esetben – például ha az ügy szempontjából lényeges, új körülmény merült fel – el lehetett attól térni. Azt tartották célszerűnek, ha egy-egy kihallgatás legalább négy óra hosszát tart, kivételt csak határozatismertetés, esetleg a taktikai okból tartott kikérdezés jelenthetett.³⁵

A kihallgatásról felvett jegyzőkönyvnek az elhangzottakat a valóságnak megfelelően kellett tartalmaznia. Ez azonban nem jelentette azt, hogy szó szerinti jegyzőkönyveket készítettek, csak a „lényeges” kérdéseket kellett úgy rögzíteni, ahogyan elhangzottak. Nem lehetett viszont olyan kifejezéseket a kihallgatott szájába adni, amelyeket nemcsak hogy nem mondott, de feltehetően nem is ismert, akkor sem, ha a vizsgáló ezt értette ki az elmondottakból. A vallomást első személyben kellett jegyzőkönyvbe venni, de ezt a vizsgáló tiszt készítette el. Lehetőség volt azonban saját kezű vallomás írására is. 1953 előtt általában feljegyzéseket készítettek a kihallgatásról, amely csak a gyanúsított által mondottakat tartalmazta, ezután viszont az utasítások szerint csak kérdés-felelet formában felvett jegyzőkönyveket lehetett készíteni, hiszen az ilyenek jobban tükrözték a kihallgatáson elhangzottakat. Ebből nemcsak azt lehetett megállapítani, hogy a gyanúsított milyen módon tagadott vagy ismerte be bűnösségét, hanem a kihallgatást végző vizsgáló felkészültségéről is sokat elárult. A vizsgáló által feltett kérdéseknek határozottnak, világosnak kellett lenniük, és nem tartalmazhattak állítást, azaz nem adhatták a gyanúsított szájába a választ.³⁶

A jegyzőkönyv végén a kihallgatott nyilatkozott arról, hogy azt átolvasta és a vallomásait helyesen tartalmazza. „Felesleges és félreértésre adhat okot”, állítja a tankönyv szerzője, ha azt is a nyilatkozatba foglalják, hogy a vallomásra nem erőszak alkalmazásával bírták rá, hiszen ez arra utal, hogy ilyen „esetenként” akár elő is fordult. A vizsgálótól elvárták a helyesírás ismeretét is, hiszen egy hibától hemzsegő jegyzőkönyv nemcsak az ő tekintélyét csökkentette a gyanúsított előtt, hanem a politikai nyomozó szervekét is az ügyészség és a bíróság szemében. A jegyzőkönyvet a kihallgatáson kézzel kellett írni, ám nem minden kérdést és választ kellett külön rögzíteni, hiszen ez túlságosan széttagolta volna a lejegyzést, ezért azt tartották célszerűnek, ha egy-egy nagyobb kérdéskör tisztázása után vagy az egész kihallgatás végén készítik el azt. A kézzel felvett és aláírt jegyzőkönyvet általában három példányban gépettették le, amelyet szintén aláírtak a letartóztatottal.³⁷

A vizsgálónak minden esetben az ügy jellegéhez és a gyanúsított személyéhez kellett igazítania a magatartását és a kihallgatási taktikát. Egy dolog volt állandó: a kihallgatást végzőnek „[m]indig kommunistának kell maradnia, aki a szocializmus igaz ügyéért, a dolgozó nép érdekeiért harcol, aki mindig hű a marxizmus-leninizmus eszméjéhez”.³⁸ A vizsgálónak általában kötelező volt olyan magatartást tanúsítania, amellyel elérte, hogy a letartóztatott beismerje bűnösségét. Ügyelnie kellett azonban arra, hogy minden esetben higgadt, határozott és fegyelmezett maradjon, nem alkalmazhatott erőszakot és nem is fenyegethetett ilyennel, óvakodnia kellett az érzelemkifejezésektől, a határozottságának pedig abban kellett megnyilvánulnia, hogy a letartóztatottól pontos, világos, a tárgyra vonatkozó válaszokat követeljen meg. A kihallgatás eredményességéhez nagyban hozzájárult, ha a vizsgáló magatartásával azt sugallta, hogy mindent tud a gyanúsítottól és az általa elkövetett cselekményről, annak körülményeiről stb. Ennek megfelelően a vallomásokban jelentkező ellentmondásokra azonnal rá kellett mutatnia, illetve abban való tájékozatlanságát akkor sem árulhatta el, ha előtte ismeretlen körülményről tett említést a kihallgatott.³⁹

A tananyag felsorolta azokat a fogásokat is, amelyeket a letartóztatottak alkalmaztak annak érdekében, hogy elkerüljék a felelősségre vonást. Viszonylag ritkán fordult elő, hogy a gyanúsított megtagadta a vallomástételt, esetleg letagadta

személyazonosságát. Gyakoribb eset volt, amikor bűntársait nem nevezte meg (ezzel a lehetséges tanúk körét szűkítette), félrevezető vallomással kívánta a figyelmet elterelni az ügy lényegéről, esetleg a bűncselekmény időtartamát igyekezett csökkenteni. Megtörtént, hogy a kihallgatott visszavonta korábbi vallomását, főleg akkor, ha a vizsgáló hanyagságból elárulta, hogy nincs elég egyéb bizonyíték ellene. A gyanúsítottak sokszor elmebetegséget színleltek (ebben az esetben állapotát ki kellett vizsgáltatni), vagy rossz emlékezőtehetségre hivatkoztak.⁴⁰

A tanúvallomás lényegesen más szituációban született, mint a gyanúsítotté, ám a célja ennek is elsősorban az elkövető személyének és kapcsolatainak, továbbá az elkövetés módszereinek, eszközeinek, indítékainak a megállapításához szükséges bizonyítékoknak a megszerzése volt. A tanúk által mondottak emellett lehetőséget adtak a letartóztatottak vallomásainak és a hálózati jelentéseknek az ellenőrzésére, és arra, hogy a titkos, operatív eszközökkel szerzett adatokat jogi erejű bizonyítékokká tegyék (tudniillik ez utóbbiakat, például az ügynökjelentéseket nem lehetett a nyílt eljárásban bizonyítékként felhasználni). A tanúvallomások nyomán – a gyanúsítottakéhoz hasonlóan – alkalom kínálkozott újabb bűncselekmények felderítéséhez, valamint újabb ügynöki operatív feldolgozó munka megindításához is.⁴¹

A tanúkihallgatás előkészítése szintén nagy körültekintést követelt a vizsgálótól. Az ügyre vonatkozó anyagok alapos tanulmányozása után választották ki a legalkalmasabb tanúkat, hiszen majdhogynem ettől (illetve a tanúk kihallgatásának sorrendjétől) függött az egész vizsgálat sikere. A vizsgálónak tanulmányoznia kellett a kiválasztott személyt, mindenekelett a gyanúsítottához és az ügryhöz való viszonyát, emellett szükséges volt ellenőrizni őt az operatív nyilvántartásban is. Ez azért volt lényeges, hogy kiderüljön, az illető elkövetett-e korábban valamilyen (különösen politikai jellegű) bűncselekményt, folytattak-e ellene titkos nyomozást, hiszen a beidézése az egész operatív feldolgozó munka sikerét veszélyeztette volna, valamint hogy megtudják, a kiválasztott személy tagja-e az ügynöki hálózatnak. Ügynököt ugyanis nem, vagy csak egészen indokolt esetben lehetett tanúként kihallgatni.⁴²

A tanúkihallgatást – a gyanúsított-kihallgatáshoz hasonlóan – előzetes terv alapján kellett lefolytatni. Ebben rögzítették többek között a tanú adatait, a terhelthez való viszonyát, és azokat a kérdéseket, amelyeket fel kívántak tenni a tanúnak. Először rendszerint arra kérték fel a tanút, hogy mindent mondjon el arról az ügryről, amellyel kapcsolatban beidézték. Ezzel a vizsgáló teljesebb képet kaphatott az esetről, több olyan részlettel is szolgálhatott a vallomás, amely konkrét kérdésekre adott válaszokban nem került volna elő. Ez a forma lehetőséget adott a kihallgatónak arra is, hogy az elmondottak alapján módosítsa a kihallgatási tervet, illetve, hogy tanulmányozza a tanút, az igazat mondja-e. A tananyag több olyan tényezőt felsorol, amelyek gátozhatják a tanút az igazmondásban. Így félhetett a letartóztatott bosszújától, vagy sajnálhatta őt, esetleg nem tartotta bűnösnek az elkövetőt vagy bűncselekménynek az általa elkövetett cselekményt. A tanú azért is elhallgathatott bizonyos mozzanatokot, mert megítélése szerint lényegtelen, az ügy szempontjából jelentéktelen dolgokról volt szó. Félrevezető lehetett az is, ha éppen ellenkezőleg, a vallomástevő eltúlozta, kiszínezte mondanivalóját. Természetesen nem volt ritka az sem, hogy a tanú szándékosan tett hamis vallomást, ami bűnpártolásnak vagy hamis vádnak minősült (hamis tanúzást a törvény szerint csak az ügyészség és a bíróság előtt lehetett elkövetni). A szöveg az egyéb befolyásoló tényezők között említette meg azt, hogy a kihallgatott esetleg nem jól emlékszik a történetekre.⁴³

Miután a tanú szabadon elmondta, hogy mit tud az esetről, elkezdődhetett az előzetes terv szerinti kikérdezése. A kihallgató által alkalmazott módszereknek és a követendő viselkedésnek lényegében hasonlóknak kellett lenni, mint a gyanúsított kihallgatásakor, vagyis a taktikát a tanú személyéhez és az ügy jellegéhez kellett igazítani, míg a vizsgáló magatartása nyugodt, udvarias kellett hogy legyen, nem gorombáskodhatott a tanúval, nem fenyegethette meg, már csak azért sem, mert így sokszor a valóságnak nem megfelelő vallomások születtek. A kérdéseket világosan, érthetően kellett megfogalmazni, és nem lehetett olyan kérdést feltenni, amely lényegében a választ is tartalmazta. A tanút – amennyiben nem tért el a tárgytól – nem volt szabad közbeszólásokkal megzavarni mondandójában, még akkor sem lehetett

azonnal „rátámadni”, ha a kihallgató nem hitt neki. A tanúnak lehetőséget kellett adni a gondolkodásra, arra, hogy összeszedje a gondolatait; indokolt esetben még az is elképzelhető volt, hogy a beidézett hazaengedjék, és másnap hallgassák ki. Az egész kihallgatás zavartalansága érdekében azon csak a vizsgáló és a tanú vehetett részt, kivételes esetekben a felettes vezető vagy az ügyész is jelen lehetett.⁴⁴

A kihallgatásról készített jegyzőkönyv bizonyítéknak számított. A jegyzőkönyvvel kapcsolatos formai követelmények azonosak voltak a gyanúsítottéval, így ezeket nem ismétlem meg. Érdemes kiemelni, hogy a tanúvallomást egyes szám első személyben, pontosan, lehetőleg szó szerint kellett felvenni, megőrizve a tanú beszédmódjának sajátosságait, azaz tilos volt a szöveget stilizálni, átfogalmazni. Egyedül a rágalmazó vagy gyalázkodó kifejezéseket nem volt szabad beleírni, csupán az elhangzás tényét lehetett rögzíteni. Emellett a vizsgálónak az elmondottakat politikailag értékelnie kellett, amit a lejegyzett szövegben többnyire idézőjelek alkalmazásával érzékeltetett (például „forradalom” az ő szempontjából ellenforradalom helyett). A jegyzőkönyv csak egy konkrét ügyre vonatkozó vallomást tartalmazhatott, ha a tanú más ügyről is tudomással bírt, arról külön jegyzőkönyvet kellett készíteni.⁴⁵

A fentiek alapján megállapítható, hogy a vizsgálati munka nem „a” valóság feltárására irányult, hanem az elkövetett és a tervezett bűncselekmények leleplezésére, a tettesek felderítésére, az ellenséges tevékenység bizonyítására, továbbá az elkövetők kapcsolatainak a felderítésére és az ellenség módszereinek megállapítására.⁴⁶ A gyanúsítottak és a tanúk kihallgatása a beismerő vallomás, illetve a terhelő bizonyítékok megszerzését célozta, minden taktikai fogás, módszer stb. alkalmazása ezt kellett hogy elősegítse. Az egyik tanulmány egyenesen így fogalmaz: „A tanúvallomási jegyzőkönyv az egyik legfontosabb és legdöntőbb bizonyíték. Az ellenség elleni harcban egyik legjelentősebb fegyverünk.”⁴⁷ A teljesség, a pártatlanság vagy az objektivitás elvét ebben a kontextusban kell értelmeznünk. A vizsgálat során nem kellett minden szemtanút kihallgatni, hanem csak azokat, akik a vizsgálat sikerét feltehetően biztosítják. Tehát nem a valóság egészét, hanem a bűncselekmények valóságát kívánták feltárni. A politikai rendőrség vizsgálói számára elő is írták, hogy – mivel „az ügyek többsége apró, jelentéktelen részletkérdések felvetése, a terheltek ugyanarra a kérdésre történő, sok esetben többszöri megismételt kihallgatása miatt elhúzódik”, és a vizsgálatot lefolytatók gyakran „feleslegesen foglalkoznak az ügyre nem tartozó lényegtelen részletek kiderítésével, szükségtelen részletkérdésekkel” – „a figyelmet a főkérdésekre, a terheltek által elkövetett főbb bűncselekményekre kell irányítani. Lényegtelen, különösen az ügyre nem tartozó részletkérdésekkel a vizsgálat ne foglalkozzék.”⁴⁸ Habár a parancs az 1956-os ügyek legnagyobb részének lezárulta után, 1958 végén keletkezett, a benne foglaltak ismételtelen megmutatják, milyen elvárásoknak kellett (volna) megfelelniük.

Megállapítható, hogy az állambiztonsági vizsgálati szervek által végrehajtott kihallgatások során a szemtanúk nem semleges környezetben emlékeztek vissza az általuk látottakra vagy az általuk átéltekre. Nagyon is irányított emlékezésről volt szó, amely már abban is megnyilvánult, hogy a kérdezők nem mindenre, hanem csak bizonyos dolgokra voltak kíváncsiak, méghozzá arra, amelyek a gyanúsított bűnösségét igazolják. Vagyis a jegyzőkönyvek nem tartalmazhatnak mindent, amit a tanúk megfigyeltek, és ami ugyanennyire lényeges, még csak nem is azt, amit a kihallgatottak elmondtak. A kortárs tapasztalatok illetően többszörös közvetítettsége jogosan keltheti a történészekben a szkepszis érzetét: megállapítható-e egyáltalán, mi történt pontosan, mondjuk, az 1956-os forradalomban?

3.

A szövegen kívüli realitás „megszervezésének” egyik legfőbb eszköze a szelekció: egy szövegbe nem fér bele „minden”, csak az elbeszélés szempontjából lényeges elemek. A kérdés az, hogy az 1956 utáni számonkérés során mi volt a „lényeg” kiválasztásának az alapja. Nem kell hozzá alapos kutatás, hogy megállapítsuk: a megtorlás által létrehozott szövegek tárgyakat ellenforradalomként határozták meg. A felelősségre vonás persze nem minden szereplőt érintett egyformán. A kádári vezetés ugyanis – osztályharcos alapon – nagy hangsúlyt fektetett a „valódi” ellenforradalmárok és az eseményekbe becsületes szándékkal bekapcsolódó, „megtévesztett” dolgozó tömegek közötti

különbségtételre. A megtorló gépezet feladata az volt, hogy igazolja ezt a képet, és elsősorban az osztályidegenekre mérje a fő csapást.

Míg az események megítélését illetően az 1956. november 4-e utáni berendezkedett politikai vezetés álláspontjának kikristályosodásához hetekre, sőt bizonyos szempontból hónapokra volt szükség, addig a megtorlásban kulcsszerepet vállaló politikai rendőrség alapállása kezdettől fogva teljesen egyértelmű volt. A november elején, közepén újjászerveződő politikai nyomozó szervek gyakorlatilag nem tettek mást, mint újból felvették az október utolsó napjaiban kényszerűen (olvasatukban a politikai vezetés hibája, sőt árulása miatt) félbeszakított munkát, folytatták az október 23-án megkezdett fegyveres harcot az ellenforradalommal szemben. (Ezt a harcot igazából nem is hagyták félbe, hiszen az ávósok, már akik nem kerültek a forradalmárok fogságába és nem bujkáltak, szervezett egységben csatlakoztak a budai hegyekben állomásozó szovjet csapatokhoz, és ezekkel tértek vissza a fővárosba november 4-e után.) Kádárék hamar felismerték, hogy hatalmuk fenntartásában – valódi tömegbázis híján – egyedül rájuk támaszkodhatnak, így nem véletlen, hogy az 1956 végi, 1957 eleji felülvizsgálás során szinte az összes volt államvédelmist igazolták.⁴⁹

Egyszóval a megtorlás során nem arról volt szó, hogy a nyomozók, az ügyészek és a bírók kivizsgálták a különböző ügyeket, majd ezt értékelve az illetékesek arra a következtetésre jutottak, hogy 1956 októberében ellenforradalom zajlott Magyarországon, hanem éppen fordítva: a hatalom először megalkotta az egészet, majd a végrehajtóknak ehhez kellett igazítaniuk a különböző részeket. Ezek a részek azonban gyakran ellentmondtak az igazolni kívánt képnek. Például a Politikai Nyomozó Főosztály különböző szervezeti egységei 1957. január végéig kb. 3500 főt tartóztattak le ellenforradalmi és kormányellenes tevékenység miatt. „A letartóztatottak összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azok szociális összetétele igen rossz képet mutat” – olvasható a főosztály jelentésében. Miért is? Azért, mert a „letartóztatottak mindössze – hozzávetőlegesen – 10–15%-a (pontos adatok egyáltalán nincsenek) osztályidegen, ellenséges elem. Ez azt bizonyítja, hogy bár jelentős csapásokat mértünk az ellenforradalomra, nem sikerült jelentős csapásokat mérni azokra az osztályidegen ellenséges elemekre, akik eszmei irányítói, kezdeményezői voltak az ellenforradalomnak, a fegyveres szervezkedéseknek, fegyveres akcióknak, majd később sztrájkoknak és más kormány- és pártellenes tevékenységnek.”⁵⁰

A Politikai Nyomozó Főosztály – a munkájáról 1957 februárjában készített beszámoló szerint – fő feladatának azt tekintette, hogy „a csapásokat az osztályellenség fő központjaira” mérje, és elsősorban „az eszmei irányítókat és a szervezkedések vezető személyeit” tegye ártalmatlanná. A jelentés hangsúlyozta: „Különös figyelmet kell fordítani az osztályidegen elemekre, akik jelenleg is aktív tevékenységet fejtenek ki. El kell érni, hogy a letartóztatottak szociális összetétele ebben az irányban javuljon, mert adataink szerint a horthysta fasiszta elemek a fő szervezők.” Bár felmerül a gyanú, hogy milyen adatokról lehet szó, amelyeket a letartóztatások nem támasztanak alá, ám az ilyen következetlenségek nem zavarták a politikai rendőrséget. A szöveg máshol még világosabban fogalmaz: „Céltudatos, operatív és vizsgálati munkát kell folytatni annak érdekében, hogy dokumentumokkal bebizonyítsuk az imperialisták tevékenysége és az október 23-án kezdődött ellenforradalom közti szoros összefüggést. Különösen fontos bebizonyítani[, hogy] az október 23-i tüntetés nem ösztönösen robbant ki, hanem azt előzőleg megszervezték.”⁵¹

1957 nyarán újabb nagy letartóztatási hullámra került sor. Ennek előzménye a Molotovot és társait elítélő SZKP-határozat volt: miután a külső és a belső „ellenség” ezt a Nyugatnak tett engedménynek, így a gyengeség jelének tartotta – mint ahogyan a BM II/5. Osztály értékelő jelentése írta –, „szükségessé [vált] egy szélesebb kiterjedésű őrizetbe vételi akció, amelynek hatása tapasztalatunk szerint eredményesnek bizonyult”. Nem azért, mert ezzel bűnelkövetőket sikerült elfogni (az értékelés végén meg is jegyzi, hogy „a legtöbb helyen nem találtunk megfelelő, az ellenséges tevékenységet bizonyító vagy erre utaló dokumentumokat”), hanem azért, mert a külső és a belső visszhangok szerint is az akció célja pontosan a megfélemlítés volt. Az intézkedés elsősorban „a volt klasszikus osztályok ellenséges” elemeit érintette, úgymint az arisztokratákat, a horthysta erőszakszervek tagjait, ellenforradalmárokat és huligánokat. A személyek

kiválasztásának célját a jelentés egészen egyértelműen megfogalmazza: „az őrizetbe vételek *adminisztratív eszközökkel* alátámasztották az Magyar Szocialista Munkáspártnak (MSZMP) azt a helyes politikáját, hogy a fő tüzet az igazi ellenségre kell összpontosítani. Ezzel az ingadozó kispolgári rétegeket – és ezek volt pártjainak képviselőit – a fő ellenségtől elszigetelve, leválasztva elősegíteni közeledésüket, beleilleszkedésüket népi demokráciánk felé”.⁵² (Kiemelés – TT)

A jelek szerint a letartóztatásokat mégsem sikerült a fenti direktíváknak megfelelően irányítani, ezért a megtorló gépezet kénytelen volt más eszközt is felhasználni: ha a statisztika nem igazolta a fasiszták és más ellenséges erők által szervezett ellenforradalom képét, akkor nem a levont következtetéseket kellett átértelmezni, hanem a statisztikát kellett kiigazítani. A belügyminiszter-helyettes 1957 végi parancsa a kérdést tisztán adminisztratív problémaként igyekezett kezelni. Mint megállapította, a nyomozó és vizsgálati szervek a jelentésekben és a statisztikákban „sok esetben nem megfelelően leellenőrzött és így megtévesztő adatokat tüntetnek fel az őrizetesek vagy gyanúsítottak szociális származására vonatkozólag”. Ez nemcsak az állami és a pártvezetés „esetleges félrevezetésére szolgáltatathat alapot”, de – és ez a lényeges – megakadályozza „az osztálypolitika helyes érvényesítését, megnehezíti a munka eredményességének felmérését, az ellenséges kategóriák elhelyezkedésének és támadási irányuknak meghatározását”. A miniszterhelyettes azonnal megmagyarázta, miről is van szó pontosan: „Ezek a téves adatok sok esetben a *valóságtól eltérően* azt mutatják, hogy a köztörvényes és politikai bűnözők nem elsősorban osztályidegen, lumpenproletár, huligán elemek soraiból kerülnek ki.” (Kiemelés – TT) Hiszen a hatóságok az osztályhelyzetet sok esetben csak bemondás alapján határozták meg, így előfordulhatott, hogy „többszörösen büntetett huligán elemeket, osztályidegeneket névleges foglalkozásuk, jelenlegi munkakörük vagy származásuk alapján munkásnak tüntetnek fel”. Ezért arra utasították a rendőri és politikai nyomozó szerveket, hogy a gyanúsítottak és őrizeteseik, vagy akár csak az operatív feldolgozás alá vont személyek osztályhelyzetét körültekintően tisztázzák. Az osztályhelyzet meghatározásánál az illető származását, az „eredeti” (tehát 1945 előtti) és a pillanatnyi foglalkozását együttesen kellett alapul venni, de a büntetett előéletet sem volt szabad figyelmen kívül hagyni. Így például nem lehetett munkásnak vagy dolgozó parasztnak feltüntetni azt, aki már kétszer büntetve volt, vagy „azokat az osztályidegen személyeket, akiket a proletárdiktatúra szorított ki pozícióikból fizikai munkára”.⁵³

Mindez 1957 végén, amikor a büntetőpolitika kérdései a pártvezetés napirendjén szerepeltek,⁵⁴ különös jelentőséget kapott. A párt döntése nyomán 1958. január hó 8-án kiadott 103/1958. számú közös utasítás az osztályszempontok következetes érvényesítése érdekében előírta, hogy a törvény teljes szigorával kell sújtani az ellenforradalmi bűncselekményeket elkövető osztályidegen, deklasszált és huligán elemekre, továbbá azokra a dolgozó osztályhelyzetű személyekre, akik főbenjáró ellenforradalmi bűncselekményt követtek el. Ugyanakkor azokkal a megtévedt, félrevezetett dolgozókkal szemben, akik csak kisebb jelentőségű bűncselekményt követtek el, nevelő eszközöket (pl. felfüggesztett börtönbüntetés, pénzfőbüntetés, javító-nevelő munkára ítélet) kell alkalmazni. Az utasítás értelmében például a rendőr-főkapitányságok és az ügyészségek vezetőinek 1958. január 31-ig dönteniük kellett arról, hogy a kisebb jelentőségű „ellenforradalmi jellegű” cselekményt elkövetett, megtévedt munkás- és dolgozó parasztszármazású személyeket egyáltalán bíróság elé állítják-e. Amennyiben az ügyészség ilyen személyek esetében már vádiratot nyújtott be, az eljárást meg kellett szüntetni, vagy a bűnösség megállapítását és a büntetés kiszabását mellőzni kellett. Ha a bíróságok az előkészítő tárgyalást már lefolytatták, és a „népi” származású megtévedt személyekkel szemben olyan tartamú szabadságvesztés büntetés látszott kívánatosnak, amely az előzetes letartóztatásban töltött időt nem sokkal haladta volna meg, szabadlábra kellett helyezni őket.⁵⁵ A büntetőpolitikai elvek alkalmazása szempontjából tehát nem volt mindegy, hogy az elkövetőt milyen társadalmi osztályba sorolták be a hatóságok. Az igazságügyi és a belügyminiszter, valamint a legfőbb ügyész 1958 októberében kiadott együttes utasítása éppen a 103/1958. számú utasításra hivatkozva írta elő, hogy a bűnüldöző szervek egységesen állapítsák meg a bűncselekmény jellegét, az elkövetők osztályhelyzetét, valamint azt, hogy az elkövető

visszaeső vagy „szokásos bűnöző”. Az utasítás alapján osztályidegennek kellett tekinteni az egykori kizsákmányolókat – volt tőkéseket, gyárosokat, üzemtulajdonosokat, nagykereskedőket, bérháztulajdonosokat, vállalkozókat, arisztokratákat, földbirtokosokat, kulákokat stb. –, az 1945 előtti államapparátus és a különböző állami intézmények vezetőit, a politikai rendőrség és a VKF/2. beosztottjait, a rendőrség, a honvédség hivatásos tiszti állományú tagjait, a csendőrség hivatásos állományába tartozókat, valamint a jobboldali pártok és szervezetek vezetőit valamint országgyűlési képviselőit. Emellett mindazokat, akikről „az összes körülményeit figyelembe véve megállapítható, hogy deklasszált személyek”.⁵⁶

4.

Kijelenthetjük, hogy az 1956-os forradalom utáni megtorlás folyamatában a cél nem „a valóság” feltárása, hanem a forradalomban valamilyen szerepet vállalók felelősségre vonása volt. Illetve, amennyiben a megtorló gépezet a valóságot kívánta feltárni, akkor ez a valóság az ellenforradalom valósága volt. A politikai rendőrség, az ügyészség és a bíróság számára a „lényeg” az ellenforradalom tényeinek megállapítása volt, vagyis nem a „feltárt” tényekből alkották meg a sötét ellenforradalom narratíváját, hanem fordítva. Az ebben a közegben keletkezett elbeszélések értelmét, irányát az szabta meg, „hogyan olyan koncepcionális keretbe gyömöszölik a vádlottak beszámolóikat, olyan, kizárólag a vád szempontjából perdöntő megfontolásokra helyeztetik velük a hangsúlyt, melyek a bűnelkövetés tényét hivatottak igazolni” – állapítja meg Gyáni Gábor.⁵⁷

Végtelennek tűnő vitájuk legutóbbi felvonásában Eörsi László szinte szó szerint ugyanazt, vagyis a lényegét kéri számon Szokolczai Attilán („Vajon miért van szükség az ehhez hasonló, tömegesen előforduló jelentéktelen mozzanatok végtelennek tűnő taglására?”⁵⁸), mint a fentebb idézett belügyminiszteri parancs a BM II/8. Osztály munkáján („Lényegtelen, különösen az ügyre nem tartozó részletkérdésekkel a vizsgálat ne foglalkozzék”⁵⁹). A kérdés csak az, hogy lehet-e ugyanaz a „lényeges” a történész, mint a nyomozó vagy a vérbíró számára? Ha a történész, virtuálisan persze, belép a kihallgató-szobába, ugyanazokat a kérdéseket kell feltennie, mint a kihallgatónak? Az ellenforradalom tényeit tekinthetjük-e a forradalom tényeinek? Egyszóval az ellenforradalom valóságát azonosíthatjuk-e a forradalom valóságával? A fenti kérdésekre adható válasz aligha lehet kérdéses.

A megtorlás irataiban szereplő tényeket – a történész szempontjából mondhatjuk forrástényeknek ezeket – meghatározott múltbeli stratégia konstruálta, a történelmi tények viszont a történész (jelenbeli) stratégiája és a szakmai diskurzusok révén jönnek létre. Ennek a konstrukciónak nélkülözhetetlen, ám távolról sem kizárólagos alkotóelemei a források. „A történelem a forrásokkal kezdődik, de ugyancsak létezik a benne lévő szünetekben és a források közötti térben is” – fogalmazta meg ezt John H. Arnold.⁶⁰ A történésznek már csak azért is ki kell lépnie a forrásokból, és a teremtő képzeletre is kell hagyatkoznia, mert ellenkező esetben túlságosan kiszolgáltatja magát a forrástényeket létrehozó múltbeli stratégiáknak.⁶¹ Az ellenforradalom és a forradalom nem ugyanannak a dolognak a kétféle olvasata. Kissé leegyszerűsítve, az előbbit a megtorló hatalom és intézményrendszere hozta létre, utóbbit a benne résztvevők – és a történészek.

- ¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
- ² Jurij Lotman: Történelmi törvényszerűségek és szövegstruktúra. In *Kultúra és intellektus. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből*. Ford. és szerk. Sztár Katalin. Budapest, Argumentum – ELTE Orosz Irodalmi és Irodalomkutatási Doktori Programja, 2002. 123.
- ³ Egy 1956-os példát megvizsgálva erre a következtetésre jut például Kovács András: Szórol szóra. *BUKSZ*, 1992/1. 88–94.
- ⁴ Gustave Le Bon: *A tömegek lélektana*. Ford. Balla Antal. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 1993. [Franklin Társulat, 1913] 39–41.
- ⁵ Vö. Gyáni Gábor: Miről szól a történelem? Posztmodern kihívás a történetírásban. In uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 11–30. Braun Róbert: *Holocaust, elbeszélés, történelem*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 22–24. Vö. Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003. 17–23.
- ⁶ Vö. Bolgár Dániel: Melyik a rendszerváltó nemzedék? A „Gazdálkodj okosan!” és a ’80-as évek gyermekei. *Holmi*, XX. évf. (2008. június) 6. sz. 790.
- ⁷ Vö. Gyáni Gábor: Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2006/1. 128–132.
- ⁸ Lásd pl. Alan Baddeley: *Az emberi emlékezet*. Ford. Racsmány Mihály. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. Daniel L. Schacter: *Emlékeink nyomában. Az agy, az elme és a múlt*. Ford. Dankó Zoltán. Budapest, Háttér Kiadó, 1998. Vö. F. C. Bartlett: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Ford. Pléh Csaba. Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.
- ⁹ Tóth Zsombor: Fons vs. memoria? Retorikatörténeti megjegyzések Brodarics Istvánnak a mohácsi csatáról készült latin nyelvű beszámolójához. Esettanulmány. In uő: *A történelem terhe. Antropológiai szempontok a kora újkor magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*. Kolozsvár, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, 2006. 56.
- ¹⁰ Uo. 55.
- ¹¹ Vác ’56. Vác 1956-ban és a megtorlás időszakában. *Forrásgyűjtemény I–II*. Közreadja Böör László – Gyarmati György – Horváth M. Ferenc. (Váci Történelmi Tár IV.) Vác, Vác Város Levéltára, 2006. 197.
- ¹² Uo. 285–287.
- ¹³ Schacter: i. m. 39.
- ¹⁴ Uo. 44.
- ¹⁵ Bartlett: i. m. 373–375. Vö. László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2005. 36–37.
- ¹⁶ Erdélyi Gabriella: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005. 63.
- ¹⁷ Uo. 106–112.
- ¹⁸ Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 2008. 17.
- ¹⁹ Uo. 158.
- ²⁰ Gyáni Gábor: A megtorlás és az emlékezet narratívái. In: *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Szerk. Szederjesi Cecília. Salgótarján–Budapest, Nógrád Megyei Levéltár – 1956-os Intézet, 2008. 274.
- ²¹ Uo. 280.
- ²² Lásd pl. Vincze Ferenc 1957. februári, letartóztatásban írt önvallomását és az események után több mint három évtizeddel írt visszaemlékezését. Vác ’56, i. m. 161–164.
- ²³ ÁBTL 4.1 A-3058. Barna Péter: *Az eljárás megindítása. A vizsgálati keletkezése. (Ideiglenes tananyag.)* Budapest, 1958. 12–13.
- ²⁴ ÁBTL 4.1 A-3064. Gerő Tamás – Csillag György: *A vizsgálati munka befejezése. (Ideiglenes tananyag.)* Budapest, 1958. 17–18.
- ²⁵ ÁBTL 4.1 A-3058. 13–14.
- ²⁶ Uo. 15–17.
- ²⁷ Uo. 17–19.
- ²⁸ ÁBTL 4.1 A-3059. Wéber Gyula: *A letartóztatott kihallgatása és az első kihallgatás jelentősége. (Ideiglenes tananyag.)* Budapest, 1958. 1–4. Wéber 1953-ban került az „egyesített” BM (államvédelmi) Vizsgálati Főosztályára. Később, 1975 és 1989 között a BM III/1 (Vizsgálati) Osztály vezetője volt. ÁBTL 2.8.1 13987.
- ²⁹ ÁBTL 4.1 A-3059. 5–8.
- ³⁰ Uo. 8.
- ³¹ Uo. 14.
- ³² Uo. 16.
- ³³ Uo. 15–17.
- ³⁴ ÁBTL 4.1 A-3057/1. Gerő Tamás: *A vizsgálat tervezése. (Ideiglenes tananyag.)* Budapest, 1958. 11.
- ³⁵ ÁBTL 4.1 A-3059. 18–19.
- ³⁶ Uo. 19–23.
- ³⁷ Uo. 24–25.
- ³⁸ Uo. 27.
- ³⁹ Uo. 27–32.

⁴⁰ Uo. 32–37.

⁴¹ ÁBTL 4.1 A-3060. Faragó Imre: *A tanúvallomás államellenes bűncselekmények ügyében. (Ideiglenes tananyag.)* Budapest, 1958. 4–11.

⁴² Uo. 14–16.

⁴³ Uo. 19–25.

⁴⁴ Uo. 26–30.

⁴⁵ Uo. 30–34.

⁴⁶ ÁBTL 4.1 A-3057/2. Kiss Tibor: *A vizsgálati munka jelentősége és feladata. (Ideiglenes tananyag.)* Budapest, 1958.

⁴⁷ ÁBTL 4.1 A-3060. 35.

⁴⁸ ÁBTL 4.2 II. 10-21/34/1958. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 34. számú parancsa, 1958. december 19.

⁴⁹ Vö. Szokolczai Attila: A fegyveres erőszak szervek restaurálása 1956–1957 fordulóján. In *Évkönyv VII. 1999.* Szerk. Standaesky Éva és Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 18–60. Baráth Magdolna: A Belügyminisztérium megtisztítása a volt ÁVH-soktól, 1956–1962. Uo. 95–108. Pintér Tamás: A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 211–237. Pintér Tamás: „Szívvel, lélekkel és ésszel.” Volt államvédelmi beosztottak levele Kádár Jánoshoz 1956 decemberében. *ArchivNet* 2. évf. 2. szám. www.archivnet.hu/old/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=76. Takács Tibor: Államvédelmi helyzetértékelés 1956 decemberében. *Betekintő*, 2007/2. www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=52

⁵⁰ ÁBTL 1.11.1 131. d. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. január 26. (fotómásolat).

⁵¹ MOL XIX-B-1-ai 28/a/1957. ORFK II. Főosztály 7-321/1957. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. február 1-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. február 8.

⁵² ÁBTL 4.1 A-985. 21–28. Az őrizetbe vételekkel kapcsolatos értékelés, 1957. július 15.

⁵³ ÁBTL 4.2 II. sorozat 6-21/1957. A belügyminiszter-helyettes 61. számú utasítása, 1957. december 4.

⁵⁴ Az MSZMP PB december 10-én tárgyalta a büntetőpolitika egyes kérdéseiről szóló határozati javaslatot, amelyet azonban nem fogadtak el. Az átdolgozott szöveget december 31-én véglegesítették, illetve egy tájékoztatót készítettek a javaslat és a vitán elhangzottak alapján. *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei 1957. július 2. – december 28.* Szerk. Baráth Magdolna – Feitl István. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2006. 935. Az MSZMP PB határozata a büntetőpolitika egyes kérdéseiről, 1957. december 10. In *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1.* Szerk. Horváth Ibolya és mások. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 609–610. Tájékoztató a Politikai Bizottság – „Büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről” szóló – 1957. december 10-i határozatáról. Uo. 611–614. A december 31-ei végleges változat szövegét közli Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Budapest, Hamvas Intézet, 2001. 318–322.

⁵⁵ Az igazságügyminiszter, a belügyminiszter és a legfőbb ügyész 103/1958. számú közös utasítása a büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről. In *Az érvényes miniszteri, miniszterhelyettesi parancsok, utasítások, közös utasítások gyűjteménye.* Budapest, Belügyminisztérium, [1959.] 269–272. Közli még: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4.* Szerk. Horváth Ibolya és mások. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995. 794–797.

⁵⁶ ÁBTL 4.2 II. sorozat 10-22/9/1958. A belügyminiszter, az igazságügyminiszter és a legfőbb Ügyész 9/1958. BM. számú együttes utasítása a letartóztatottak osztályhelyzetének, az általuk elkövetett bűncselekmények politikai vagy köztörvényes jellegére, valamint a visszaesők fogalmának meghatározására, 1958. október 16.

⁵⁷ Gyáni: *A megtorlás...* i. m. 274.

⁵⁸ Eörsi László: Konceptiós mítoszrombolás. Vitairat Szokolczai Attila *Szegény Jankó Piroska* című tanulmánya kapcsán. *Beszélő*, 2010. január, 53.

⁵⁹ ÁBTL 4.2 II. 10-21/34/1958. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 34. számú parancsa, 1958. december 19.

⁶⁰ John H. Arnold: *Történelem. Nagyon rövid bevezetés.* Budapest, Corvina Kiadó, 2005. 95.

⁶¹ Vö. Takács Tibor: Szövegek, tények, stratégiák. A történelem és forrásai. *BUKSZ*, 2008/4. 353–362.

Vörös Géza

Az egyházakban foglalkoztatott ügynökhálózat újjáépítése 1956-tól a hatvanas évek közepéig

1948-tól, a fordulat évétől egyeduralnokként a politikai porondon maradt Magyar Dolgozók Pártja (MDP) határozta meg az egyházakkal szemben követendő politikát. Az egypártrendszer retorikájában vallásszabadságot hirdetett, amelyet az 1949-es alkotmányban is rögzített,¹ azonban a valóságban pont az ellenkezőjét tette. A párt főtitkára, Rákosi Mátyás már 1948. január 10-én a Magyar Kommunista Párt (MKP) funkcionáriusai számára tartott értekezleten felvázolta az általa elképzelt jövőbeni egyházpolitikai koncepciót, amely sajtóságon kívánta rendezni az állam és az egyház kapcsolatának kérdését. Eszerint „a demokrácia ez évi feladatai között ott van az egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése. [...] Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik. [...] A magyar demokrácia eddig minden problémát megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, mely az egyház köntöse mögé búvik.”² A Rákosi Mátyás nevével fémjelzett korszak kemény diktatúrájában a cél az egyházak megsemmisítése volt.³ Az állampárt is érzékelte, hogy ennek megvalósulásáig hosszú út vezet. Ezt jelezte az MDP Központi Vezetőségének (KV) 1950. június 1-jén a „klerikális reakció elleni harcról” hozott határozata, melyben az egyházakkal szembeni fellépés fokozását, a teljes ellenőrzés megvalósítását tűzték ki célul. Mindez elsősorban a katolikus egyház ellen irányult.⁴ Az 1951. július 4-én kihirdetett 20. számú törvényerejű rendelet (tvr.) a főkegyúri jogkörbe tartozó egyházi tisztségekre való kinevezéseknél az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulását írta elő, méghozzá 1946. január 1-jéig, visszamenőleges hatállyal.⁵

Az állampárt egyházpolitikájának végrehajtásában a különböző állami és társadalmi szervezetek közül az 1950 és 1953 között önálló szervként, majd 1953-tól ismét a Belügyminisztérium (BM) keretein belül működő politikai rendőrségre jelentős szerep hárult. A Párt „ökleként” funkcionáló Államvédelmi Hatóság (ÁVH) szét akarta zúzni az egyházakat, módszereiben nem válogatott, a törvényeket önkényesen értelmezte, tartotta és tartatta be.⁶ A politikai rendőrség „vigyázó szeméit” az egész országra, és azon belül is a kiemelten fontos intézményként kezelt egyházakra irányította. A hivatásos állományok részben a vizsgálati eljárások során, részben az operatív eszközökkel (elsősorban ügynöki hálózat útján) szerzett információk felhasználásával kellett a politikai vezetés utasításait végrehajtania. Koholt vádak alapján indított vizsgálati eljárások során lélekben és testben megnyomorított emberek, internálással derékba tört életek jelezték, hogy miként szolgálta az ÁVH a pártállam egyházpolitikáját.

A kommunista diktatúrával szembeni általános elégedetlenség az 1956-os forradalom kitöréséhez vezetett, ami elsöpörte az ÁVH-t is. Nagy Imre miniszterelnök 1956. október 28-án mondott rádióbeszédében eleget tett a tömegek követelésének: bejelentette, hogy a rend helyreállítását követően feloszlatja az ÁVH-t.⁷ Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeiben az egyházak – Mindszenty József bíboros rövid szereplését és néhány egyházi személynek forradalmi testületekben való tevékenységét leszámítva – aktívan nem vettek részt.⁸ A forradalom alatt az egyházak vezetésében gyors személycserék történtek, az addigi lojális egyházi előljárók helyébe a korábbi vezetők kerültek vissza.⁹ A szabadságharc bukását követően az állampárt, immár Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven újjászerveződve, az 1956. október 23-a előtti állapotok visszaállítását tűzte ki célul, és a konszolidációban a hatalom elvárta az egyházak közreműködését is.

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1957. március 5-ei ülésén elfogadott határozata az egyik legfontosabb problémának az egyházak feletti közvetlen hatalomgyakorlás kérdését jelölte meg.¹⁰ Ennek megfelelően született meg az 1957. évi

22. számú tvr., mely szigorúbb szabályozást tartalmazott az 1951. évi 20. tvr.-nél.¹¹ Ez alapján az állam előzetes hozzájárulására volt szükség a katolikus egyházon belül a püspöki stallumoktól a városokban és járási székhelyeken található plébánosi állások betöltéséig, valamint a felső- és középfokú egyházi tanintézmények vezetőinek és tanárainak kinevezéséhez és elmozdításához is. A rendelet értelmében a református, az evangélikus egyház és az izraelita felekezet bizonyos vezető tisztségviselőinek kinevezéséhez és felmentéséhez szintén az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása kellett. A tvr. rendelkezéseit visszamenőleges hatállyal, 1956. október 1-jétől léptették érvénybe. 1957-ben megalakult az Országos Béketanács Református, majd Katolikus Békebizottsága. A katolikus püspöki kar 1957-ben létrehozta saját szervezésében a „békemunkát” irányító Opus Pacist, így kívánván elkerülni, hogy a békepapság megossza a klérust. Miután azonban lojális ordináriusok kerültek az egyház élére, az Opus Pacis elvesztette funkcióját.¹²

A Kádár-korszak egyházpolitikája a megszorítások ellenére is azon gondolat mentén haladt, miszerint ha az egyházak túléltek a Rákosi-rendszer megpróbáltatásait, akkor most meg kell kísérelni az egyházakat felhasználni az állam, a párt érdekeinek érvényesítésére, nemzetközi helyzetének erősítésére, elfogadtatására.¹³ Tevékenységüket – ellenőrzött keretek között – folytathatták, sok esetben jobb körülmények mellett, mint korábban, de cserébe az állampárt politikájának támogatására kellett a híveket buzdítaniuk.¹⁴

1958-tól, amikor sikerült a forradalom előtti egyházpolitikai rendelkezéseket újra életbe léptetni, a sztálinista módszereket fokozatosan a kifinomultabb eszközök váltották fel. Az MSZMP Politikai Bizottságának (PB) 1958. június 10-ei határozatában megfogalmazták a következő évtizedek egyházpolitikájának alaptézisét, miszerint: „Mivel az egyházak a szocializmus körülményei között is hosszú ideig létezni fognak, szükséges a szocialista állam és a különböző egyházak közötti együttműködés.”¹⁵ A kialakuló népfrontos politika sikere volt, hogy az egyházakon belül egyre inkább az állammal együttműködni kész irányvonal került előtérbe, amit már az 1958. júniusi párthatározat is szorgalmazott.¹⁶ A politikai vezetés különbséget tett a klerikális reakció és a vallásos világnézet között. A PB 1958. július 22-ei határozatában megfogalmazta: „A klerikális reakció vallási köntösbe bújt politikai reakció, s ezért az ellene folyó harc politikai harc. A klerikális reakció a hívő embereket vallásos világnézetükön keresztül próbálja reakciós politikai befolyás alá vonni. A szocialista társadalmi rendszer és a klerikális reakció közötti ellentét, a dolgozó és a reakciós osztályok között levő osztályellentét – kibékíthetetlen, antagonisztikus jellegű. Ezért a klerikális reakció elleni harcot ugyanolyan politikai eszközökkel, módszerekkel folytatjuk, mint a szocialista állam bármely más politikai ellensége ellen. Nem szabad összekeverni a vallás mint világnézet elleni harc eszközeit, módszereit a klerikális reakció elleni harc módszereivel. Amíg a vallásos világnézet leküzdésében a felvilágosító és nevelőmunka eszközeit alkalmazzuk, addig a klerikális reakció ellen a politikai és adminisztratív harc minden eszközét igénybe vesszük.”¹⁷ A harcot immár a vallásos világnézet, és nem az egyház ellen kellett megvívni, ezért került előtérbe az ideológiai oktatás, mert „a proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése” lett.¹⁸

A PB-nek az egyházakkal szemben folytatandó politikájának az iránymutatását Kádár János az MSZMP Központi Bizottságának 1958. július 25-én megtartott ülésén ismertette: „az egyházzal mi úgy vagyunk: együtt is működünk vele, most ez a helyzet van, meg törekszünk is együttműködésre, ugyanakkor harc is van közöttünk a társadalmi befolyásért. Tehát az egyházzal ez a helyzet. Úgy néz ki, hogy lehetséges és szükséges is együttműködni, a mi oldalunkról és az ő oldalukról is. Ez is hosszabb időre szól. Nyilvánvaló, hogy népi hatalom is, meg egyház is lesz itt még nem tudom én, mennyi ideig, tehát ebből kell kiindulni. Itt van tehát együttműködés, és van harc. Úgy látszik, sikerül együttműködést majd elérni a szocializmus építése kérdésében, a béke védelme kérdésében, ugyanakkor mi az egyházak működését engedélyezzük, bizonyos mértékig támogatjuk az egyházat – ez az együttműködés fő elvi alapja. A harc elvi alapja pedig az, hogy mi, kommunisták nem szeretjük, ha az egyháznak nagy a társadalmi befolyása, az egyház meg nem szereti, ha a kommunistáknak nagy a társadalmi befolyásuk. Ezt a harcot így kell felfogni.”¹⁹

Felszólalásában Kádár ismételten kiemelte: „világosan megmondtuk, hogy ami a klerikális reakciót illeti, tehát a papok világi hatalmára való törekvést, az ellen úgy harcolunk, mint minden más politikai reakció ellen. Nálunk munkás–paraszt állam van, proletárdiktatúra van, itt a papok uralmának semmi keresnivalója nincs. Azzal szemben minden eszközzel harcolunk, mint bárki mással szemben, aki erre a népi hatalomra tör. Beleértjük az agitációtól kezdve egészen a bombáig, ha kell, hogy világos legyen nekünk is, meg a papoknak is, akiknek ilyen hajlamuk van.”²⁰ Ezért a békemozgalom erősítése, a lojális egyházi személyeknek a támogatása, a társadalom politikai nevelése volt a cél, és kategorikusan kizárták annak a lehetőségét, hogy az egyházak a meglévő jogi kereteken túl az ifjúság nevelésével is foglalkozhassanak.²¹ a vallásszabadság „csupán a templomban gyakorolható vallásosságot” takart.²²

A fenti rendelkezéseket be nem tartó egyházi személyekre gyorsan rásütötték a klerikális reakcióhoz tartozás bélyegét, ami lehetővé tette velük szemben a rendőrhatalom fellépését. Az 1956. évi 35. számú tvr. „az állam belső és külső biztonsága elleni bűncselekmények nyomozását a rendőrség hatáskörébe utalta”.²³ A Országos Rendőr-főkapitányság keretei között újrászerveződő Politikai Nyomozó Főosztályon belül 1957. január elejétől május elejéig a II/3-c alosztály feladataként dokumentálható az egyházakkal szembeni elhárítás.²⁴ 1957 májusától a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztály 5. Osztályának volt a feladata a belső reakció elleni elhárítás, amely magában foglalta az egyházak tevékenységének megfigyelését is.²⁵ A szervezeti felépítésből kiderül, hogy 1957 decemberétől a BM II/5. Osztály volt a felelőse a „belső reakció elhárításának” (146 fővel), az egyházakkal szembeni állambiztonsági munkát pedig a II/5-c alosztály látta el 16 fővel.²⁶ A belsőreakció-elhárító osztály fő „munkafeladata” 1957 elejéig az „ellenforradalomban” résztvevők felkutatása, elfogása volt, és csak ezt követően tevődött át a hangsúly az operatív munkára, azon belül is a hálózat újjászervezésére. Erre azért volt szükség, mert a forradalom alatt a hálózat szétzilálódott, lelepleződések történtek, a nyilvántartások egy része a felkelők kezébe került, egy részét államvédelmi tisztek semmisítették meg mielőtt elhagyták volna a BM épületét október 30-án.²⁷

A forradalom előtti időszakból az ÁVH ügynökségére vonatkozóan csak kevés irattal rendelkezünk.²⁸ Az 1955. december 31-i állapot szerint a teljes hálózatban (a hírszerzés által foglalkoztatott ügynökség kivételével) országosan, tehát a központi és a megyei szerveknél együttesen nyilvántartott 35 793 főből 425-en jelentettek az egyházak köréből, de közülük 283 volt egyházi személy.²⁹ Ez a teljes hálózati létszámnak a 0,8%-át jelentette. Az országos hálózati létszám 1956. július 1-jére 30 855-re, az egyházi vonalon foglalkoztatott ügynökség 307 főre csökkent.³⁰ A forradalom leverését követően a hálózat újjászervezése nehezen indult meg, részben az operatív tisztii állomány, közülük is elsősorban a megyei alosztályokon dolgozók szakmai felkészületlensége,³¹ részben a nyilvántartások egy részének megsemmisülése miatt. A hálózati személyek közül többen megtagadták az eddig végzett operatív munkát.³² Mindezek ellenére lassú növekedés figyelhető meg az egyházi vonalon foglalkoztatott hálózati személyek számában. 1957-ben az ügynökség létszámát bemutató statisztikai jelentésben az országos hálózat létszáma 10 958 fő volt, melyből 223 főt foglalkoztattak egyházi vonalon.³³ Az 1958. évi statisztikai összesítés szerint a központi és a megyei állambiztonsági szervek által foglalkoztatott 13 649 hálózati személyből 312 fő „dolgozott” egyházi vonalon, közülük 294 volt egyházi személy.³⁴ Két évvel később, az 1960-ban készült statisztikából kiderül, hogy a politikai rendőrség által nyilvántartott hálózat létszáma 13 637 fő, ebből 317 volt egyházi személy.³⁵ Mindebből kitűnik, hogy az országos hálózaton belül a forradalom leverését követő időszakban az egyházi vonalon foglalkoztatott hálózati személyek számaránya alig valamivel több mint 2%-ot ért el.

A hálózati munkát a Kádár-korszakban 1972-ig a belügyminiszter 33/1958. számú parancsa alapján végezték,³⁶ mely még a forradalom előtti utasításokra épült.³⁷ Az állambiztonság az ügynökségével, melyet mindig „alapvető, fő operatív eszköznek” tartott,³⁸ igyekezett ellenőrzése alatt tartani, már amennyire képes lehetett rá, a legfontosabb egyházi objektumokat, szervezeteket. Az 1956 előtti időszakban az egyházakkal szembeni intézkedések között a vizsgálati eljárások eszközei mellett alkalmazott információszerzési mód volt a hálózat által szolgáltatott adat. A hangsúly nem a korabeli jogszabályok alapján büntetendő cselekmények megelőzésén, hanem

azok megtorlásán, az erő alkalmazásán volt. Így egy 1955-ös jelentésben is, mely a katolikus egyházban folyó ellenséges tevékenységről szól, az intézkedések között első helyen az őrizetbe vétel és a vizsgálat szerepel.³⁹ 1958-tól, illetve a megtorlások befejeződésével nemcsak a politikai retorika, hanem az állambiztonsági módszerek alkalmazása is finomodott. Az állambiztonsági munkában egyre inkább a korabeli jogszabályok által büntetendő tevékenységek megelőzésére és a differenciált operatív megelőző intézkedések megtételére helyezték a hangsúlyt a letartóztatások helyett, melyben a hálózati munkának meghatározó szerepet szántak.

A római katolikus egyházzal szembeni elhárító munka nehézségeivel, a hálózatépítéssel kapcsolatos problémákkal foglalkozott a BM II/5-c alosztály 1958. július 14-i jelentése. Eszerint: „a római katolikus egyház vonalán folyó operatív munkát értékelve meg kell állapítani, hogy minőségében el van maradva az egyház tevékenységétől. Mint hiányosságot kell megemlíteni, hogy a központi alosztálytól a megyei főosztályok politikai osztályáig bezárólag kevés az egyszerű feldolgozó munka és az egyházi reakció elleni támadólagos elhárítás. Ennek oka egyrészt abban van, hogy a korábbi évekhez viszonyítva szűkebb területre korlátozódik a munkánk, a klérus tevékenysége nincs behatóan tanulmányozva és átfogva. A másik oka az operatív munkánk hiányosságának, hogy az ellenforradalommal hálózatunk főleg megyei viszonylatban nagyrészt dekonspirálódott. Ennek a folyamatos felújítása ellenére a korábbi színvonalat sem létszámban, sem minőségben nem értük el, amely az operatív munkánkra jelenleg kihatással van.”⁴⁰

A jelentés további megoldandó problémaként jelölte meg az operatív állomány egy részének, főleg a megyei alosztályokon dolgozók elméleti képzettségének és gyakorlati tapasztalatának hiányát, a központ és a vidéki alosztályok közötti kapcsolatok nem megfelelő színvonalát, az operatív munka felülről történő irányításának elmulasztását. A dokumentum szerint ez vezetett oda, hogy a „klerikális reakció” szinte valamennyi megyében megerősödött, a feldolgozó munka alkalomszerűen folyt, vagy éppen semmi sem történt, ami részben amiatt is történt, hogy az adott ügyekben nem volt foglalkoztatható hálózati személy, és főként az operatív technikára, valamint az ellenőrizetlen ügynöki jelentésekre támaszkodtak.⁴¹ A helyzetet összegezve, a jelentés megállapította, hogy „az egyházi reakció elhelyezkedésével és tevékenységével párhuzamban a hálózati munka főleg központi székhelyekre és közvetlen környezetében lévő helységekre terjed ki. Az így foglalkoztatott ügynökség szélesebb körű felderítésre képtelen a helyhez való kötöttsége miatt. A papság operatív átfogása pillanatnyilag nincs megoldva, ezt akadályozza az ügynökség számszerű lecsökkenése és kvalifikáltságuk hiánya.”⁴²

A felsorolt problémák, az orvosolandó hiányosságok mellett a jelentés hat pontból álló javaslatot adott az operatív munka színvonalának emelésére, a minőségi munkavégzés felé való elmozdulásra. Ennek érdekében a dokumentum készítője javasolta „felülvizsgálni országos viszonylatban az ügynökséget. A rossz hírszerző lehetőséggel rendelkező, de egyébként megfelelő ügynököknek a hírszerző lehetőséget meg kell teremteni. [...] A hozzánk való rossz viszonyból eredően használhatatlan vagy olyan ügynököket, kik hosszabb idő óta betegek és felépülésükre nem lehet számítani, a hálózatból ki kell zárni. [...] Döntő feladatként a minőségi hálózatépítést kell megjelölni. A központi szakosztály feladata legyen továbbra is az egyes püspökségek minőségi ügynökséggel való átfogása, a vidéki operatív osztályok pedig a megye papságának ügynöki ellenőrzését valósítsák meg. [...] A központi osztály adjon utasítást a megyei politikai osztályok felé az ügynökség minőségi színvonalának emelésére. Több megyében az ügynökség számszerű növelésére is döntő súlyt kell fektetni. [...] A szervezési javaslatot minden esetben csak a központi alosztály engedélyezése után lehessen végrehajtani. [...] A megyei politikai osztályok tájékoztatására és a feladatok megszabásának céljából 3 havonként az illetékes alosztályvezető és az egyházi vonaltartó operatív munkás részére értekezletet kell tartani.”⁴³

A pártállam egyházpolitikájának külföldön történő propagálásában is fontos szerepet szánt az állambiztonság ügynökei számára. Egy 1958. november 29-ére keltezett jelentésben Keresztury György⁴⁴ rendőrfőhadnagy foglalta össze az egyházak vonalán végzett „támadólagos elhárítási”⁴⁵ munkát. Az alosztály által foglalkoztatott és

külföldre utazó ügynökeit 1958. második felétől azzal bízták meg, hogy keressék a kapcsolatot a Vatikán és a nemzetközi protestáns egyházi szervezetek, valamint az emigráns, főként papi csoportok tagjaival. A hálózati személyeknek az információszerzés mellett a nemzetközi egyházi szervezetek munkájába való bekapcsolódásuk és ezen keresztül az aktuális egyházpolitikai elvek, intézkedések védelme volt a feladatuk. A jelentésből kiderül, hogy a klerikális reakció elhárító alosztály majd minden egyházon és felekezeten belül már 1958 közepétől rendelkezett olyan kvalifikált ügynökökkel, akik képesek voltak a fenti követelményeknek megfelelni.⁴⁶

A BM II/5-c alosztály a protestáns egyházakkal kapcsolatban is elemezte az operatív helyzetet, és terveket készített pozícióinak javítására, a párt egyházpolitikai irányvonalának érvényre juttatására. Az alosztály 1957. július 5-ei jelentésében értékelte a református egyházi reakcióval szembeni elhárítás során alkalmazott hálózati munkát. Ebben megállapították, hogy „az államvédelmi [sic!] operatív munkánk során elértük, hogy a ref. egyház vezető szervében komoly hálózattal rendelkezünk, akiken keresztül a vezetés állami részről biztosított. Az alsóbb kategória és egyházközségek ezzel szemben ellenőrzés nélkül tevékenykednek, melynek átfogása központilag nem volt lehetséges.⁴⁷ A felmerülő ellenséges tevékenységek operatív feldolgozását felsőbb kategóriában foglalkoztatott ügynökünk segítségével végeztük, mely a támadó elhárítás szempontjából a jövőre nézve nem lehet követendő út.”⁴⁸

Egy alig több mint három héttel későbbi, 1957. július 29-ére datált, Bakonyi Lajos⁴⁹ rendőr őrnagy által jegyzett dokumentum, amely a református egyház vonalán végzett eddigi operatív munkát értékelte, felvázolta, hogy milyen irányokba szükséges a hálózatépítés. Bakonyi kiemelte, hogy „a központi alosztály vonalas elv⁵⁰ alapján az egyház szervezeti felépítésének megfelelően igyekezett a kategóriát átfogni, és ennek megfelelően építette hálózatát. A püspöki karban az elmúlt időben 2 hálózati személlyel rendelkezünk, mely az irányításhoz és felderítéshez elegendő volt. Jelenleg e téren 1 hálózati személlyel rendelkezünk, 2 személynek a kiválasztása, tanulmányozása folyamatban van, beszerzésükre a későbbiekben teszünk javaslatot.”⁵¹ Az eredmények mellett Bakonyi jelezte, hogy a hatékonyabb állambiztonsági működés érdekében centralizálni kellene az irányítást. Sok esetben az illetékes megyei osztályok csak késve, vagy egyáltalán nem értesültek az Állami Egyházügyi Hivatalban vagy a BM II/5-c alosztályon hozott döntésekről, így a helyi operatív beosztottak sem kaptak megfelelő eligazítást. Ez természetesen gátolta az eredményes munkavégzést. Bakonyi a hálózatépítésnél tapasztalható hiányosságokat és az új irányvonalakat is felvázolta. Szerinte a megyei alosztályok azért nem rendelkeznek elégséges információval az ellenséges egyházi tevékenységről, mert vagy nincs, vagy csak csekély számú ügynökséggel rendelkeznek. Ezért az a véleménye, hogy a megyei alosztályok „az elhárítást és felderítést az egyházközségekben végezzék, erre rendezkedjenek be. Tapasztalatból tudjuk, hogy a felső egyházi vezetés lojális magatartásánál fogva elszigetelt, az ellenséges munkáról, melyek a gyülekezetekben folynak, nem bírnak tudomással, így e tekintetben rájuk nem lehet számítani.”⁵²

Bakonyi a központi alosztály feladatát is világosan megfogalmazta jelentésében, jelezve az eddigi munkával kapcsolatos kritikákat is: „Az irányító szervekbe történt beépülés eredményessége mellett több fontos területnek az ellenőrzését elmulasztottuk, és így a reakciónak lehetősége volt a háttérből folytatott aknamunkára. Mivel az egyházon belüli ellenséges munkának fő irányítói és szervezői a budapesti egyházkerületnél vannak elhelyezkedve, így szükséges minden egyes területnek az átfogása, ahol ellenséges elemek húzódnak meg. Elsősorban a könyvtárakat és levéltárakat kell hálózati ellenőrzés alá vonni, mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy ezeket a helyeket nemcsak egyházi, hanem polgári személyek is gyakran felkeresik, ahol zavartalanul folytathatnak eszmecseréket. Ezekben a helyeken az elmúlt időben is tartottak titkos összejöveteleket ifjúsági és egyéb egyházi missziós munka tárgyalása címén. A másik ilyen terület az egyházi sajtó, ahol szintén nem rendelkezünk hálózattal. Annak ellenére, hogy a megjelenő lapok nem térnek el a megengedett politikai irányvonalától, a szerkesztőségben és a munkatársi garnitúrában nagyszámú ellenséges elem foglal helyet, akik [...] gyűjtőpontot képeznek az egyes egyházi személyek államellenes hangulatának kialakításában, valamint az ellenséges propaganda és

rémhírek terjesztésében.”⁵³ Bakonyi jelentésében a fent említett elhárítási területekre két-három fő beszervezését tartotta szükségesnek. További célterületként jelölte meg, ahol beszerzésre alkalmas jelölteket kell keresni: a református egyetemes konventet⁵⁴, a teológia tanári karát és az Ökomenikus Bizottságot⁵⁵. Az állambiztonság nemcsak a hazai protestáns központokban, hanem a nemzetközi egyházi szervezetekben is kereste azokat a személyeket, akiket ügynöki hálózatába bevonva rajtuk keresztül megoldhatta az információszerzés kérdését. Bakonyi szerint ennek megvalósítása úgy képzelhető el, hogy „a magyar ref. egyház állandó képviselőt küld az EVT⁵⁶-be, saját ügyének intézésére. A képviselő elfogadását, illetve ennek előkészítését hálózati úton keresztül valósítjuk meg, és a kiválasztásnál figyelemmel legyünk az állami és az operatív érdekekre.”⁵⁷

Bakonyi Lajos jelentése végén megállapította, hogy „a támadólagos operatív elhárítás viteléhez hálózatunk összetételén változtatni kell, és újabb beszerzések végrehajtása szükséges. Az eredmények ellenére is meg kell állapítani, hogy hálózati felderítésünk és ebből fakadó elhárító munkánk szűk keretek között mozgott, kizárólag felső szinten egy bizonyos kategórián belül. A támadólagos elhárítás egyik feltétele, hogy az ellenség terveivel akár belföldről, akár külföldről irányulnak a rendszerünk ellen, időben értesüljünk, hogy a szükséges operatív intézkedéseket megteheszük. Ezeket célozzák a fenti javaslatok, melyeknek végrehajtásával hálózati munkánkat külföld irányába is ki tudjuk szélesíteni.”⁵⁸

A fenti dokumentumokból is kitűnik, hogy a hálózat újjászervezése, építése több szempont miatt sem volt könnyű feladat. A központi és megyei alosztályok egymással együttműködve próbáltak érvényt szerezni az egyházpolitikai direktíváknak, ami természetesen nem ment zökkenők, tévedések, elhibázott szakmai döntések nélkül. 1961. május 5–6-án országos értekezletet tartottak a politikai nyomozó szervek.⁵⁹ Az első napon felszólaló Hollós Ervin⁶⁰ rendőr alezredes, a BM II/5. (Belső reakció elleni harc) Osztály vezetője az ügynökséggel kapcsolatos problémaként vetette fel a túl nagy fluktuációt, valamint hogy nem kielégítő a hálózati személyek vezetése, ezért nem érnek el megfelelő eredményt a tartóisztek az operatív munka során. Szóvá tette azt is, hogy a tisztek nehezen alkalmazkodnak az új helyzetekhez, hiába van papíron öt-hat általa tartott hálózati személye egy „operatív munkásnak”, azok közül csak egy-kettő, aki esetleg tényleg használható információkat szolgáltat.

Sokszor a tisztek nem abban a társadalmi csoportban keresték a beszerzésre alkalmas ügynökjelölteket, ahonnan meg akarták szerezni az információkat. Hollós ezzel kapcsolatban kiemelte, hogy „még mindig erőteljesen él soraink között a központi 5-ös osztályon, ott most már egyes területeken, a megyei 5-ös alosztályokon és bizonyos kategóriákkal szemben az, hogy nem lehet beszerezni őket. Ismerik az elvtársak, hogy hosszú időn keresztül élt az a nézet, hogy jehovistát nem lehet beszerezni. A papok és a jezsuiták között nem könnyű a szervezés, a tapasztalat bizonyítja, hogy nincs olyan társaság, ahova ne lehessen behatolni, ha megtaláljuk a kulcsot ehhez a behatoláshoz. Itt is bizonyos tapasztalatokkal rendelkezünk. Jó néhány megyében jehovisták között akciót hajtottunk végre. [...] Jól összekombináltuk a beszerzést különböző akciókkal, közöttük folytatott dezorganizációval és politikailag is megfelelően közeledtünk hozzájuk, az elvtársak tudják, hogy elég szép számmal szerveztünk be közülük olyanokat, akiknek egy része ma is dolgozik. Itt vannak a papok közötti beszerzések. Elmaradott és 60-ban sem tudtunk előbbre menni, most ebben az évben hát bizonyos mértékben fejlődött. Fehér [sic!] megyében, Csongrád megyében és más megyékben is hogy tudtak papokat jól beszerzeni. Pl. a budapesti 5-ös alosztályon is, úgy tudtunk alakítani, hogy erkölcsileg lejárattuk őket, meg bomlasztó tevékenységet fejtettünk ki közöttük, meg bizonyos realizálást⁶¹ hajtottunk végre. Ez együttesen, megfelelő személyek kiválasztásával eredményt tudtunk elérni. Persze nyilvánvaló – ezt mindnyájan nagyon jól tudjuk –, hogy kell jól kiválasztani. Az az egyszerű dolog szokott történni, amikor nem sikerül – bár minden feltételt megteremtettünk – mégsem sikerül a beszerzés. Az oka, hogy a kiválasztás nem volt megfelelő, egyszerűen azért, mert nem volt körültekintő, nem szedtük össze mindent, amit lehetséges rájuk, mert nem ismertük meg eléggé az életüket.”⁶² Hollós a sikeres hálózatépítéshez és vezetéshez még kiemelte, hogy rendkívül

fontos az osztályok közötti együttműködés, amit jól bizonyított a „fekete hollók”⁶³ ügy feldolgozása is.⁶⁴

Berényi István⁶⁵ rendőr őrnagy által írt, 1963-ban megjelent állambiztonsági tankönyv hét nagy célterületet határozott meg az egyházi elhárítás tisztjei számára, melyekben hálózattal kellett rendelkezniük.⁶⁶ Az első az egyházak felső vezetése, a püspökar, a püspöki aulák figyelése volt. Ez nemcsak az ellenséges tevékenység felderítését szolgálta, hanem az egyházi vezetők hangulatának feltérképezése mellett befolyásolási lehetőséget adott arra is, hogy pozitív politikai állásfoglalásokra is rábírják őket. A második a teológiák tanári karából és a hallgatók közül, a harmadik az egyházi sajtó területén dolgozók köréből történő beszerzés volt. A negyedik célterület, ahol hálózati személynek alkalmas jelölteket kerestek, a nyugati egyházi központokkal kapcsolatban álló szervezetek voltak. Természetesen a szerzetesrendek sem kerülhették el az állambiztonság éber figyelmét. Az ötödik és hatodik irányvonal a legálisan, illetve illegálisan működő rendek soraiba való hálózati beépülés volt. A hetedik célterület a határok mentén, azok közül is elsősorban a nyugati határ közelében lévő plébániák voltak. Az ott működő egyházi személyeken keresztül próbálták az emigrációval való kapcsolatokat jobban ellenőrizni. Ebből a felsorolásból is érzékelhető, hogy az állambiztonság igyekezett szinte a teljes egyházi szervezetet ügynöki hálózattal átfogni.

A meghatározott elveket azonban nem mindig sikerült megvalósítani. A három protestáns teológia operatív ellenőrzését csak 1965 őszén kezdte el az egyházi elhárítás, ahol azonban 1966-ra már sikerült a tanári karból négy személyt a hálózatba beszervezni. 1966-ban protestáns vonalon országosan 52 református és 26 evangélikus ügynökkel rendelkezett az állambiztonság. Közülük nagyjából a fele volt, akiket megbízhatónak minősítettek, s a pártállam egyházpolitikáját képviselték nemcsak itthon, hanem a nemzetközi szervezetekben is.⁶⁷ A hazai területen dolgozó egyházi elhárítás együttműködött a hírszerzéssel annak érdekében, hogy hálózati úton feltérképezhessék a magyarországi egyházi személyeknek a Vatikán és más nemzetközi szervezetek (pl. Keresztyén Békekonferencia⁶⁸, Egyházak Világtanácsa, Európai Egyházak Konferenciája⁶⁹, Lutheránus Világszövetség⁷⁰, Református Világszövetség⁷¹) felé meglévő kapcsolatrendszerét, és ezen keresztül segítsék elő a hírszerzési feladatok mellett az ország kül- és egyházpolitikájának érvényesülését.⁷² Ehhez természetesen szükség volt a hálózati munka minőségének folyamatos javítására és az ügynökjelöltek lehetőség szerinti leggondosabb kiválasztására.

Az állambiztonság munkájának módszereiben érzékelhető változások összefüggésben álltak a hazai és nemzetközi politikában megfigyelhető folyamatokkal. Hruscsov 1961-ben a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusán felgyorsította a desztalinizáció folyamatát. 1962-ben az MSZMP Politikai Bizottságának és Központi Bizottságának ülésein a Rákosi-korszak törvénytelenégeiről tárgyaltak, és lezárták a munkásmozgalom résztvevőit érintő koncepciók peres felülvizsgálatát. Nyitás következett be a külpolitikában; 1963-ban az ENSZ-ben levették napirendről a magyar kérdést, cserében politikai alapon nyugvó amnesztiát hirdettek 1956 elítélteinek. A konszolidációs folyamat lezárásaként a párt 1962-ben tartott VIII. kongresszusán kijelentették: a szocializmus alapjainak lerakása befejeződött.⁷³ Ezek a folyamatok nem hagyhatták érintetlenül sem a BM szervezetét, sem az állambiztonság tevékenységét. A Kádár-korszakban az állambiztonság munkája során – így az egyházakkal szembeni elhárító munkában is –, a hangsúlyt a korabeli jogszabályok által büntetendő tevékenységek rendőri felderítését követő letartóztatások helyett az operatív megelőző intézkedésekre helyezte.⁷⁴ A megelőzéshez használható operatív eszközök közül a politikai rendőrség a hálózatot használta „a Magyar Népköztársaság védelmének erősítéséhez szükséges információk megszerzésében, a titkos operatív intézkedések végrehajtásában, a külső és belső ellenség aknamunkájának felderítésében, megelőzésében és megszakításában. A hálózat fő eszköz, mert olyan mélyreható felderítési lehetőséget biztosít, amilyen más operatív eszközzel nem valósítható meg.”⁷⁵

- ¹ Törvények, törvényerejű rendeletek hivatalos gyűjteménye 1949. Budapest, 1950. 8.
- ² Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon. 1944–1971. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985. 59–60.
- ³ Balogh Margit: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). In *Magyarország a XX. században*. Főszerk. Kollega Tarsoly István. II. kötet. Szekszárd, Babits Kiadó, 1997. 390., Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 28–32., Bánkúti Gábor: A túlélés alternatívái. A Jezsuita Rend és az ÁVH 1953–56. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerk.: Bánkúti Gábor és Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – L'Harmattan Kiadó, 2010. 81., Mészáros István: *Kimaradt tananyag*. I. kötet. A diktatúra és az egyház 1945–56. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1993. 31–33.
- ⁴ *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai*. Budapest, Szikra Nyomda, 1951. 164. A határozat a „protestáns egyházakban, a zsidó egyházakban jelentkező reakciós irányzatokkal” szembeni fellépést is megemlíti. Uo. 168.
- ⁵ Balogh Margit–Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. II. köt. Budapest, História Alapítvány – MTA Történettudományi Intézete, 2005. 959. A rendelet csak a katolikus egyházra vonatkozott.
- ⁶ Tomka: i.m. 47, 84–85., Balogh: i.m. 390., Gyarmati György: Ha tied az ÁVO, tied a hatalom... In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 117–131., M. Kiss Sándor: Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950–1953. Uo. 151–152., *Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányokat írta és a mutatókat összeállította Szabó Csaba. Budapest, Osiris Kiadó – Budapest Főváros Levéltára, 2000. 32–56.
- ⁷ Az ÁVH-nak a köztudatba való beépülését mutatja, hogy még Nagy Imre is így említi, holott 1953-tól önállóságát megszüntették és szervezetileg a BM kereteibe integrálták. Kajári Erzsébet: Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, Történet Hivatal, 2000. 157.
- ⁸ Balogh Margit: A forradalom és a katolikus egyház. In *Magyar Katolikus Egyház, 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007*. Szerk.: Szabó Csaba. Budapest, Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember Kiadó, 2006. 32–34., Barcza József: Egyházunk az 1956. évi forradalom idején és Ravasz László jelentősége. *A Magyarországi Református Egyház története, 1918–1990*. Szerk.: Barcza József – Dienes Dénes. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája. 1999. 181–185., Böröcz Enikő: A Magyarországi Evangélikus Egyház – 1956 „proponált haszonélvezője” és az Ordass-ügy. „Együtt az ország népével.” *Evangélikusok 1956-ban*. Szerk.: Zászkaliczky Zsuzsanna. Budapest, Luther Kiadó, 2006. 14–15.
- ⁹ Balogh: i.m. 391., Fodorné Nagy Sarolta: *Történelmi lecke. A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „egyezmény” megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre*. Budapest–Nagykőrös, A Dunamelléki Református Egyházkerület, 2006. 100–102.
- ¹⁰ Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 128.
- ¹¹ Balogh–Gergely: i.m. 981–982.
- ¹² Tomka: i.m. 116–117., Balogh: i.m. 392.
- ¹³ Uo. 393–394.
- ¹⁴ Mészáros István: *Kimaradt tananyag*. II. kötet. A diktatúra és az egyház 1957–75. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1994. 200.
- ¹⁵ Balogh–Gergely: i.m. 1003.
- ¹⁶ „A megüresedő püspöki és más vezető állásba *kizárólag* lojális egyházi emberek kerülhetnek.” Balogh–Gergely: i.m. 1005.
- ¹⁷ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–62*. Második, bővített kiadás. Sajtó alá rendezte: Vass Henrik, Ságvári Ágnes. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973. 237.
- ¹⁸ Uo. 238.
- ¹⁹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–58. évi jegyzőkönyvei*. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Némethné Vágyi Karola – Soós László – T. Varga György – Ujváry Gábor. Budapest, Magyar Országos Levéltár (MOL), 1997. 424–425.
- ²⁰ Uo. 424.
- ²¹ Balogh–Gergely: i.m. 1006.
- ²² Mészáros: i.m. 202.
- ²³ Cseh Gergő Bendegúz: A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *Trezor I. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 1999. 79.
- ²⁴ A lábjegyzetben szereplő dokumentumok fejlécein található megjelölés alapján igazolható, hogy az alosztály ezzel az elnevezéssel működő szervezeti egység volt. ÁBTL 3.1.5 O-13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. 223, ÁBTL. 3.1.5 O-12302/5. Endrey Mihály. 28, 95., ÁBTL 3.1.5 O-11516/1a. Regnum. 426., ÁBTL 3.1.2 M-29600. „Tolnai Lajos”. 66., ÁBTL 3.1.2 M-37478. „Xavér”. 12.
- ²⁵ Ekkor még az osztályokat római számokkal jelölték. MOL XIX-B-1-au 1. cs. 26. d., A belső reakció elleni elhárító osztály újjászervezéséhez lásd Takács Tibor: *A belső reakció elleni elhárító osztály 1956–1962. Szervezettörténeti*

vázlat. Megjelenés alatt.

²⁶ „Klerikális reakció elleni elhárítás alosztály” elnevezést kapott az alosztály. MOL XIX-B-1-au 27-286/57. 1. cs. 26. d., Az egyházi elhárítás szervezettörténetéhez lásd: Vörös Géza: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerk.: Bánkuti Gábor és Gyarmati György. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, 2010. 286–295. A tanulmány végén található szervezettörténeti táblában tévesen jelent meg az 1966–1990 közötti korszakra vonatkozóan a BM III/III-1. Osztály elnevezése. Helyesen: Egyházi reakció elhárítás osztálya.

²⁷ Baráth Magdolna: Az állambiztonsági iratok selejtezése, megsemmisítése. In *Trezor 3. Az átmenet évkönyve, 2003*. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, ÁBTL, 2004. 257–262.

²⁸ A forrásanyagban található hálózati létszámok vélhető helyességét egyéb iratok hiányában nem tudtam kontrollálni, de a statisztikák készítői által néhol elkövetett számszaki tévedéseket igyekeztem korrigálni.

²⁹ ÁBTL 1.11.10 Összesített statisztikák (országos) 1955. 27. d.

³⁰ ÁBTL 1.11.10 Összesített statisztikák (országos) 1956. 27. d.

³¹ ÁBTL 3.1.5 O-13405/3-a. A klerikális reakció tevékenységéről, 1958. július 14. 124.

³² Uo. 128.

³³ ÁBTL 1.11.10 Összesített statisztikák 1957. Országos hálózati összesítők. 1957. 27. d.

³⁴ ÁBTL 1.11.10 Összesített statisztikák 1958. Országos hálózati összesítők. 1958. 27. d.

³⁵ ÁBTL 1.11.10 Összesített statisztikák 1960. Országos hálózati összesítők. 1960. 28. d.

³⁶ ÁBTL 4.2 10-21/33/1958. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 33/1958. számú parancsa.

³⁷ Orgoványi István: Az állambiztonsági szervek hálózati munkáját szabályozó belügyminiszteri parancsok 1954–1989. Megjelenés alatt.

³⁸ ÁBTL 4.1 A-3706. Muzslai József: Az operatív munka feladatai, szervezési elvei és operatív eszközei. Budapest, 1957. 15., ÁBTL 4.2 10-21/33/1958. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 33/1958. számú parancsa. 4.

³⁹ ÁBTL 3.1.5 O-13405/2. A katolikus egyház ellenséges tevékenységéről, 1955. augusztus 19. 124–133.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.5 O-13405/3-a. A klerikális reakció tevékenységéről, 1958. július 14. 124.

⁴¹ Uo. 125–126.

⁴² Uo. 127.

⁴³ Uo. 138–139.

⁴⁴ ÁBTL 2.8.1 Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai. 2658. Keresztury György.

⁴⁵ Támadólagos elhárítás: az állambiztonsági szervek aktív, kezdeményezést biztosító, a megelőzést szolgáló harcmódora. ÁBTL 4.1 A-3036. Állambiztonsági értelmező szótár. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, 1980. 182.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.5 O-13405/3-a. 1958. évben a támadólagos elhárítási munkánkról, 1958. november 29. 184–197.

⁴⁷ Ennek indoka, hogy a református egyház szervezeti felépítése, szemben a katolikkal, nem hierarchikus. A megyei állambiztonsági szervek a hatékony ellenőrzés megvalósítását az esperesek közötti beszervezésre alkalmas személyek keresésével próbálták elérni.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.5 O-13586/2. Református egyház belső helyzetéről és tevékenységéről, 1957. július 5. 17.

⁴⁹ ÁBTL 2.8.1 Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai. 0171. Bakonyi Lajos.

⁵⁰ Vonalas elv: az állambiztonsági munkának az a szervezési rendszere, amikor az ellenséges tevékenység speciális jellegének, sajátosságainak figyelembevételével szervezik az operatív egységeket (alosztály, csoport vagy operatív tiszt) az adott vonalon folytatott ellenséges tevékenység felderítésére és leleplezésére. ÁBTL 4.1 A-3036. Állambiztonsági értelmező szótár. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, 1980. 200.

⁵¹ ÁBTL 3.1.5 O-13586/1. A ref. egyház operatív helyzetéről, 1957. július 29. 13.

⁵² Uo. 14.

⁵³ Uo. 14.

⁵⁴ A Magyarországi Református Egyházban a zsinatok közötti időszakban az egyházkerületek ügyeit intéző testület.

⁵⁵ Magyar Ökumenikus Bizottság: a hivatalosan még meg nem alakult, de már működő Egyházak Világtanácsa (EVT) tevékenységében fontos feladatként jelölte meg a háborútól sújtott országok elszegényedett egyházainak támogatását. E célból bizottságokat hoztak létre, melyek közül 1943-ban alakult meg a Magyarországi Ökumenikus Bizottság az evangélikus és a református egyház részvételével. 1945-ben állították fel az újjáépítési bizottságot, melynek tagja lett az előbbieket mellett a baptista, a görögkeleti, a metodista, az unitárius egyház és az Üdvhadsereg. Feladata az EVT által küldött segélyek szétosztása volt. 1947-ben újjáalakult Magyar Ökumenikus Bizottság néven, változatlan feladatkörrel.

⁵⁶ Egyházak Világtanácsa: a két világháború között kibontakozó protestáns ökumenikus mozgalmak céljaként megvalósult a keresztyén–keresztyén (protestáns, anglikán és ortodox) egyházakat egyesítő világszervezet. 1948-ban alakult meg Amszterdamban, központja Genfben található. A római katolikus egyház nem csatlakozott az EVT-hez.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.5 O-13586/1. A ref. egyház operatív helyzetéről, 1957. július 29. 18.

⁵⁸ Uo. 18.

⁵⁹ MOL XIX-B-1-x 10-2/29/1961. 1961. május 5–6-án a politikai nyomozó szervek részére tartott országos értekezlet jegyzőkönyve. Köszönöm Tabajdi Gábornak, hogy felhívta a figyelmemet e forrásra.

⁶⁰ ÁBTL 2.8.1 Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai. 2094. Hollós Ervin.

⁶¹ Realizálás: 1. A bizalmas nyomozás befejezése: büntetőeljárás kezdeményezésével; büntetőeljárásen kívüli korlátozó intézkedéssel; operatív felhasználással. 2. A jelölt tanulmányozásának befejezése sikeres beszervezéssel. ÁBTL 4.1 A-3036. Állambiztonsági értelmező szótár. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, 1980. 162.

⁶² MOL XIX-B-1-x 10-2/29/1961. 1961. május 5-6-án a politikai nyomozó szervek részére tartott országos értekezlet jegyzőkönyve. 75.

⁶³ Fedőneve annak a bizalmas nyomozásnak, amelyet 1958-ban indítottak az egész országra kiterjedő, katolikus papok, szerzetesek által irányított ifjúsági szervezetek, csoportok illegális vallásos tevékenységének felderítésére. E tevékenységet államellenes–klerikális szervezkedésnek minősítették. Közöttük megtalálhatóak voltak a bencés, a ciszterci, a jezsuita és a piarista rend, a KIOE, a KLOSZ, a „Regnum Marianum” egyes tagjai, akik az ifjúsági, felnőtt csoportokat, családközösségeket vezették.

⁶⁴ MOL XIX-B-1-x 10-2/29/1961. 1961. május 5–6-án a politikai nyomozó szervek részére tartott országos értekezlet jegyzőkönyve. 77.

⁶⁵ ÁBTL 2.8.2.1 BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődeinek titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai. 1025. Berényi István.

⁶⁶ ÁBTL 4.1 A-3794. Berényi István: A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen. Budapest, 1963. 48–50.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.5 O-13586/1. A Protestáns egyházon belül elhelyezkedő illegális erők harca, iránya, hatása és további feladataink, 1966. október 12. 202–203, 211.

⁶⁸ Keresztyén Békekonferencia: 1958-ban a szocialista országok protestáns egyházainak kezdeményezésére Prágában megalakult ökumenikus nemzetközi szervezet. Célja elsősorban a keleti blokk országai külpolitikájának propagálása és a Vatikán, valamint az EVT tevékenységével szemben való fellépés volt.

⁶⁹ Európai Egyházak Konferenciája: 1959-ben a dániai Nyborgban létrejött, genfi székhelyű nemzetközi egyházi szervezet, melynek célja az európai keresztény értékek, az emberi jogok védelme mellett a hidegháborús politikai feszültségek csökkentése és a megosztottság felszámolása volt. Tagságában megtalálhatóak az evangélikusok, reformátusok, ortodoxok, anglikánok, baptisták, metodisták stb. A római katolikus egyház nem tagja a szervezetnek.

⁷⁰ Lutheránus Világszövetség: 1947-ben a svédországi Lundban az evangélikus egyházak által alapított nemzetközi együttműködési szervezet, mely a Lutheránus Világkonvencióból jött létre. A második világháborút követő menekültek segélyezésén túl missziós, szociális jóléti és oktatási programok tartoznak tevékenységi körébe.

⁷¹ Református Világszövetség (teljes nevén: Világ Presbiteriánus Rendszerű Református Egyházai Szövetsége): 1875-ben alakult meg Londonban, s a világ első protestáns egyházakat tömörítő szövetsége volt. Feladata a résztvevők közötti együttműködés és közös szolgálat elősegítése volt.

⁷² ÁBTL 4.1 A-3967. Peágics Ede és Radnai Sándor: Az állambiztonsági szolgálat vezetése és irányítása. Budapest, 1986. 138.; ÁBTL 3.1.5 O-14963/6. A Vatikán MNK (Magyar Népköztársaság – V.G.) ellen irányuló aknamunkája felderítésére, illetve a Vatikán irányító központjaiba való behatolásra vonatkozó 1964. évi közös munkaterv, 1964. március 21. 192–198.

⁷³ Gyarmati György: Politika és társadalom 1945–1989 között. In *Magyarország a XX. században*. Főszerk.: Kollega Tarsoly István. I. köt. Szekszárd, Babits Kiadó, 1997. 227–232.

⁷⁴ Operatív megelőző intézkedéseket a központi szervek előzetes engedélyével lehetett elkezdeni. Ezek lehetnek bomlasztás (csoportokon belüli valós vagy mesterségesen előidézett ellentétek szítása), egyházfegyelmi eljárás indítása az Állami Egyházügyi Hivatal vagy az illetékes egyházi előljáró segítségével, belügyi szervek által történő figyelmeztetés, kompromittáló adatokkal történő lejárata, áthelyeztetés (elsősorban az ÁEH-en keresztül) és kivételes esetekben a rendőri felügyelet alá vonás voltak. Berényi: i.m. 42–47., ÁBTL 4.1 A-3824. Geréb Sándor: A klerikális reakció aknamunkájának formái, és módszerei, az operatív elhárítás elvei, feladatai, alapvető módszerei. Budapest, 1969. 45–50.

⁷⁵ ÁBTL 4.2 10–21/5/1972. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 005/1972. számú parancsa. 9.

Argejő Éva

Atomzselés cukorka

Adalékok Ötvös Alajos hírszerzői tevékenységéről a váci börtönben keletkezett fogdaügynök-jelentések tükrében

Ötvös Alajos hírszerző tiszt 1915-ben kisiparoscsaládban született, apja kalapossegéd volt, anyja kalapvarrónő. Szerszámlakatosnak tanult, majd a felső kereskedelmi iskola két osztályát végezte el. 1937–1939 között tényleges katonai szolgálatot teljesített, 1942-ben újra behívták katonai szolgálatra, ahonnan 1943-ban szerelt le. Közben 1933–1948 között a Magyar Államvasutak Landler Jenő Főműhelyében dolgozott szerszámlakatosként. 1945 előtt részt vett az illegális kommunista mozgalomban öccse, Ötvös Gábor közvetítésével, 1945 után pedig tevékeny munkát végzett az Magyar Kommunista Párt (MKP) megszervezésében. Később munkahelyén, a vasúti főműhelyben pártvezetőségi tag volt, majd a nagy-budapesti vasutas pártbizottság tagja. 1945 után elvégezte a Jogi és Államtudományi Egyetem esti munkástanfolyamának kétéves képzését. 1948 októberében behívták hathónapos zászlóalj- és ezredparancsnoki tanfolyamra, amelynek elvégzését követően a Honvédelmi Minisztérium Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség IV/3. Osztályának vezetője lett őrnagyi rendfokozattal.¹ Hírszerzőtisztként 1950-ben a Külügyminisztérium állományába vették. 1950 áprilisában Bécsbe került, ahol a bécsi magyar követség követségi attaséja, majd 1952-ben II. osztályú titkára, 1953-ban I. osztályú titkára lett. Titkos megbízatása alatt a Bécsben működő magyar hírszerzők főnöke volt őrnagyi, majd 1955-től alezredesi rangban.

Ötvös bécsi tevékenysége – a politikai rendőrség 1957-es nyomozati iratai alapján – a következőképpen festett: a követségen keletkezett jelentésekből kitűnik, hogy Ötvössel többen is elégedetlenek voltak. Felettese, Puja Frigyes szerint nem tartott fegyelmet, a beosztottainak sorozatosan kocsmázós és nőügyi voltak, amelyek felett – annak ellenére, hogy a hírszerzők főnöke volt – szemet hunyt, és nem vizsgáltatott ki.² Egy beosztottja ekképpen jellemezte őt: „Ötvös alezredes elvtárs hangulatember volt, akit hangulatváltozásai erősen befolyásoltak munkájában. Tanácsot, ha kértünk, adott, de ő soha nem követelte meg tőlünk a részletes beszámolást, és ő sem adott részletes eligazítást.”³

1953-ban Ötvös Alajos Bécsben beszervezte ügynöknek Bernhard Frühling osztrák gyarmatáru-kereskedőt, aki 1950-ben disszidált Magyarországról. A hírszerző a polgári liberális nézeteket valló Frühling révén megismerkedett a bécsi magyar szociáldemokrata emigráció vezetőivel, mely tény 1956 őszén nyerte el valódi jelentőségét. Az évek során Ötvös a nagykereskedővel rangjához méltatlan kapcsolatot alakított ki, s számtalan szívességet tett neki. Így többek között 1954-ben kivitte a gyarmatáru-kereskedő Budapesten hagyott üzleti levelezését és iratait,⁴ melynek egy része államtitkot képezett, 1956 decemberében pedig 10 000 forint ellenszolgáltatás fejében szolgálati autóján Bécsbe vitte Frühling Budapesten élő kiskorú fiát.⁵ Ezt az összeget a hírszerző letartóztatását követő házkutatás során megtalálták a lakásában.⁶

A bécsi magyar követség működése körül azonban egyéb problémák is adódtak, amelyekre egy sikkasztási ügy miatt elrendelt vizsgálat során derült csak fény. 1956 kora őszén a bécsi katonai rezidentúra titkos kasszájának kezelését Kuti Istvánra bízták, aki ebből a pénzből saját céljaira több részletben 5000 schillinget elsikkasztott. Ellenőrizvén a követség munkáját, a vizsgálati jegyzőkönyv a következőképpen foglalta össze az ott tapasztaltakat: „A vizsgálat mai állásának fényében a bécsi rezidentúra beosztottainak működése szinte »bűnszövetkezeti« jelleget ölt. Politikailag, szolgáltilag és erkölcsileg mindegyik tudott a másikról számos kompromittáló tényről, melyet cinkosan fedeztek és a vezetés előtt eltakartak, nyilvánvalóan azért, mert csak ebben a szellemben és légkörben volt lehetséges, hogy azt tehessék a szolgálati helyükön, amint azt Kuti fogalmazta: »azt tehettük, amit akartunk«.”⁷

Ötvös Alajos 1956 szeptemberéig tevékenykedett Bécsben a katonai hírszerzők főnökeként, amikor is visszahívták, és idehaza az Magyar Néphadsereg Vezérkara

(MNVK) 2. Csoportfőnökség osztrák és nyugatnémet osztályának vezetőjévé nevezték ki. Ilyen minőségében 1956. október 17-én hivatalosan Kelet-Berlinbe utazott azért, hogy a kinti magyar követségen dolgozó hírszerző kollégájával végrehajtsa egy beszerzést a város nyugati zónájában. Időközben azonban Magyarországon kitört a forradalom, ezért Ötvös október 29-én nem Magyarországra tért vissza, hanem Bécsbe repült, az ottani magyar követségre.⁸ A repülön együtt utazott Nagy Ferenc volt miniszterelnökkel, akivel megismerkedvén az utazás közben kölcsönösen kicserélték értesüléseiket a magyarországi eseményekről. Ötvös megérkezését követően, október 30-án Bernhard Frühling bemutatta őt dr. Grossinger Károlynak, a magyar emigránsok egyik vezetőjének, aki azt kívánta tőle, vegye át a bécsi magyar követség adminisztratív irányítását, és teremtsen meg annak a lehetőségét, hogy az emigráncsoport befolyással bírjon a követség Magyarországra szóló beutazásainak vízumkiadási gyakorlatára. Cserébe ezért Grossinger felajánlotta a követség pénzbeli támogatását.⁹ Miután a bécsi magyar követség ÁVH-beosztottai október 31-én Prágába távoztak, Ötvös Alajos maga köré csoportosította a követség dolgozóinak egy részét, Kuti Istvánt, Szörcsök István II. osztályú titkárt és Metz Zoltán külkereskedelmi titkárt, majd lépéseket tett a követségi adminisztráció vezetésének átvételére, amit azonban Puja Frigyes követ, valamint Beck István és Bárány Vencel II. osztályú követségi tanácsosok megghiúsítottak.¹⁰ Ekkor Ötvös a követség vezetői elé terjesztette több pontból álló követelését, amelyben tiltakozott a szovjet hadsereg magyarországi beavatkozása ellen, követelte az osztrák kormány ENSZ-beli szovjetellenes fellépését, és a Prágába távozott ÁVH-rezidentúra tagjainak a követségről való kizárását. Követeléseit azonban a bécsi magyar követség vezetői határozottan elutasították. A hírszerző ekkor nyomást gyakorolt Puja Frigyesre, hogy hajtsa végre a Külügyminisztériumból jött, ám addig elszabotált utasítást a Forradalmi Bizottság megalakítására. A választás eredménye azonban rá nézve kedvezőtlenül alakult, mert Szörcsök István mellett Beck István és Karádi Gyula tanácsosok lettek a bizottság tagjai. Ötvös ekkor pótválasztást kiharcolva elérte, hogy Kuti Istvánt és Metz Zoltánt is beválasszák. Ezt követően a Forradalmi Bizottság hozzá hú tagjainak közreműködésével kilyukasztották a garázsban álló autók kerekét, hogy ezzel is megakadályozzák a követség vezetőinek veszély esetén Prágába történő menekülését, és a követség pénzállományának elvitelét.

Ötvös igyekezett a követség anyagi forrását minél inkább „biztonságba helyezni”, mert a Magyarországon majdan megalakuló új kormánynak tervezte átadni ezt az összeget.¹¹ A hírszerzőtiszte ekkor próbált szorosabb kapcsolatba kerülni a Magyarországról távozott szociáldemokrata emigránsokkal, így leginkább Kéthly Annával.¹² Utolsó megnyilvánulásaként Ötvös Alajos még rávette Puja Frigyesre, hogy a vízumkiadások ügyében fogadja Grossingert, de erre a találkozóra november 4-e után már nem került sor,¹³ a követ pedig kiutasította őt a magyar követség épületéből. A hírszerző ezután néhány hétig még Bécsben maradt, és ez idő alatt családja kihozatásáról tárgyalt Herbert Heller utazásiiroda-tulajdonossal.¹⁴

1956. december elején visszatért Magyarországra, a szolgálatból 1957. május 1-jén leszerelték, s május 12-től a Ferunion Külkereskedelmi Vállalatnál helyezkedett el üzletkötőként. Néhány hónapra rá letartóztatták, perbe fogták, és 1958. május 6-án a Budapesti Katonai Bíróság demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom kezdeményezése, vezetése, deviza-bűncselekmény és kétrendbeli szolgálati hatalommal való visszaélés büntette miatt 12 év börtönbüntetésre és 10 év politikai jogvesztésre ítélte. Ötvös az ítéletet követően a Váci Országos Börtönbe került. Egy évre rá, az ottani körülmények és az izoláltság következményeként, olyan pszichés állapotba került, hogy jól képzett, tapasztalt hírszerzőtiszte létére gátlástalan önfeledtséggel mesélt el rabtársainak, köztük több fogdaügynöknek államtitkokat, titkos hírszerzői munkájához kötődő „fogásokat”, sőt megnevezte a 2. Csoportfőnökség vezetőit, továbbá arcvonalvezetőit.¹⁵ A nem mindennapi eset kapcsán 1960 elején Ötvös Alajos ellen államtitok megsértése miatt újabb eljárást kezdeményeztek. A volt hírszerzőtiszte tettét azzal indokolta, hogy azt az általa súlyosnak tartott ítélet miatti elkeseredésében követte el. Mivel a bűncselekményt töredelmesen beismerte, s az ügy kapcsán mély megbánást tanúsított, 1960 nyarán megszüntették az ellene indított újabb eljárást. Ötvös Alajos

1963-ban, sok más '56-os elítélttel együtt, önmagával meghasonlott emberként ugyan,¹⁶ de szabadult.

Kuti István hírszerző tisztet 1956. december 30-án rendelték haza a bécsi rezidentúráról, ahol addig szolgálatot teljesített. Hazatértét követően Kuti 1957 májusában felajánlotta szolgálatait a budapesti osztrák követségnek. Ennek értelmében anyagi ellenszolgáltatás fejében az osztrák konzulnak kiadta volna az általa ismert hírszerző tisztek és ügynökök névsorát. Az eset kitudódott, ezért ellene 1959-ben nyomozást indítottak, a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma hűtlenség miatt halálra ítélte, s 1959-ben kivégezték.

A dokumentumválogatásban szereplő jelentések írója egy „Zádori Ernő” fedőnéven foglalkoztatott fogdaügynök, akinek története – a politikai rendőrségen keletkezett iratok alapján – nem nevezhető mindennapinak. A fedőnév dr. Zudar Endre orvost takarja, akit szervezkedés büntette miatt 1953. augusztus 26-án letartóztattak, és az ellene folytatott per során 14 év börtönbüntetésre ítélték. Dr. Zudar Endre a vizsgálat során beismerte, hogy 1946 és 1953 között mintegy 200 névtelen, rágalmozó feljelentőlevelet írt magánszemélyeknek és különböző intézményeknek, többek között a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Titkárságának, a Külföldiek Ellenőrző Országos Hivatalnak (KEOH), a Belügyminisztériumnak és a mindenkori politikai rendőrségnek. A levelek többsége a hatóságokat demokráciaellenes szervezkedésre, diverzióra, mérgezésre, szabotázsstevékenységre, cionista szervezkedésre és kémszervezetek tevékenységére figyelmeztette. A vizsgálati dossziék tanúsága szerint Zudar emellett feljelentést tett magánszemélyek ellen, legtöbb esetben valutaüzérkedés és árurejtegetés vádjával,¹⁷ a Ratkó-korszak legsötétebb éveiben pedig alaptalanul vádolt meg orvosokat és orvostanhallgatókat titkos magzatelhajtással.¹⁸

Zudar eleinte csak olyan ismerősöket jelentett fel, akikkel személyes nézeteltérése támadt, de „sikerei” egyre vakmerőbbé tették, és később már ismeretlen emberek és szervezetek ellen is sorozatosan vádaskodott. Hogy biztosra menjen, az általa feljelentett személyekhez előzetesen „tárgyi bizonyítékot” juttatott el: levélben feladta nekik a házkutatásnál majd náluk keresendő, kompromittáló röpcédulákat.¹⁹ Dr. Zudar Endre 1952 tavaszán életre hívott egy Ellenállási Mozgalom nevű, hat főből álló szervezetet, amelynek főként orvostanhallgatókból álló tagjaival különböző diverziós cselekedetek terveit gondolták ki. Zudarral az élükön a csoport sejtyszerűen épült fel: közös összejövetelt soha nem tartottak, a tagok nem ismerhették egymást, és az utasításokat is mindig négy szemközt kapták vezetőjüktől. Szervezkedésük célja bevallottan az általuk várt „rendszerváltozás” elősegítése, az Államvédelmi Hatóság és más állami szervek félrevezetése volt hamis adatokat tartalmazó feljelentések és egyéb cselekedeteik által. A politikai rendőrség vezetésével folytatott vizsgálat dokumentumai szerint Zudar Endre többek között tervbe vette, hogy kolera- és tífusz baktériummal üzemi étkezdékben, levelekben elhelyezett lépfenebaktériummal pedig az Államvédelmi Hatóságnál idéz elő fertőzéseket.²⁰ Tervét azonban – baktériumok hiányában – nem tudta végrehajtani. A szervezkedés során Zudar és társai mintegy 250 névtelen feljelentőlevelet és röplapot állítottak elő, amelyek megírásában segédkezett Zudar felesége, Korondi Mariann orvostanhallgató is, akinek vallomásaiból kitűnik, hogy Zudar Endre tetteit nem is annyira a társadalmi igazságtalanság elleni lázadás vezérelte, sokkal inkább egyfajta személyes sértettsége a világ ellen.²¹ Lebukásakor Zudar Endre elmezavart kísérelt megjátszani, sikertelenül.²² Az akkor frissen végzett orvosra az ellene folyó perben 14 év börtönbüntetést szabtak ki, melynek jelentős részét a váci börtönben töltötte le. Itt szervezték be fogdaügynöknek 1956 áprilisában, ahol is „Zádori Ernő” fedőnéven jelentett éveken át a rabtársaira. Foglalkoztatását 1959-ben a BM II/8-g alosztály,²³ majd 1963 májusában a BRFK III/III-D alosztály vette át. Dr. Zudar Endre a rendszerváltás nyitányán, 1989. július 16-án részt vett a Nagy Imre-temetésen, amiről még aznap délután jelentést adott.²⁴

A dokumentumválogatás egyfelől Ötvös Alajos „elbeszélésein” keresztül betekintést nyújt egy titkos világba, a hírszerző tevékenység és a külföldi magyar külképviseletek működésének kulisszatitkaiba. Másfelől a váci börtönben keletkezett fogdaügynök-jelentésekből egy „civil” számára szinte elképzelhetetlen börtönvilág mindennapi, belterjes élete bontakozik ki. Olyan élettér ez, ahol mindenki gyanakszik a

másikra, s ahol ármánykodások és árulások szövevényes hálója fonja be a rabok életét. Ennek nyújtja kitűnő példázatát a fogdaügynökként működő orvos, „Zádori Ernő” és Ötvös között kialakuló különös lélektani játék, melynek során „Zádori”, hogy kicsalja Ötvösből bécsi kapcsolatait, egy „atomtitok titkot” eszel ki, amivel heteken át „gyúrja” Ötvöst. A már-már abszurdba hajló történet attól kap még egy csavart, hogy Ötvös más rabokkal folytatott beszélgetéseiből és később írt önvallomásából egyértelműen kiderül: mindvégig tisztában volt vele, hogy „Zádori” ráállított fogdaügynök. A börtönben kialakult pszichés állapotának köszönhetően azonban ennek ellenére is fecsegett neki.

A dokumentumválogatás forrásanyagát jórészt „Zádori Ernő” rendkívül információgazdag fogdaügynök-jelentései képezik, valamint egy „Hutter Antal” fedőnevű fogdaügynök által adott jelentés.²⁵ A válogatás utolsó részében Ötvös Alajos váci börtönben írt önvallomásából közlünk részleteket, mely vallomás lehetőséget nyújt az olvasónak, hogy a hírszerző személyes prizmáján át is megismerkedhessen ezzel a nem mindennapi történettel.

Dokumentumok

1. „Zádori Ernő” jelentése Ötvös Alajosról, 1959. augusztus 26.

Adta: Zádori Ernő ü[gynök].

Vette: Bangó fhdgy

Idő: 1959. VIII. 26.

Jelentés

Ötvös Alajos zárkatársammal eddig a következő dolgokról beszéltünk:

1. Elmondta, hogy mielőtt a zárkába belépett volna, az egyik házi²⁶ figyelmeztette arra, hogy vigyázzon, mert én az operatív osztálynak dolgozom. Ezt azonban – ezt mondja – ő nem hiszi el, s ezt csak úgy látja, mint a lumpenproletariátus egyik gyűlöleti megnyilvánulását a diplomás emberekkel szemben.
2. Elmondja, hogy részt vett az illegális kommunista mozgalomban 1944 előtt, s hogy emiatt 1943-ban és 1944-ben meghurcolták.
3. Hogy öccse is részt vett az illegális mozgalomban, s ezért börtönben is volt 1943-ban. Öccse jelenleg újságíró és vezető pártfunkcionárius.
4. 1948–1949-ben alezredes volt a Magyar Néphadseregben. Utána Bécsben a magyar követségen volt attasé, majd II. titkár, aztán I. titkár, s volt egy ideig ügyvivőhelyettes is.
5. A Néphadseregből mint személyes ismerősét említi meg: Nógrádi altb-ot,²⁷ Király Bélát,²⁸ Hazai Jenő vezérőrgy-ot,²⁹ Székely Béla altbgy³⁰ urat, Farkas Mihály³¹ hadseregátornokot.
6. Volt tisztársai közül, akik jelenleg elítéltek, megemlíti: Marián Istvánt³², akiről gyalázkodóan és elítélőleg nyilatkozik, és egy Garami nevű személyt, akit dicsér. Említi még Nagy Eleket³³, jelenleg a fordítóknál van, és akit nagyon dicsér. Kijelenti, hogy a párttól elfordult, meggyűlölte a pártot, jelenleg azonban nem találja helyét, nem talál perspektívát és kiutat, nem találja helyét a „jobboldali” emberek között sem.
7. Kuti Istvánról nem akar beszélni. Amit én mondtam neki Kutiról, azt meghallgatta, de utána elcsendesedett és másról kezdett beszélni. Ez a téma szemmel láthatóan kényelmetlen volt neki, ezért nem erőszakoltam ezt a kérdést.
8. Elmesélte a Kanaris-³⁴ [sic!] és a Witoleben³⁵ [sic!]-féle kémkedési ügyet, amely 1944-ben zajlott le a német hadseregben, azt mondja, hogy erről egy filmet látott és egy könyvet olvasott Bécsben.
9. Beszél a Jahn-féle kémkedési ügyről, amely Kelet- és Nyugat-Németország között zajlott le, és amelyet állítása szerint az osztrák sajtóban olvasott még 1956 előtt, mikor Bécsben volt.
10. Sokat beszél Bécsről, dicséri az osztrákokat és a nyugatnémeteket. Beszél olaszországi utazásáról is, amelyet szívesen és hosszan beszél el.

Egyéb kérdés nem merült fel közöttünk. Úgy látom, hogy komoly, személyes jó barátság van kifejlődőben közte és köztem. Bízok bennem. Én a legutóbb kapott utasításokat pontosan betartom, és nagyon óvatosan közeledem hozzá.

Zádori Ernő

Vác, 1959. augusztus 26.

Kiértékelés: Az ügynök a kapott feladatot végrehajtotta. A barátságot igyekezett elmélyíteni Ötvössel. Azonban Ötvös kételkedő az ügynökkel szemben, ami az ügynök jelentéséből érezhető, mivel csupán mindenről általánosságban beszél, és az ügynök által feltett kérdésekre röviden beszél.

Intézkedés: nem igényel

Feladat: Ötvös Alajossal igyekezzen mélyebb barátságot összehozni, és tudja meg tőle [sic!], hogy Kuti István és ő között mint munkatársak milyen viszony volt, és baráti viszony alakult-e ki közöttük.

Találkozó: Találkozó a Rózsa örgy elvt. által felálított [sic!] találkozási grafikon szerint lesz [sic!] megtartva.

Bangó Lajos r. fhdgy

[ÁBTL 3.1.2 M-20032 111–113. Bangó Lajos aláírásával ellátott, kézzel írt jelentés, a végén gépelt értékeléssel. A jelentés végére kézzel ráírva: „L: Rózsa örgy”]

2. „Zádori Ernő” jelentése Ötvös Alajos hírszerző tevékenységéről, külföldi kapcsolatairól és feletteseiről, 1959. október 13.

Jelentés

Adta: Zádori Ernő

Vette: Bangó Lajos fhdgy

Idő: 1959. X. 13.

Ötvös Alajos volt hírszerző alezredes Podlovits György és dr. Zudar Endre elítéltek előtt a következő dolgokat mondta el az MZ³⁶ III. emelet 150., majd Hubicsák Zoltán³⁷ és dr. Zudar Endre elítéltek előtt az MZ III. emelet 159. zárkában.

Ötvös Alajos, aki 1945 előtt részt vett az illegális kommunista mozgalomban, öccsének, Ötvös Gábornak a közvetítésével 1945 után tevékeny munkát végzett az MKP megszervezésében, s később az istvántelki vasúti főműhelyben pártvezetőségi tag volt, majd a nagy-budapesti vasutas pártbizottság káderese. Innen tiszt tanfolyamra került. 1948-ban, amikor a tiszt tanfolyamot elvégezte, beosztást kapott a Honvédelmi Minisztérium II. Csoportfőnökségébe, ami akkor is a XI. Bartók Béla úton lévő Zalka Máté laktanyában volt, és jelenleg is ott van. Itt részletesen elmagyarázta, hogy a HM II. Csoportfőnöksége végzi külföldön a hírszerző tevékenységet a Magyar Népköztársaság részére, idehaza pedig a katonai kémelhárítással foglalkozik, továbbá azzal is, hogy hírszerzőket és ügynököket képezzen ki, akiket külföldre kiküldjön. 1948 végén és 1949 elején, amikor Ötvös a XI. Bartók Béla úti Zalka Máté laktanyába került a II. Csfségre, a II. Csfség vezetője Révész Géza altbgy úr³⁸ volt. Helyettese Kardos ezds úr. Kardos ezds úr ekkor nemcsak Révész altbgy úr helyettese volt, hanem a Katonai Kémelhárító Vizsgálati Osztályának vezetője is. Miután Ötvös jelentkezett Révész altbgy úrnál, Gát³⁹ ezds úrhoz került, aki Ötvös közvetlen főnöke lett. Gát ezds úr helyettese ekkor egy volt horthysta tiszt volt, ennek a tisztnek a vezetéknevét nem tudom, keresztnéve: Pali, s Ötvös is mindig csak így szokta emlegetni. Ez a Pali egyébként sógora Fábrián szds volt horthysta tisztnek. Gát ezds úrról még azt mondja el Ötvös, hogy Gát előzőleg a horthysta hadseregben mint Vkf II-es tiszt szolgált, tehát 1945 előtt is a hírszerzőknél dolgozott. Később, kb. 1950-ben letartóztatták és elítélték, mert nem létező ügynökök részére folyósított díjazásokat, és ezeket a díjazásokat saját maga tette zsebre. Gát ezds úrnak volt egy úgynevezett „Piros könyve”. Ez egy stencillel sokszorosított, piros vászonfedelű könyv volt, amelyben a hírszerzéshez szükséges alapismeretek voltak

leírva. Itt Ötvös részletesen elmagyarázza Podlovits és Zudar előtt, hogy mi a hírszerző tiszt és az ügynök közötti különbség. Mi a „postaláda” (az a hely, ahol egymás személyes ismerete és személyes érintkezés nélkül a hírszerzők és ügynökök érintkeznek egymással, és a híryanagot vagy utasításokat egymásnak továbbítják). Mi a postaláda jelentősége, hogyan kell és hogyan szoktak ügynöki tevékenységre idehaza, és hogyan külföldön embereket beszervezni. Hogy mi az a környezettanulmány, és hogyan kell ezt elvégezni. 1949-ben a II. Csfségen Ötvös a „Francia Osztály”-nak, vagy amint ő mondja, ahogy náluk nevezték „Francia arcvonal”-nak volt a vezetője, őrnagyi rangban akkor még. Ugyanekkor és ugyanitt az amerikai osztályt, illetve arcvonalat Turi (vagy: Tuli) István⁴⁰ őrnagy úr vezette. A brit osztályt pedig Kerekes József⁴¹ őrnagy úr. Turi István őrnagy úrról Ötvös elmondja, hogy előzőleg egy vidéki tanácsházán volt tanácsjegyző, még azelőtt pedig kőműves és szobafestő volt. Turi őrnagy urat később elhelyezték a Csfségről, s jelenleg a Beloianisz gyár⁴² katonai parancsnoka.

A brit osztály, illetve arcvonal vezetőjéről, Kerekes József őrgy úrról azt mondja, hogy később elhelyezték a II. Csfségről és a Honvédelmi Minisztérium üdültetési osztályának lett a vezetője, itt rövid idő múlva szívbajban meghalt.

Részletesen elmondja, hogy amikor a francia osztályt vezette, akkor beosztottjai voltak. Egy fhdgy úr, egy hdgy úr és egy hölgy, aki mint polgári alkalmazott dolgozott náluk. A hölgy férje AVH-s százados volt. Itt említi Darai Éva⁴³ ügynököt, aki Franciaországban, majd Nyugat-Németországban és később Ausztriában dolgozott mint hírszerző ügynök a magyar HM II. Csfség részére, és szintén Ötvöshöz tartozott. Darai Éva a Valéria-telepen született Budapesten, 19 éves koráig a legkülönbözőbb foglalkozásokat űzte, majd Ötvösök beszervezték ügynöknek. Később a CIC-⁴⁴ századossal szakított, s ismeretséget kötött egy jogvégzett magyar disszidenssel, akit viszont ő szervezett be a magyarok részére ügynöknek, s később ennek a személynek lett a felesége. Egy idő múlva nyugaton Darai Évát és férjét a rendőrség hamis bankjegyek forgalmazásáért letartóztatta. Darai Évának sikerült ebből a dologból aztán kihúznia magát, de férje több évi börtönt kapott. Jelenleg Darai Éva már nincs a hírszerző testületnél.

Amikor ezekről a dolgokról beszél, részletesen elmondja, hogy azzal, akit ügynöknek szánnak, hogyan ismerkednek meg közelebből, hogy kötnek vele közelebbi és szorosabb barátságot, és hogyan viszik el különböző espressokba [sic!] és szórakozóhelyekre, s végül hogyan szervezik be, hogyan íratnak vele nyilatkozatot, és mit tartalmaz a nyilatkozat szövege. Amikor valakivel kapcsolatban már elvégezték a környezettanulmányt (itt részletesen ismerteti, hogy hogyan szokták a környezettanulmányt végezni) és beszervezték ügynöknek, az ügynökök kiképzése és a velük való foglalkozás polgári lakásokban történik, ezek a polgári lakások azonban valójában a II. Csfség hírszerző tisztjeinek titkos találkozóhelyei.

Miután Révész Géza altbgy úr elkerült a Bartók Béla úti Zalka Máté laktanyából, utóda, Fehér Gyula⁴⁵ ezds úr lett a hírszerzés vezetője. Fehér Gyula ezds úr után Szűcs Ferenc⁴⁶ ezds úr következett, aki jelenleg is a hírszerzők vezetője a Magyar Népköztársaságban. Szűcs Ferenc ezds úr előzőleg Washingtonban volt katonai attasé, és ott mint magyar katonai attasé valójában az Egyesült Államokban működő magyar katonai hírszerzőknek és ügynököknek volt a vezetője.

Részletesen beszél itt arról, hogy amikor a francia osztályt vezette, hogyan szervezett be egy nőt ügynöki szolgálatra, hogyan képezte ki ezt a nőt egy ilyen „találkozóhely-lakáson”, majd hogyan tette át a határon. Az illető nő Párizsba került. Egyik alkalommal levélben pénzt kért tőlük. A pénzt egy ugyancsak Ötvös által beszervezett, elfogott disszidenssel küldték ki neki. Később a nő is és az utána küldött elfogott disszidens is lebuhtak Párizsban, és mindkettőjüket elfogta a Deuxième Bureau.⁴⁷ Sorsukról nem tud többet. Lebukásukat az okozta, hogy a nő megengedte, hogy a fiatalember, ott Párizsban, még a találkozás után is vele maradjon és hazáig kísérje. Így amikor a fiatalembert lefogták, vallomást tudott tenni a nő lakhelyét illetően.

Ötvös 1950-ben Bécsbe került, s a bécsi magyar követségen, amely a Bank Gasse 6. szám alatt van, lett követségi attasé. Titkos megbízatása azonban az volt, hogy a Bécsben működő magyar hírszerzőknek volt a főnöke. Kezdetben őrnagyi, majd később, mikor előléptették, alezredesi rangban. Hatásköre azonban nemcsak Bécsre, hanem

egész Ausztriára, sőt később Nyugat-Németországra is kiterjedt. A hírszerzést itt 1956 szeptemberéig vezette, amikor visszahívták, és idehaza a II. Csfségen az osztrák és nyugatnémet osztálynak lett az osztályvezetője. Amíg Bécsben dolgozott, jelentéseit László⁴⁸ alezredes úrnak adta le, aki ekkor a főnöke volt. És aki ekkor az osztrák és nyugatnémet osztályt vezette.

Bécsi tartózkodása alatt a következő módon tartotta a kapcsolatot Budapesten lévő vezetőivel:

a) A diplomáciai postán keresztül.

b) Futár segítségével.

c) Rádió segítségével. Volt egy különleges rövidhullámú adó-vevő készüléke, amelynek antennáját a bécsi magyar követség padlásán feszítette ki. A padlás magas, csúcsos tetű volt, s az antennadrótot egészen magasan, a padlásnak felső és teljesen sötét részén feszítette ki úgy, hogy ezt az antennát nem láthatta az, aki csak egyszerűen bement a padlásra, hanem csak akkor lehetett látni, ha az ember felmászott közvetlenül a padlás felső gerince alá, ahol már sötét volt. A rádiókészülék egy kb. 30 x 30 cm-es alapterületű és kb. 20 cm magasságú dobozban volt elhelyezve Ötvösnek a követség épületében lévő magánlakásában lévő dolgozószobájában. A készülék segítségével nem beszédet, hanem morzejeleket adott és vett. Ezek a morzejelek számokat jelentettek, amely számokat a Code [sic!] segítségével fordított vissza szöveggé. Az általa leadott szöveget is előzőleg rejtjelezte, azaz a Code szerinti számokká alakította át, majd a megfelelő kulcs szerint „megkeverte”, és ő is számokat adott le a készülék segítségével. Az adó-vevő készülék hullámhossza változtatható volt. A változtatás egy bizonyos kristály segítségével történt. A készüléknek erre rendelt helyére beerősítette a megfelelő kristályt. Ettől függött a készülék hullámhossza. Ha más kristályt erősített be, más volt a hullámhossza. Így adás közben is többször tudta a szükségnek megfelelően változtatni a készülék hullámhosszát. A követségen három követet említ, akik alatt dolgozott:

1. Mátrai Tamás⁴⁹

2. Szeri Lénárd⁵⁰

3. Pulya Frigyes [sic!]⁵¹

Amikor megint a követségről kezdünk beszélgetni, a követek említése után ismét a rádió-összeköttetésről esik szó. Ekkor említi meg, hogy a hírszerzői rádió-összeköttetés másik módja, amelyet ugyancsak ő használt, a következő volt. A megfelelő napon és megfelelő órában, amelyben idehaza már előre megállapodtak, be kellett kapcsolnia saját közönséges „műsorvevő” rádióját, s az előre megállapított hullámhosszon (szintén rövidhullám) beállítani. Itt egyszerűen csak hallgatta és lejegyezte az adott morzejeleket, s az adás meghallgatása után a Code segítségével visszafordította szöveggé. Ez csak vétel volt. Ilyen módon csak utasításokat kapott. A műsorvevő készülékkel az utasítások vétele főleg az éjszakai és kora hajnali órákban történt.

Többször volt itthon a Zalka Máté laktanyában személyi jelentéstételre. Bécsi tartózkodásáról a következő neveket említi: Kuti István százados. Mint hírszerző tiszt volt beosztva Ötvös alá Bécsben. Rendkívül elítélően nyilatkozik Kuti szellemi képességeiről és munkájáról. Azt mondja, legalább hatszor kérte hazulról, hogy Kutit váltsák le, vagy helyezték el tőle, mert Kuti egy „állat”, akivel nem lehet együtt dolgozni. Kuti Istvánnal kapcsolatban még a következőket mondja el: Ötvös 1956. október 17-én (ekkor már alezredes volt, és idehaza dolgozott) repülőgépen Kelet-Berlinbe utazott. Itt találkozott, illetve felvette a kapcsolatot egyik Kelet-Berlinben, a magyar követségen dolgozó magyar hírszerző kollégájával. Nevezett hírszerzővel együtt átmentek Berlin nyugati zónájába, ahol Ötvös személyesen akarta végrehajtani egy nyugatnémet katonatiszt feleségének ügynökké való beszerzését a magyar hírszerzők szolgálatára. A nyugatnémet tiszt felesége azonban ekkor éppen kórházban tartózkodott, mert súlyos beteg volt. Ötvös tehát nem tudta végrehajtani a beszerzést. Közben kitört az ellenforradalom. Ekkor Ötvös Bécsbe repült, s a bécsi magyar követségen újra találkozott Kuti századossal. Kuti százados jelentette neki, hogy a Pestsäule közelében lévő Café-Grabenben két CIC-s ügynök közrefogta őt, Kutit, fényképeket tettek le eléje, amelyekkel világosan bizonyították, hogy mindent tudnak Kuti hírszerzői tevékenységéről, de azt mondták, ne ijedjen meg, nem lesz semmi baja, csak legyen őszinte hozzájuk. Majd azzal bízták meg Kutit, hogy ha hazajön Budapestre, az általuk megszabott módon és úton értesítse őket

(tehát a CIC-t) arról, hogy milyen magyar hírszerzők hová, mikor, milyen néven és milyen feladattal érkeznek nyugatra. Ezért adtak a CIC-[s]ek Kutinak százezer schillinget. Erről a dologról Ötvös többször beszélgetett Podlovits Györggyel és Zudar Endrével. Az a furcsa, hogy ezt a dolgot azonban nem egyformán mondta el nekik a különböző időben való beszélgetések folyamán.

a) Egyik alkalommal úgy mondta el, hogy adtak 100 000 schillinget a CIC-[s]ek Kutinak.

b) Majd azt mondta, hogy a CIC-[s]ek csak megígérték Kutinak a 100 000 schillinget arra az esetre, ha ezt a vállalást teljesíti.

c) Majd megint azt meséli Ötvös, hogy Wurmbauer Adolftól, aki neki az MZ II-n zárkatársa volt, úgy értesült, hogy csak ígérték neki a 100 000 schillinget, s hogy Kuti beszerzését nem az előbb említett két CIC-ügynök hajtotta végre, hanem a Café Graben tulajdonosa, aki szintén a CIC-nek ügynököl. (A Café Graben közvetlen az Európa Espresso mellett van Bécsben, a Grabennek nevezett területen, a Pestis Emlékmű »Pestsäule« közvetlen közelében.)

d) Majd azt mondja, hogy neki Kuti azt jelentette 1956-ban (okt. hónapban) Bécsben, hogy gondolkodási időt kért a CIC-sektől, s azután elutasította az ajánlatot.

e) Majd pedig azt mondja, hogy Wurmbauertől viszont úgy értesült az MZ II-n, amikor együtt voltak, hogy Kuti az ajánlatot nem utasította el, hanem elfogadta, sőt részben teljesítette is, amit vállalt, s hogy emiatt Kutit a Legfelsőbb Katonai Kollégium halálra ítélte és fel is akasztották.

Az erről való beszélgetéskor újra és újra felmerül Wurmbauer Adolf neve. Itt elmondja Ötvös, hogy Wurmbauer ezenkívül még a következőt mesélte neki, mikor az MZ II-n együtt voltak (1 1/2 napig voltak egy zárkában). Hogy a bécsi CIC lefigyelte a bécsi magyar követség kultúrattasójának hírszerzői tevékenységét, s aztán amikor az attasé egyik alkalommal éppen egy hírszerzéssel kapcsolatos dolgot ment elintézni az autójával, követték, figyelték, tetten érték, majd magukkal vitték, és 3–4 napig fogva tartották. Ez alatt az idő alatt „megagitálták” – mint Ötvös mondja. Az attasé, aki ÁVH-s hírszerző volt, áruló lett, mindent elmondott a CIC-eseknek, sőt hírszerző tevékenységet vállalt a CIC-nél. Itt Ötvös idézi Wurmbauer szavait, aki befejezésül azt mondta ezen ügy elmesélésekor Ötvösnek: „mert a legnagyobb úr a világon a dollár”. Nem tudom, hogy az itt említett kultúrattasé nem azonos-e azzal a Kovács László ÁVH-s hírszerzővel, akit később Ötvös említett Hubicsák és Zudar előtt a 159-es zárkában, s akiről Ötvös azt állítja, hogy Kovács László a bécsi követségen az ÁVH részére végzett hírszerző tevékenységet. Kovács László ÁVH-s hírszerző jelenlegi munkahelyét Ötvös így jelöli meg: az V. kerületi Mérleg u. 4. szám alatt van a Ferunion (itt dolgozott Ötvös legutóbb, amikor a hírszerzőktől leszerelték), s a Mérleg u. 4-es számú házzal szemben van egy ÁVH-s intézet⁵², s itt dolgozik, ebben az intézetben Kovács László, aki jelenleg is az ÁVH tagja.

A Kuti-ügyet tehát Ötvös meglehetősen zavarosan és nem egyértelműen mondja el. Az ügyben lévő ellentmondásokat még csak fokozza az, hogy Ötvös azt állítja, hogy miután 1956 októberében Kuti jelentette neki a Café Grabenben történeteket, ő, Ötvös ezt azonnal jelentette haza, mégpedig így: „Kuti Istvánt a Café Grabenben a CIC részéről provokáció érte. A provokációt Kuti elhárította.” (De felmerül a kérdés, hogy 1956. október végén, mikor idehaza dühöngött az ellenforradalom, s így hírszerzőközpont ekkor nem is létezett, kinek jelenthette volna Ötvös a Café Grabenben történt dolgokat?)

Ötvös a Café Grabenről elmondja még, hogy bécsi tartózkodásának ideje alatt az alája beosztott valamennyi hírszerző tisztnek és az ügynököknek is szigorúan megtiltotta, hogy a Café Grabent látogassák, mert ez a hely, mint Ötvös mondja, a CIC-esek tanyája, ahol állandóan hemzsegnek az amerikaiaknak dolgozó kémek és ügynökök. A „Kuti-ügy” ezután így folytatódott: miután Ötvös észrevette, hogy Kutinak több mint 5000 schilling hiánya van, felelősségre vonta Kutit, de nem jelentette a hiányt. Kuti azt mondta neki, hogy ha jelentik a hiányt, Ötvös szeme láttára fogja agyonlőni magát. Ötvös tehát nem jelentette Kuti hiányát, hanem úgy igyekezett ezt eltussolni, hogy a december végén Bécsbe készülő két magyar követségi emberrel akarta a hiányzó pénzt a pénztárba betetetni. Ez nem sikerült. Erre rájöttek, felelősségre vonták Ötvöst is, Kutit is, Kuti vallomása során a hatóság előtt nemcsak erről számolt azonban be, hanem arról is, hogy egy Haraszi Tibor nevű barátja hamis motorkerékpár-igazolványt adott neki. Erre

Haraszi Tibort is felelősségre vonták, és ő is börtönbe került. Haraszi Tibor, aki az ÁVH-nál dolgozott – (s itt megint homályos Ötvös előadása) –, s aki Kutiól vagy Kutinétól szintén tudott a hiányról, lefogatása után vallomásában még tisztábban fényt derített Kuti hiányára. Ötvös eddigi elbeszéléséből sajnos nem derül ki tehát pontosan, hogy Kuti megkapta-e a százezer schillinget a CIC-től, vagy csak ígérték neki, hogy Kuti valóban elfogadta-e a CIC megbízását, vagy visszautasította azt. Viszont teljesen hazugságnak látszik az, hogy Ötvös jelentést írt volna az ellenforradalom ideje alatt Budapestre, amelyben állítólag jelenti a Kuti által neki elmondott dolgokat.

Kuti kivégzéséről értesült még Ötvös egyik itt, a börtönben lévő elítélttől is, aki jelenlétemben mondta el neki, amikor a szent talicskáztuk, hogy a Fő utcában egy zárkában volt Kuti századossal, akit a Legfelsőbb Katonai Kollégium tárgyalt, halálra ítélték kémkedésért, és fel is akasztották. Ezt a dolgot Ötvös így könyveli el: „ha valaki hülye, ne kémkedjen, ha pedig mégis kémkedik, és ilyen ostobán csinálja, az megérdemli, hogy felakasszák!”

Hírszerző társait illetően Ötvös ezt mondja:

1. „Egyik beosztottam Bécsben egy hadnagy volt.” Erről a hadnagyról azt mondja, hogy keresztneve Sanyi. Csak ezen a néven szokta említeni. Ez a Sanyi keresztnevű hadnagy jelenleg is a katonai hírszerzésnél van itt Budapesten. Lakása: XIII. ker. a Pozsonyi út 53. számú házzal, a másik oldalon szemben lévő ház. Később, mikor erről megint szó kerül, megismétli: „azzal a házzal szemben lévő házban lakik, ahol most a feleségem és a fiaim laknak, a Pozsonyi úton”. Elismeréssel nyilatkozik nevezett hadnagy hírszerzői tevékenységéről, tehetségéről és emberi tulajdonságairól egyaránt. Nevezett személy Ötvös tárgyalásán tanú volt. Itt megemlíti Ötvös, hogy az alatta dolgozó ügynökök – kettő kivételével, ez a két kivétel: dr. Rabovszky Eduárd és Frühling⁵³ voltak – nem ismerték valódi nevét és foglalkozását. Ügynökeivel szemben ezt az álnevet használta: „Fógel” (vagy: Vógel). (Nem vagyok biztos benne, hogy ezt a német nevet fauval vagy f-fel írják-e!)

2. Frühling kávé- és tea-nagykereskedő volt. Szintén Ötvös egyik ügynöke. Ezt mondja róla: „Tehetséges és derék ember volt, munkáját kifogástalanul látta el.” Két nagy ügyet hozott Ötvösnek. Egyik az volt, amikor Frühling jelentette Ötvösnek, hogy Nagy Ferenc volt magyar miniszterelnök Bécsbe érkezett, és magyar emigránsokkal és fasisztákkal tárgyalt arról, hogy egy adódó ellenforradalom esetére milyen eshetőségek várhatók Magyarországon. Ugyancsak Frühling jelentette Ötvösnek azt is, amikor Peyér Károly⁵⁴ Ausztriába érkezett, és magyar disszidensekkel, majd pedig osztrák közéleti személyiségekkel tárgyalt arról, hogy milyen lehetőségek adódnának egy magyarországi fegyveres felkelés esetén. Ez 1956 nyarán történt. Frühling fiát, aki ez alatt az idő alatt Budapesten egyetemi hallgató volt, Ötvös nem megengedett és nem jogszerű módon 1956 végén autóján Bécsbe vitte. Frühling fiának nem megengedett úton való Bécsbe vitele szerepel Ötvös ítéletének indoklásában, azaz a hivatali hatalommal való visszaélés is.

3. Dr. Rabovszky Eduárd.⁵⁵ Szintén Ötvös egyik ügynöke volt. Foglalkozására nézve ügyvéd. Kb. 47 éves. Bécsi lakos. Munkájával Ötvös nagyon meg volt elégedve, képességeit nagyra tartotta. Mindig személyesen tárgyalt vele.

4. Smidt és Smidtnek a társa, akit Smidt hozott össze Ötvössel. Egy ideig ez a két személy Ötvössel dolgozott Bécsben. Később mindkettőjüket hazahívták, mert munkájuk megbízhatatlan volt, és gyanúk merültek fel velük kapcsolatban. Mindkettőjüket Ötvös hozta haza. Itt egy ideig a két ügynököt letartóztatásban tartották, később, mikor ügyük tisztázódott, szabadlábra helyezték őket. Smidt ezután itt, Budapesten a Kecskeméti utcai Erzsébet Szállónak lett a gazdasági vezetője, társa pedig mint kisiparos helyezkedett el.

5. Egy műszaki rajzoló, aki Ausztriában a CIC-nél dolgozott. Ennek nevét még nem tudom. Ezzel az emberrel kapcsolatban Ötvös három ügyet említ:

a) Egy infravörös távcsövet akartak megszerezni Nyugat-Németországból, de az a nyugatnémet szolg[álat]. vez[ető]. őrmester, akitől be akarták szerezni, nem adta oda nekik a felajánlott 1200 márkáért, hanem legalább 10 000 márkát akart érte.

b) CIC-s és amerikai katonai építkezések rajzait adta el Ötvösnek. Ez az ügylet létre is jött. Ötvös komoly dicséretet kapott érte a II. Csfségen a szovjet tanácsadótól. Itt Ötvös

elmondja, hogy a valódi vezetője a hírszerzőknek nem a magyar parancsnok, hanem az ideküldött szovjet tanácsadó volt. A szovjet tanácsadó ebben az időben közvetlenül Bérija helyettesével, Abakumov tábornokkal állt összeköttetésben.

[c] Ugyanez a CIC-s műszaki rajzoló Spanyolországi raktárakból U-235-ös vegyjelű urán szurokércet szerzett. Kilóját 250 dollárért tudta volna továbbra beszerezni. Ötvös az uránércet hazaküldte Budapestre. Budapestről Moszkvába küldték az anyagot vizsgálatra, és megállapították, hogy az U-235-nek mondott anyag valójában nem az, hanem U-238. Kísérletezésre tehát emiatt nem eléggé alkalmas, s így nincs szükség belőle többre.

6. Pollák vezetéknévű követségi tanácsost, aki azonban nem a katonai hírszerzőknek, hanem az ÁVH-nak volt az ügynöke a bécsi magyar követségen.

7. Meszlényi Tibor követségi tisztviselőt, aki szintén az ÁVH-nak dolgozott a bécsi magyar követségen.

8. Az előbb már megemlített Kovács László ÁVH-s hírszerzőt.

9. Kovács András hírszerzőt, aki az ő Bécsbe kerülése előtt került el Bécsből, és Londonba helyezték az ottani magyar követségre. Kovács András, mikor Londonból haza akarták hívni, disszidált, és nem tért haza. Ötvös ezt így kommentálja kezeit dörzsölgetve: „Gondolom, hogy Kovács nem ment üres kézzel a keresztelőbe, és ha már disszidált, biztosan vitt magával egy-két érdekes tudnivalót a nyugatiak részére.”

10. Lengyel nevű követségi tisztviselőt, akinek valódi neve nem Lengyel volt, csak Bécsben használta ezt a nevet. Ötvös azt állítja, hogy Lengyel valódi neve nem jut eszébe. Ötvös állítása szerint Lengyel az ÁVH-nak dolgozott a bécsi magyar követségen.

11. Említ egy bécsi önálló kisiparost, aki műszerész és rádiótechnikus volt. Ennek vezetéknévét még nem mondta. Keresztneve: Hanz. Csak így szokta őt Ötvös beszélgetés közben említeni, hogy a „Hanzi”. Szintén Ötvössel közvetlen kapcsolatban álló ügynök volt. Tőle – állítása szerint – azt tudta meg Ötvös, hogy a bécsi magyar követségen magnetofon van, ami a követség saját házi telefonközpontja melletti szobában van elhelyezve, s hozzá van vezetékkel kapcsolva a telefonközponthoz. Ennek segítségével le lehet hallgatni és rögzíteni lehet minden telefonbeszélgetést, amely a követség épületében elhangzik. Bekapcsolható a követ és az első titkár szobájából. Ezt maga Hanz szerelte be. Később állítólag elromlott. A mikrofonok a szellőzőberendezésnek a hivatali szobákban lévő gipsz virágdíszei mögött vannak a falban. Ugyancsak a Hanz mesélte neki, hogy az egyik barátjától tudja, hogy a bécsi román követségre 1949-ben 27 darab lehallgatómikrofont szereltek be, és egy központi magnetofont.

Ötvös elmondja, hogy az ügynöki és hírszerzői írott jelentésekben, amelyeket ő Budapestre hazaküldött, az illető ügynökök vagy hírszerzők nem a saját neveiket írják alá, hanem szintén fedőnevet; ilyen fedőnevet említi, amiket az ő emberei használtak: Henrik, Konrad, Szepl, Ciceró. Ezen nevek viselőinek valódi nevét még nem sikerült megtudnom tőle. Valamint nem tudom még azt sem, hogy mi volt Ötvösnek a hírszerzői fedőneve azokban a jelentésekben, melyeket ő küldött haza Budapestre. Ötvös világnézetére és politikai állásfoglalására jellemzőek a következő dolgok:

1. A fennálló népi demokratikus rendszert állandóan szidja, gyalázza és ócsárolja. Azt mondja, hogy ő ugyan tényleg kommunista volt, de már nem az, s hogy a jelenlegi rendszer neki semmiféle formában nem kell többé, még revizionista formában sem.

2. Hogy bizalmát felkeltsem és szóra bírjam, kitaláltam egy rendkívül szövevényes kémkedési történetet, amelyet kb. 3 hete egészen apró részletekben mesélek neki: ennek lényege, hogy az atomkutató intézet helyettes vezetője, dr. Pál Lénárd⁵⁶ jó barátom, s hogy tőle megtudtam a budapesti atomkutató intézet összes titkát. Milyen kísérletek folynak, milyen anyagokkal, honnan kapják ezeket az anyagokat és feldolgozás után hová továbbítják, és milyen módon. Pál Lénárddal együtt kémkedni akartunk, és el akartuk ezeket a titkokat adni az angoloknak, az angol kultúrattasé, Terence Grady azonban provokátornak nézett, amikor 1957. május 26-án felkerestem, és kiutasított hivatali helyiségéből. Ötvös tanácsát kértem, hogy mit csináljunk, Pál Lénárd és én, a birtokunkban lévő óriási értékkel és titokkal? Ötvös csak napok múlva adja meg a választ. Terve a következő: ha kiszabadultunk, költözzek hozzájuk, vagy tartsuk tovább a kapcsolatot akkor is, ha nem költöznék hozzájuk. Beszéljek Pál Lénárddal. Pál Lénárd és én szedjük össze az összes írást az atomkutató intézetből, vigyük el neki, és aztán

hármásban disszidálunk. Ha átléptük a határt, mindent bízzak rá. Ő az atomkutató intézet titkait jó áron értékesíti, és a pénzen osztozunk. Érdeklődöm, hogy hogyan óhajtja a titkokat Ausztriában értékesíteni. Talán valamelyik Ausztriában lévő amerikai diplomatán keresztül? Azt mondja, hogy nem, a diplomatákban nem bízik, de van neki más, sokkal jobb útja és módja arra, hogy Ausztriában amerikai kézre juttassa ezeket az adatokat, és aztán megkapjuk érte a pénzt. Véleménye szerint kb. 300 000 dollárt fognak érte adni. Igyekezem erről minél többet beszélgetni vele, hogy megtaláljam, hogy mi az az út és mód, és ki az a személy, akin keresztül ő az általam elmondott titkainkat értékesíteni akarja. Tehát hol az általam feltételezett láncszem, amely Ötvöst a CIC-hez kapcsolja. Gyanúm ezek után ugyanis még inkább az, hogy Ötvös kémkedett a CIC-nek. Mindenesetre erre igen alapos okot ad Ötvös kijelentése, amely szerint ő tudja értékesíteni Ausztriában a titkokat, de nem diplomatán keresztül, és mégis az amerikaiak felé. Itt úgy érzem tehát, a központi kérdés, hogy kin keresztül hát és hogyan?

3. Hosszasan latolgattuk a disszidálás módjait, ami az atomtitkok értékesítésének előfeltétele. Ötvös erről azt mondja, hogy a határviszonyokat ő elég jól ismeri, mert mikor még idehaza dolgozott a hírszerzésnél, elég sok embert tett át a határon. De gondol arra is, hogy fel fogja ajánlani szolgálatait megint a katonai hírszerzőknek, és így a határon való illegális átkelésének egyikén mint hírszerző, amikor egyik alkalommal megy ki, titokban magával visz engem is, és Pál Lénárdot is. Aztán megint azt mondja, hogy ez mégsem jó, „mert ha mint hírszerző disszidálok a titkok értékesítése után, akkor idehaza bosszút állnak a családomon”. Majd azt mondja, hogy ha kimentünk én vegyem fel a kapcsolatot Pál Lénárddal, ő pedig ezalatt megpróbálja „megfőzni” Sanyit, a Pozsonyi utcában lakó hírszerző hadnagyot, és a Sanyi segítségével fogunk disszidálni mindhárman, ő is, én is, és Pál Lénárd is. Ötvös igen komolyan foglalkozik ezzel a tervvel, néha órákig beszélgetünk róla. Különösen most, hogy állandóan szabadulási hírekkel van tele az egész MZ, s ez mindig új és új tápot ad ennek a témának. Hogy beszélgetéseink közben ne kelljen állandóan kimondani az „atomkutató intézet” szót, s hogy ezt ne hogy valaki, aki az ajtó előtt áll, meghallhassa, úgy egyeztünk meg Ötvössel, hogy valamilyen fedőnevet fogunk használni ennek a dolognak a megjelölésére. Én azt javasoltam, hogy használjuk ezt a kifejezést: „cukorka üggy”. Azóta a „cukorka üggy” kifejezést használjuk a budapesti atomkutató intézet titkainak eladását célzó üggyel megjelölésére. Ötvös bevezette azt, hogy ne mondjuk ki azt a szót sem többé, hogy kém vagy üggyök, hanem helyette a jobb fül érintése minden szó nélkül katonai hírszerző tisztet jelent, a bal fül érintése pedig ÁVH-s üggyököt. Az ÁVH-nak itthon dolgozó civil üggyökét, tehát akit börtönnyelven „vamzer”-nek neveznek, ezt a száj előtti merőleges vonallal jelezzük.

4. Mivel azt is feltételezem Ötvösről, hogy a CIC utasítására dezinformálta feletteseit (bár erre bizonyítékot még nem tudtam szerezni), arról kezdek el kérdezősködni, hogy mi történik akkor, ha egy hírszerző dezinformálja megbízóit. Itt azt a kifejezést használom, hogy fals jelentést ad be. Megvárom, hogy Ötvös mondja ki először a dezinformáció szót, s csak azután használom én is. Ötvös fél napokig tartó előadásban fejtegeti, hogy a dezinformáció a legnehezebb dolog a világon, jóval nehezebb, mint az egyszerű hírszerzés. A fontosabb adatokat ugyanis a hírszerzés vezetői egymást nem ismerő üggyökökkel és hírszerzőkkel külön-külön is újra leellenőriztetik. Aki a hamis adatot beadta, felelősségre vonják. „Aki jól akar dezinformálni – mondja Ötvös – előbb mestere kell hogy legyen a hírszerzésnek, de még így is belebukhat.”

1959. X. 13.

Zádori Ernő

Kiértékelés: Az üggyök a kapott feladatot végrehajtotta, jelentése értékes. Ötvös Alajos súlyos államtitkokat képező dolgokat mesél az elítéltek előtt. [sic!] Nyilvánosság elé tárja mint volt hírszerző tiszt, milyen módszerekkel dolgozott [sic!] ő és munkatársai. Beszél arról, hogy bármilyen állami titkot képező adatokat el tudna adni nyugatnak. Kijuttatná akár disszidálás útján, akár úgy, hogy felajánlja szolgálatait a katonai h[ír]sz[erző]-nek, és kimenetele után nem térne vissza.

Intézkedés: Jelentést 2 pl[-ban] gépelt. Az eddig keletkezett anyagból összefoglalót készíteni.

Feladat: Találkozzon és beszélgessen Ötvössel Kuti István személyével kapcsolatban és [...] ⁵⁷ tudja meg, hogy Kunit hogyan szervezték be, és Ötvösnek mikor jutott a tudomására.

Találkozás: A találkozó idejét Rózsa őrm. határozza meg.

Bangó Lajos

[ÁBTL 3.1.2 M-20032 115–133. Kézzel írt jelentés, a végén Bangó Lajos kézzel írt értékelésével.]

3. „Zádori Ernő” jelentése Ötvös Alajos hírszerző tevékenységéről, saját és munkatársai fedőneveiről, külföldi kapcsolatairól és az atomtitokról, 1959. november 5.

Jelentés

Ötvös Alajos a következőket mondta el az elmúlt hét előtti héten, amikor még az MZ-n voltam, Hubicsák és Zudar jelenlétében:

1948-tól 1950-ig, amíg Bécsbe nem került, idehaza a fedőneve az ügynökei felé Örkény Alajos őrnagy. Amikor 1956-ban hazahívták, és újra a hírszerző osztályon dolgozott a Zalka Máté laktanyában, a fedőneve az ügynökei felé – egészen a leszerelése napjáig Balassa Lajos rendőr alezredes. Bécsi hírszerző rezidensi ideje alatt fedőneve ügynökei felé: Fógl volt. Ugyanezen idő alatt legbizalmasabb fedőneve, amelyen a hírszerzők parancsnokának, Révész Géza altbgy úrnak, majd Fehér Gyula ezredes úrnak küldte jelentéseit Vili volt. Amikor ezt elmondta, külön kért, hogy a világon sehol ki ne mondjam ezt a nevet, mert ha valaha is kiderül, hogy ő ezt elmondta valakinek, új eljárást fognak ellene indítani.

Hírszerzői titkos postáját így kapta a bécsi követségen. Első boríték: Követ úrnak, és „szigorúan bizalmas” jelzéssel. Az első borítékban volt egy második boríték. Második boríték: Ötvös Alajos követségi tanácsos címére, „szigorúan bizalmas” jelzéssel. Második borítékban egy harmadik boríték. Harmadik boríték címezése: Vili elvtárs részére. Ebben a harmadik borítékban volt a hírszerzéssel kapcsolatos utasítás vagy anyag, amely neki szólt.

Kuti István százados titkos hírszerzői fedőneve, amelyen a hírszerző parancsnokság részére írta a jelentését, Walter volt.

Annak a Sanyi keresztnevű magyar hírszerző főhadnagynak, aki jelenleg a XIII. Pozsonyi úton lakik az 53-as számú házzal szemközti házban, Bécsben a titkos fedőneve, amelyen a magyar hírszerző parancsnokság részére írta a jelentéseit: Kurt volt.

Amíg együtt voltam vele, igyekeztem a beszélgetést leginkább a dezinformációra, árulásra, az ügynökök és hírszerzők szökésére terelni. Itt a beszélgetés egyelőre lassan haladt, mert még mindig nem tudom, hogy követett-e el dezinformációt vagy áruást, vagy nem. Egy azonban bizonyos, és ezt az egész Ötvössel kapcsolatos tevékenységem legfontosabb részének tartom, és ez pedig a következő.

Amikor több órai beszélgetés és vita után azon aggodalmamnak adtam kifejezést, hogy nem látom biztosítottnak, hogy fog-e találni megfelelő és megbízható vevőt az atomkutató intézet titkaira, ha én azt megszerzem és disszidálunk vele, azt mondta, hogy azt el tudja intézni, hogy napokon belül a Pentagonban legyünk, az amerikai hadügyminisztériumban. Úgy tettem, mintha ezt az állítását kétségbe vonnám, és tovább érdeklődtem, hogy kin keresztül akarja ezt Bécsben elintézni, hogy ilyen biztos a dolgában, azt válaszolta, hogy amíg idebenn vagyunk erről még nekem sem szól semmit, de ha kint leszünk, mindent meg fogok tudni, és mindenkinek, aki ebben érdekelve van, be fog majd mutatni. És itt van az a pont, ahol én feltételezem, hogy Ötvösnek összeköttetései voltak valamilyen (az én feltevésem szerint amerikai) ügynökökkel vagy hírszerzőkkel.

A másik dolog, hogy Ötvösről feltétlenül kellett hogy tudják nyugaton, hogy hírszerző volt a követségen, és mégsem utasították ki, és mégsem tettek ellene semmit. A nyugati elhárító szervek a következő három személytől kellett hogy tudják Ötvös

elmondása szerint, hogy Ötvös 1950–1956-ig hírszerző volt Bécsben: Vuray⁵⁸ főhadnagy disszidált hírszerző tiszt. Selényi⁵⁹ alezredes disszidált hírszerző tiszt. Kovács András disszidált londoni ÁVH-s hírszerző. Nevezett mindhárom személy tudta Ötvösről, hogy hírszerző, és Ötvös elmondása alapján disszidálásuk után ezt minden bizonnyal el is mondták nyugaton.

Zádori Ernő

Vác 1959. november 5.

[ÁBTL 3.1.2 M-20032 143–145. Aláírás nélküli, kézzel írt jelentés.]

4. „Zádori Ernő” jelentése Ötvössel közös „atomtitkuk” külföldi értékesítési lehetőségeiről, 1959. december 18.

Jelentés

Adta: Zádori Ernő

Vette: Bangó Lajos r.fhdgy

Idő: 1959. XII. 18.

Ötvös Alajos politikai elítélttől eddig, az utolsó jelentésem beadása óta a következő dolgokat tudtam meg:

Hogy megtudjam tőle külföldi hírszerző vagy kémgyanús ismerőseinek nevét, az eddig már neki előadott, az atomkutató intézettel kapcsolatos legendát úgy mondtam tovább, hogy legutóbb ügyészi kihallgatáson voltam, ahol ügyem felülvizsgálata miatt hallgattak ki. Legendámban az ügyész azt mondta, hogy nemsokára szabadulni fogok felülvizsgálattal. Feltettem neki a kérdést, hogy ha én szabadulok, és ő benn marad, hogyan értékesítem tehát az atomkutató intézet titkait külföldön. Ötvös válasza a következő volt:

Disszidálásom után keressem meg Bécsben a következő személyt: dr. Herbert Heller. VIII. Bezirk. Josefstadter Strasse 99. I. Stockwerk. (Magyarul: Dr. Herbert Heller. VIII. Bezirk. Josefstadter utca 99. I. emelet). Dr. Heller bécsi nagykereskedő és vállalatulajdonos, vállalatának neve HELIMPEX. Ötvös véleménye szerint Heller azonban nemcsak nagykereskedő, hanem kémkedik is, Ötvös gyanúja szerint az amerikaiaknak és a nyugat-németeknek. Ötvös és Heller jó baráti és üzleti kapcsolatokat tartottak fenn, amíg Ötvös Bécsben volt. Együtt jártak mulatni, együtt jártak nőkhöz és embargós cikkekkel kapcsolatos üzleteket bonyolítottak le.

Ötvös elmondja még, hogy 1959 februárjában két nyomozó úr hallgatta ki őt itt a váci börtönben, akik arról érdeklődtek, hogy vajon helyes volna-e dr. Herbert Hellert beszervezni az ÁVH hírszerző szolgálatához⁶⁰. Ötvös elmondja, hogy a nyomozó urak kérdései elől igyekezett kitérni.

Elmondja, hogy Herbert Hellerrel úgy került ismeretségbe, hogy egyik munkatársának, Sárközi hírszerző alezredesnek a sógora, Radnai János mutatta be neki Hellert Bécsben, amikor Radnai János, aki Budapesten a DIVSZ⁶¹ külügyi osztályán dolgozik, Bécsben járt DIVSZ-ügyben, hivatalos küldetésben. Ötvös véleménye szerint Sárközi alezredes és Radnai János nem tudnak Heller hírszerző üzletről. Ötvös előadása Hellerről nem teljesen egyértelmű, mert van, amikor azt állítja, hogy Heller kém, hogy neki egyéni véleménye az, hogy Heller a Gehlenék⁶² és a CIC kéme. Egyik alkalommal Heller délutáni teára hívta meg Ötvöst, s amikor Ötvös megérkezett, kettőjükön kívül még egy ember volt jelen, neve: Lüttich vagy Lütti. Lütti svájci állampolgár. A II. világháború alatt Helsinkiben volt katonai attasé. Majd a nyilvános diplomáciai tevékenységtől visszavonult, és jelenleg mesterséges rubint előállító gyára van Svájcban. A hármásban lefolytatott beszélgetésük alkalmával Lütti biztosította Ötvöst, hogy nagyon komoly személyes összeköttetései vannak az amerikai hadügyminisztérium, a Pentagon felé. Ötvös részletesen beszélt erről a délutánról, azt mondja, hogy tele volt a levegő villamos feszültséggel, s világosan látta, hogy Hellernek és Lüttinek az a szándéka, hogy őt, Ötvöst kémkedésbe beszervezzék. Hellerék azt várták, hogy Ötvös tegye meg az ajánlatot, Ötvös rangon alulinak tartotta, hogy ő mint

diplomata ezzel az ajánlattal jöjjön két embernek, aki végeredményben is nem diplomata, hanem kereskedő. Az ajánlatot azonban Heller és Lütty sem tette meg. Így Ötvös állítása szerint mégsem szervezték őt be hírszerző tevékenységre. Amikor szinte majdnem konkrétan teszem fel neki a kérdést, hogy kémkedett-e, azt válaszolja, hogy sosem kémkedett a nyugatiaknak, mert ha kémkedett volna, nem mert volna 1956-ban hazajönni, amikor hazahívták.

Ez azonban hihetetlen, hogy ő jó baráti kapcsolatot tartson fenn egy kémrel, Hellerrel, sőt futó barátságot annak barátjával, Lüttyvel, aki Ötvös saját véleménye szerint is kém, és ugyanakkor ő saját maga egyáltalán ne kémkedjen. Ellene szól ennek az is, hogy amikor én a neki elmondott legendám alapján kémkedésre szólítom fel, s vele együtt akarom a legenda alapján eladni az atomkutató intézetet az imperialistáknak, készséggel beleegyezik ebbe, sőt elmagyarázza a kémkedés útját is, és megadja Heller címét és Lütty nevét. Majd mikor azt a kérdést teszem fel neki, hogy mit csinálunk abban az esetben, ha jelenleg immár 2 év távlatából Pál Lénárd nem tudja előkeríteni az atomkutató intézet titkait (elhelyezték? leszerelik az intézetet?), azt válaszolja, hogy ő hírszerző alezredes volt, tehát tud egy s más érdekes dolgot mondani a CIC-nek is, és Gehlenéknek is, ha kimegyünk. Felvettem neki, hogy én csak egyetlen érdekes dolgot tudok a CIC-nek mondani: kezükre tudom adni Buday Béla⁶³ ÁVH-ügynököt, aki kötélre juttatta és az ÁVH kezére adta Péch Gézá⁶⁴ és ügypártjait, és lebuktatta az amerikaiak bécsi kémrezidentúráját. (Buday Bélát mindenki előtt mint ÁVH-ügynököt mutatom be, aki kötélre juttatta Péch Gézá⁶⁴, és aki engem is kötélre akart juttatni, azért volt mellettem.) Határozottan és nyíltan belemegy abba, hogy hajlandó elárulni a hírszerző testületet a CIC-nek, hogy odakinn karriert csináljon. Szóval elmegyünk vancouvernek a CIC-hez – mondtam Ötvösnek egyik beszélgetésünk alkalmával. Erre Ötvös azt válaszolta: „El hát, hidd el, nem lesz az egy nagy dolog.” De én nem tudok nekik semmi érdekeset mondani, kivéve azt, hogy leleplezem Budayt. Nincs semmi más a tarsolyomban. Nem baj – mondta Ötvös – majd mondok én! Ezt a beszélgetést arra az esetre folytattuk, ha Pál Lénárd nem tudná előkeríteni az atomkutató intézet titkait. S ezek után, bár Ötvös azt állítja, nem kémkedett a nyugatiaknak, az eddigi tények alapján mégis azt vagyok kénytelen hinni, hogy Ötvös kémkedett.

Tisztelettel:
Zádori Ernő

1959. november 27.

[ÁBTL 3.1.2 M-20032 146–149. Aláírás nélküli, kézzel írt jelentés.]

5. „Zádori Ernő” jelentése Ötvös Alajos külföldi kapcsolatairól és hírszerző tevékenységéről, 1960. január 4.

Adta: „Zádori Ernő” fn. ügynök

Vette: Bangó fhdgy

Idő: 1960 I. 4.

Jelentés

Ötvös Alajos az elmúlt 4 hét alatt a következő dolgokról beszélt:

1. Demcsa Pál⁶⁵ hírszerző ezredes, jelenleg a Bartók Béla úton a hírszerzőknél az I-es számú, vagyis Diverziós Osztály vezetője. Itt Ötvös részletesen elmondja, hogy mire szolgál a diverziós osztály. Ügynökök kiképzése, áttelepítése külföldre, háború esetén ezekkel az ügynökökkel katonai objektumokat semmisíttetnek meg. Elmondja, hogy volt egy rövid időszak, amikor Smidróczky Sándor hírszerző hadnagy volt átmenetileg a diverziós osztály vezetője.

2. Ocseszky⁶⁶ katonai hírszerző alezredes, jelenleg a katonai hírszerzőknél a kiértékelést végző osztály vezetője. A külföldről befutott híryanag kiértékelését végzi ez az osztály.

3. Kurtán⁶⁷ hírsz. őrnagy a kelet-berlini magyar követségen a hírszerzők vezetője volt. Nyugat-Németország elleni hírszerző akciókat végzett. Ötvös lekicsinylőleg beszél Kurtán őrnagy tevékenységéről.

4. Dr. Peer Imre (orvosdoktori végzettséggel rendelkező magyar diplomata Bernben). Bern városban dr. Peer Imre a magyar katonai hírszerző csoport vezetője. Itt Ötvös részletesen elmeséli egyik találkozását Peer dr.-ral, és hogy milyen jellegű beszélgetést folytatott vele. Ugyanitt beszél arról is, hogy az újságban olvasta, még amikor Bécsben dolgozott, hogy Peer dr. egyik ügynöke, egy takarítónő hogyan bukott le, és a svájci bíróság mennyire ítélte az illető takarítónőt.

5. Újra említi Sárközy Sándor hírsz. alezredest. Sárközy Sándor alezredes jelenleg a katonai hírszerzés vezetőjének, Szűcs Ferenc ezredesnek a helyettese. Sárközy alezredestől még elmondja, hogy ezen beosztását megelőzően Párizsban volt a magyar követségen katonai attasé⁶⁸, és a Franciaországban működő magyar katonai hírszerzők vezetője is volt egyszerre ekkor. Ötvös állítása szerint Sárközy alezredest párizsi beosztásából iszákossága miatt mozdították el, s még azért, mert a párizsi magyar hírszerzők titkos eligazító lakását szerelmi találkahelynek használta fel. Sárközy alezredest ezután hazahívták, lefokozták őrnaggyá, majd kb. egy év múlva ismét visszakapta alezredesi rangját. Az ellenforradalom után lett Szűcs Ferenc ezredes úr helyettese.

6. Földényi Pál ÁVH-ügynök volt Bécsben az 1950–53-as években, a bécsi magyar követségen. Feladata nemcsak hírszerzés volt, hanem az is, hogy figyelje a követség alkalmazottait, s az ÁVH-nak időnként adjon rendszeres jelentést a bécsi magyar követség dolgozóinak életmódjáról, ismerőseiről, vagy a velük kapcsolatban felmerülő esetleges gyanús dolgokról.

7. Hatvály Sándor a bécsi magyar követség dolgozója volt 1950-ben. Később az ÁVH Hatvály Sándort is beépítette a bécsi követségen dolgozó ügynökök közé. Ötvös részletesen elmondja Hatvály Sándornak eddig még állítólag fel nem derített bűncselekményét: Hatvály Sándor 1949 decemberében és 1950 januárjában 10 000 schillinget sikkasztott a bécsi magyar követség pénztárából. Ezt a sikkasztást 1950. év elején (Ötvös azt állítja, hogy nem emlékszik már, hogy melyik hónapban mesélte neki Hatvály) elmesélte Ötvösnek. Ötvös nem jelentette fel, hanem titokban tartotta. A sikkasztott 10 000 schillinget Hatvály úgy igazolta a követség felé, hogy az egyik szénszállítmányról, melyet a követség fűtésére vásároltak, azzal az indokkal, hogy elveszítette a számlát, még egyszer személyesen kért számlát a szénkereskedő cégtől, és a kapott második számlán áthamisította a keltezt. Így a hiányzó összeg ezzel igazolható volt. (Ötvös azt mondja, hogy erről rajta kívül csak én tudok.)

8. Lengyel vezetéknevű ÁVH-s ügynökről Ötvös azt állítja, hogy az ÁVH-s hírszerző ügynökök vezetője volt a bécsi magyar követségen és egész Ausztriában, egészen 1953-ig. Valódi neve pedig nem Lengyel, hanem ezt a nevet csak a bécsi követségen használta, és a valódi neve: Sarkadi.

9. A bécsi Compass-Verlag nevű könyvkiadó cég igazgatójáról Ötvös azt állítja, hogy egészen 1956-ig mint hírszerző ügynök dolgozott az ő keze alatt, a magyar hírszerzők javára. Itt Ötvös részletesen elmeséli, hogy nevezett igazgató egyik alkalommal elmondta neki, hogy ismeretlen személy őt a lakásán telefonon felhívta és figyelmeztette, hogy azonnal hagyja abba a kémkedést. A Compass-Verlag igazgatója ekkor egy időre óvatosságból fel is függesztette Ötvös utasítására az ügynöki tevékenységet. A Compass-Verlag igazgatójának egyik feladata az volt, hogy Ötvöst és egy „Ciceró” fedőnevet viselő hírszerző ügynököt titokban összekössön egymással. Ciceró fedőnevet viselő ügynök volt az a személy, aki a magyar katonai hírszerzők javára ügynökölt a CIC-nél mint műszaki rajzoló.

10. 1953-ban kb. 60 színes bőrű kommunista politikai ügynök jött Ausztrián keresztül Magyarországra. Itt Ötvös véleménye szerint egy vidéki kastélyban szovjet politikai ügynökök képezték ki őket a Közel-Keleten végzendő titkos tevékenységükre. Hogy hogyan jutottak vissza hazájukba, arról Ötvös, állítása szerint, nem tud. Ezeknek utazását Heller (Wien, Josefstadter Strasse 99.) intézte. Ha feltettem a kérdést Ötvösnek: „És ha Heller valóban nyugati ügynök, amint azt Te is feltételezed róla?” Ötvös

válasza: „Akkor ezzel is csinált egy ragyogó fogást, mert utazási ügyüket egészen hazájuktól a magyar határig Heller intézte.”

11. Ötvös a napokban beszélt részletesen arról, hogy mi az az eligazító lakás, és mire szolgál az a hírszerzőknél. Itt megemlítette, hogy az ő katonai hírszerző csoportjának eligazító lakása Bécsben a Kepler-Platzon volt. Egy baloldali világnézetű, idősebb asszony lakásán, egy albérleti szobában. Az asszonynak Ötvös azt mondta, hogy ő a szakszervezeti világszövetség egyik embere. Azonban ezt a lakást mint eligazítási helyet mégis egy idő múlva fel kellett számolni, mert észrevette, hogy figyelik a lakást is, és őt is.

12. Kampf István⁶⁹ politikai elítéllettel kapcsolatban Ötvös azt állítja, hogy a napokban találkozott Kampffal a folyosón, és beszélgetett vele egy olyan tervről, hogy Kampf, Ötvös és Zudar együtt disszidálnának nyugatra, szabadulásuk esetén, ha meglesz az amnesztia, amiről jelenleg az elítéltek beszélnek. Ötvös állítása szerint Kampf István azt mondta neki, Ötvösnek, hogy ő neki, mármint Kampfnak van egy közeli rokona, aki jelenleg orvos-tábornok az amerikai hadseregben. Ötvös véleménye szerint Kampf igen jól el tud igazodni a nyugati határon.

13. Újra rátérve a kémkedésről és árulásról szóló témára, Ötvös anélkül, hogy kérdeztem volna tőle, azt mondta, hogy nem volt áruló és nem kémkedett a nyugatiak részére. Amikor erre megkérdeztem tőle, hogy miért mondja nekem ezt, amikor én nem is gondolok ilyesmit róla, akkor azt mondja, hogy azért, mert az az érzése, hogy én ezt tételezem fel róla.

14. Amikor viszont felvetem neki, hogy a múltkori beszélgetésünkkor úgy nyilatkozott, hogy nagyon szívesen hajlandó volna elárulni nyugatra disszidálásunk esetén a katonai hírszerzőket és az a tevékenységet is, melyet ő 1956-ig végzett, akkor azt mondja, hogy néha úgy érzi, hogy a jövőben el tudná árulni volt hírszerző társait, de néha úgy érzi, hogy nem tudná elárulni őket. „Mindenesetre az tény – mondja Ötvös – hogy ha a jövőben meg is tenném, a múltban voltam olyan becsületes hülye, hogy nem tettem meg.”

Vác, 1960. január 3.

Tisztelettel: Zádori Ernő

Értékelés: A jelentés értékes. Az ügynök a kapot [sic!] feladatnak megfelelően foglalkozott Ötvös Alajos ismerőseivel.

Intézkedés: Az eddig beérkezett [sic!] jelentésekből összefoglalót kell készíteni és a II/2-nek⁷⁰ azt megküldeni.

Feladat: Foglalkozzon Ötvössel olyan irányban, hogy őt nem szervezték-e be nyugatra.

Találkozó: 1960. január.

Bangó fhdgy

[ÁBTL 3.1.2 M-20032 157–162. Kézzel írt jelentés, végén Bangó Lajos aláírásával ellátott kézzel írt értékeléssel.]

6. „Hutter Antal” jelentése Ötvös Alajos és Zudar Endre kapcsolatáról, 1960. március 23.

Adta: „Hutter Antal” fn. ügynök

Vette: Bangó Lajos r. fhdgy

Idő: 1960. március 23.

Jelentés

Jelentem, hogy feladatom volt Ötvös Alajossal megismerkedni, és bizalmát megnyerni. Feladatomat teljesítettem, mivel egy munkahelyen dolgozunk, és több beszélgetésünkből kivettem, hogy bizalmas hozzám.

Március elején Dr. Zudar Endre Ötvösnek és Herczeg Andrásnak elmondta, hogy atomtitok birtokában van, és hogy azt értékesíthesse, nyugati címeket kért tőlük. Ötvös

ez után a beszélgetés után közölte Herczeggel, hogy az a véleménye, hogy dr. Zudar rá van építve. Ezt abból következteti, hogy a fent említett dolgot elmondta már másnak is azzal, hogy csak az illetőnek mondja meg, továbbá, hogy maga az ügy olyan, amit nem szokás egyáltalán elmondani, nemhogy börtönben. Feltűnt Ötvösnek az is, hogy Zudar igen sokat érdeklődött Ötvös nyugaton lévő ismerősei, kapcsolatai felől. Ötvös gyanúját fokozta, hogy Zudar két ízben is azt állította, hogy a nevelőtisztnél volt, holott nem ott volt. Mindezek után Herczeg András véleményét kérte az ügyben. Herczeg azt mondta, hogy ő nem tud tanácsot adni.

Március 15-e körül Ötvös azt mondta Herczegnek, hogy mindenképpen feljelenti Zudart, ha provokáció volt azért, hogy kivédje, ha nem, akkor pedig azért, mert nem hajlandó a bőrét vásárra vinni.

Március 18-án Ötvös Herczegnek kijelentette, hogy meg van győződve arról, hogy Zudar ráépített ember. Március 21-én Ötvös és Herczeg jelentkeztek kihallgatásra, megegyezve abban, hogy arról, hogy Zudar ráépített-e, vagy sem, nem tesznek említést. Vác, 1960. márc. 23.

Hutter Antal

Értékelés: Az ügynök a jelentést feladatán kívül adta. Jelentése foglalkozik azzal, hogy Ötvös feltételezi erősen, hogy rá van építve dr. Zudar. Jelentése tájékoztató jellegű.

Intézkedés: Az ügyből kivonjuk dr. Zudart, mert eredményt nem tud elérni.

Feladat: Figyelje meg, hogy Ötvös Alajos és dr. Zudar milyen viszonyban vannak egymással, és mit beszélnek együtt.

Bangó Lajos r. fhdgy

[ÁBTL 3.1.2 M-20440 48–49. Hutter Antal aláírással ellátott, kézzel írt jelentés, Bangó Lajos géppel írt értékelésével.]

7. Részletek Ötvös Alajos váci börtönben tett önvallomásából, 1960. szeptember 22.

Az MZ I-et lassan kiürítik, átkerülök az MZ II-re. A 150-es zárkában először négyen vagyunk, majd hárman maradunk, Zudar Endre, Bilovits György és én. Néhány napig a bélyegben⁷¹ dolgozunk, azután zárkások maradunk hosszú hónapokon keresztül. Eleinte gyanakszom Zudarra, mert figyelmeztettek, és arra is figyelmeztettek, hogy „technika” (lehallgató) van a zárkában. Podlovitsot az MZ I-ről látásból ismerem, és hallottam, hogy angolul beszél. Ahogy belépek a zárkába, első szavam Podlovitshoz, hogy „attention” (figyelem, vigyázat), látom, hogy Zudar felkapja a fejét, és csak azt mondom, hogy „technika” van a zárkában, amit azután hosszasan, kopogtatással keresek.

A beszélgetések zene, irodalom, orvostudomány, lassan felmelegszem, és nem gyanakszom Zudarra, hisz korábban engem is alaptalanul gyanúsítottak. Kialakul a beosztás is, d[él]e[lőtt] művészeti, orvosi témák, d[él]u[tán] bibliamagyarázat. Bennem közben [kialakul] a „menekülési komplexuma,” csúszva-mászva, akárhogy is, de menekülni. Zudar bedobja az „atombtitkait”, Pál Lénárd, Terence Grady, kihallgatások, verés, a Jászai Mari tér föld alatti kazamatái. Azután előadás a besúgókról, a Fő utcában pap gyónás leple alatt, Buday Béla és mások. [...]

A további beszélgetések Zudarral. A kémkedés a legintelligensebb dolog a világon, oda ész kell stb. Az egyik nagybátyja a németeknek dolgozott, és ebben a minőségben bejárta egész Nyugat-Európát. Én a hírszerzést gyűlölöm, és már csak békés foglalkozást választok magamnak, én csak tudom, hogy ez milyen, mert hisz csináltam. Hosszú vita után sikerül meggyőznöm Zudart, hogy ha külföldre megyünk, békés kereskedelmi foglalkozást üzünk, mert van az is legalább olyan érdekes, mint a kémkedés. De hát kinek adjuk el az atombtitkot? Erről nem beszélek, itt patkányfogóban vagyok, majd ha kikerültünk. [...]

Felvetődik a kérdés, hogy miért mondtam el másoknak azokat az államtitkokat, melyekkel a szolgálati időm alatt megismerkedtem. Az egész kérdéskomplexumot megkíséreltem ezen az önvallomáson keresztül világossá tenni, ami ugyan nem mentené,

de magyarázni kívánta ezt a körülményt. Azt mindenesetre látom, hogy a legkevésbé célravezető út volt az, amit csináltam, de mint az előző oldalakon kifejtettem, a sorozatosan ért sérelmek és a börtön lélekölő egyhangúsága és körülményei lényegesen csökkentették az ítélőképességemet.

Bizonyos mértékig szerencsémnek tartom, hogy „közléseim” leglényegesebb részét olyan egyénnek mondtam el (Zudar), akit a vállalt szolgálata magát is kötelezi, és ezzel az „értesültségével” éppen ezért nem él vissza.

A továbbiakban pedig ünnepélyes ígéretet teszek, hogy senkivel sem fogok többé ezután az államérdeket sértő kérdésekről beszélni, melynek legyen ez az írásom a tanúbizonyosága, ahol valóban őszintén feltártam úgy az elítélésem előtti, mint a börtönben töltött időm vívódásait. Az, hogy alkalmat adtak arra, hogy nemcsak a börtönben kialakult magatartásomról, hanem az egész üggyel kapcsolatosan kifejtettem a velem történeteket, máris egy olyan lépés volt, mely a lelki egyensúlyom helyreállításában segítségemre volt, és lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a hitemet visszaadja a mi társadalmi rendszerünk igazságában.

Ez nagyjából minden, talán egy-két részlet hiányzik, majd még megbeszéljük. Az az érzésem, hogy a leglényegesebben túl vagyok, talán csak is úgy jó, hogy így történt. Ma már nem haragszom senkire, nem gyűlölök senkit. Most, hogy nagyjából mindent leírtam, megindulok a gyógyulás útján, nincs olyan seb, ha él a szervezet, mely egyszer be ne gyógyulna.

Bp. 1960. szept. 22.

Ötvös Alajos

K: 2pl.

69.

G: Bné

[ÁBTL 3.1.9 V-143265 312–326. Géppel írt szöveg Ötvös Alajos aláírásával.]

¹ Okvách Imre: „Sziget egy reakciós tenger közepén.” Adalékok a Katpol történetéhez, 1945–1949. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 57–96. Lásd 73.

² ÁBTL 3.1.9 V-143265 161.

³ ÁBTL 3.1.9 V-143265/1. 51.

⁴ ÁBTL 3.1.9 V-143265 195.

⁵ Uo. 198.

⁶ Uo. 199.

⁷ Uo. 198.

⁸ Uo. 155.

⁹ Uo. 195.

¹⁰ Uo. 68.

¹¹ Uo. 28.

¹² Uo. 110.

¹³ Uo. 197.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Arcvonalaknak nevezték a hírszerző alosztályok tevékenységének különböző célterületeit. Itt: osztrák–nyugatnémet arcvonal.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9 V-143265. Ötvös Alajos váci börtönben írt önvallomásából egyértelműen kiderül politikai meghasonlottsága.

¹⁷ ÁBTL 3.1.9 V-111707/1. 158–159.

¹⁸ Uo. 216.

¹⁹ Uo. 365.

²⁰ ÁBTL 3.1.9 V-111707 268.

²¹ Uo. 321.

²² ÁBTL 3.1.9 V-111707/1. 366.

²³ A Politikai Nyomozó Főosztály II/8-g börtönelhárítási operatív alosztálya.

²⁴ www.rev.hu/89 Az 1956-os Intézet honlapján található ügynöklista a Nagy Imre temetésén résztvevőkről.

²⁵ Herczeg András: 1958-ban tiltott határátlépésért letartóztatták, és 8 év börtönbüntetésre ítélték. A váci börtönben 1959-ben a büntetés-végrehajtáshoz tartozó II/8-g alosztály beszervezte és „Hutter Antal” fedőnéven jelentett. Később tmb-ként (társadalmi megbízott) dolgozott tovább. Lásd ÁBTL 2.2.2 Herczeg András.

²⁶ A „házi” rabok segédkeztek rabtársaik ellátásában: élelmet osztottak, takarítottak. Munkájuk jellege miatt sokféle emberrel találkozott, s információkhoz jutottak a kinti életről éppúgy, mint a börtön belső viszonyairól, s az így megszerzett híreket „cirkuláltatták” egymás között.

²⁷ Nógrádi Sándor (1894–1971) honvéd vezérezredes, diplomata. 1946-ban megbízták az MKP Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztályának irányításával, majd a miniszterelnökség politikai államtitkára. 1949–1956-ban a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke, altábornagy, majd vezérezredes, 1955-től a honvédelmi miniszter első helyettese volt. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után 1957-ben az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, 1957–1960 között pekingi és hanoi nagykövét.

²⁸ Király Béla (1912–2009) Ludovika Katonai Akadémiát végzett, majd elvégezte a Vezérkari Hadi Akadémiát. 1950 szeptemberétől vezérőrnagyi rangban a Honvéd Akadémia parancsnoka. 1951 nyarán háborús bűntett és államellenes tevékenység hamis vádjával letartóztatták. A Budapesti Hadbíróóság 1952. január 15-én halálra ítélte, ítéletét a Katonai Felsőbb Bíróság 1952. január 29-én életfogytiglan tartó szabadságvesztésre és katonai rangjának elvesztésére mérsékelte. 1956. szeptember 2-án helyezték szabadlábra. Október 31-én kinevezték a Nemzetőrség főparancsnokává és Budapest katonai parancsnokává. A harcok során Nagykovácsi térségében megkísérelte feltartóztatni a szovjeteket, ezt követően Ausztriába menekült. Később az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. 1962-ben történettudományi doktorátust szerzett és hadtörténész professzorként tanított. 1989-ben hazatért Magyarországra. Állampolgárságát visszakapta, és független jelöltként országgyűlési képviselő lett.

²⁹ Hazai Jenő 1949-től a Magyar Néphadseregben ezredesi rangban főcsoportfőnök-helyettes. 1955. május 6-tól honvédelmi miniszterhelyettesként politikai főcsoportfőnök volt, 1956. október 30-án felmentették miniszterhelyettesi tisztéből. 1956. november közepén az MSZMP utasítására a Szovjetunióba utazott, ahonnan 1957 márciusában tért haza. 1962-ig a Belügyminisztériumban dolgozott, rendőrezredes, osztályvezető volt. 1962. augusztus 1-jétől kinevezték az Esztergomi Szerszámgépgyár igazgatójának.

³⁰ Székely Béla vezérőrnagy, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka volt, 1956-ban vezérkari főnök.

³¹ Farkas Mihály (1904–1965) 1945 májusában az MKP KV Titkársága, majd a Politikai Bizottság tagja lett; júliustól belügyi politikai államtitkár. 1945 decemberétől az MKP KV Szervezési, Káder-, Tömegszervezési, Gazdasági és Információs Osztályának vezetője. 1948. szeptember 9-től honvédelmi miniszter. 1953 júniusában minden pozíciójából elmozdították, szovjet utasításra azonban visszakérült a PB-be és az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály élére. Rövidesen szembefordult Nagy Imrével is, és teljesen elszigetelődött. 1954-ben az MDP KV Tudományos, Kulturális és Adminisztratív Osztályát helyezték irányítása alá. Az MDP KV 1955. áprilisi ülésén kihagyták a Titkárságból, valamint a PB-ből, és egy időre a Szovjetunióba küldték katonai akadémiaira. 1956 márciusában az MDP KV vizsgálatot indított ellene, júniusban a törvénytértekben játszott szerepe miatt kizárták a pártból, és hadseregtábornokból honvéddé fokozták le. 1956 októberétől letartóztatásban volt. 1957. március 23-án hat évre ítélték, majd jogerősen 16 évi

börtönbüntetéssel sújtották. 1960. április 5-én egyéni kegyelemmel szabadult, és a Gondolat Kiadónál helyezkedett el mint társadalomtudományi–idegen nyelvű lektor.

³² Marián István (1924–2004) a forradalom idején a Műegyetem nemzetőrségét irányította. A Forradalmi Honvédelmi Bizottmánynak is a tagjává választották. A november 4-én meginduló szovjet támadás idején Király Béla és az ő rendelkezésére álló csapatok visszavonultak a Buda környéki hegyekbe, ahol még egy ideig folytatták a harcot, de egy idő múlva kénytelenek voltak azt feladni. 1957 márciusában letartóztatták. A Honvédelmi Bizottmány többi vezetőjével együtt bíróság elé állították, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban az általános amnesztiának köszönhetően kiszabadult, majd előbb műszaki ellenőrként, később műszaki fordítóként dolgozott. 1988-ban a TIB egyik alapító tagja volt.

³³ Nagy Elek (1926–1994) az 1956-os forradalom idején a Csepeli Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának elnöke. Perében 12 év börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban szabadult.

³⁴ Canaris, Wilhelm német tengernagy. Kapcsolatban állt a Hitler-ellenes katonai ellenállási mozgalommal, s bár tevékenységében nem vett részt, de fedezte annak tagjait. 1944 februárjában leváltották, az 1944. július 20-i Hitler elleni merénylet után letartóztatták, koncentrációs táborba vitték és kivégezték.

³⁵ Helyesen: Witzleben, Erwin von német tábornagy. Már 1938 nyarán kapcsolatba került bizonyos Hitler-ellenes körökkel. 1942 márciusában betegségére hivatkozva visszavonult. A Stauffenberg bombamerényletéről elhíresült összeesküvés egyik vezető alakja, a puccs sikere után ő lett volna a hadsereg főparancsnoka. 1944. július 20-a éjszakáján letartóztatták, bíróság elé állították. A kínzásoktól gyötört, megtört tábornokot halálra ítélték, és augusztusban felakasztották.

³⁶ MZ: magánzárkarészleg a váci börtönben.

³⁷ Hubicsák Zoltán 1946-tól a Jehova tanúi szekta tagja, majd 1953-tól annak vezetőségi tagja. Tiltott határátlépés előmozdítása, bűnpártolás és szervezkedés büntetése miatt 1955. április 15-én letartóztatták, s az év októberében 13 év börtönbüntetésre ítélték.

³⁸ Révész Géza 1948-ban altábornagyként katonapolitikai, főcsoportfőnöki beosztást kapott a Honvédelmi Minisztériumban. Később a Néphadsereg főfelügyelője. 1955–57-ben az Országos Tervhivatal katonai elnökhelyettese volt. 1957. februártól májusig a kormány tagja, 1957. május 9-től 1960. május 17-ig vezéreztetett, honvédelmi miniszter, jelentős szerepet játszott a hadsereg újjászervezésében.

³⁹ Gát Zoltán vezérkari ezredes 1945–1949 között a HM Katonapolitikai Osztályon dolgozott. 1945–46-ban a Hírszerző Osztály vezetője, 1948-ban főcsoportfőnök-helyettesnek nevezték ki. 1949-ben felmentették beosztásából hírcsalás és ellenséges magatartás gyanúja miatt. Kistarcsára internálták, majd hivatali hatalommal való visszaélés miatt 1953. november 16-án 5 év börtönre ítélték. Mivel az internálótáborban beszámították a büntetésébe, s egyben alkalmazták nála az 1953. évi amnesztiarendeleetet, 1953. november 17-én szabadult. 1955-től újságíróként dolgozott, 1956-ban rehabilitálták.

⁴⁰ Turi (Tuli) István őrnagy 1949-ben a II. Csoportfőnökség amerikai-arcvonal vezetője volt.

⁴¹ Kerekes József őrnagy, a hírszerző osztály brit arcvonal alosztály vezetője

⁴² Beloianisz Híradástechnikai Gyár: 1949-ben, amikor elkezdődött a tíz főnél nagyobb vállalatok államosítása, az amerikai tulajdonú Standard Villamosági Rt. megszerzése érdekében az állam koholt vádak alapján pert indított a vezetők ellen. Geiger Imre vezérigazgató politikai nyomás alatt „bevallotta” a kémkedést, amiért őt 1950-ben halálra ítélték és kivégezték. A Standard-per kapcsán a vállalat állami tulajdonba került, s a gyárat átnevezték a nem sokkal előtte kivégzett görög kommunistáról, Beloianisz Híradástechnikai Gyárnak, melyet később BHG Híradástechnikai Vállalatnak kereszteltek át.

⁴³ Darai Éva a HM II. Csoportfőnökség részére különböző külföldi országban dolgozott hírszerző ügynökként.

⁴⁴ CIC (Counter Intelligence Corps): az Amerikai Egyesült Államok totális elhárítást végző titkosszolgálati szerve.

⁴⁵ Fehér Gyula (1915) ezredes. 1953–1956 között a MNVK 2. Csoportfőnökség vezetője. 1956-tól a Beloianisz Híradástechnikai Gyár katonai parancsnoka. 1960–1964 között Bukarestben katonai attasé, ezt követően 1964–1972 között Varsóban katonai attasé.

⁴⁶ Szücs Ferenc (1922–1999) ezredes. 1950–1953 között Washingtonban katonai attasé. 1953–1956 között a MNVK 2. Csoportfőnökség Tájékoztató Osztályának vezetője, 1956-ban csoportfőnöke. 1956–1962 között a csoportfőnökségen a hírszerzők vezetője, 1962-től egy évig vezérkarifőnök-helyettes. 1977–1988 között a 2. Csoportfőnökség vezetője. 1983-ban altábornaggyá léptették elő.

⁴⁷ Deuxième Bureau: francia katonai kémelhárító szerv.

⁴⁸ László Károly (1918) 1949-től a HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség IV/4. (Hírszerző) Osztály (Ausztria–NSZK) vezetője. 1956–1960 között Washingtonban katonai légügyi attasé. 1960–1964 között Belgrádban katonai attasé, akkreditálva Athénba is.

⁴⁹ Mátrai Tamás (1914) államvédelmi alezredes. 1945-től teljesített szolgálatot a politikai rendőrségen őrnagyi, majd alezredesi rangban. 1948-ban Péter Gábor a Külügyminisztériumba helyeztette, ahol osztálytanácsos lett, majd 1950-ben ügyvivőként a bécsi magyar követségre került. Tagja volt a Magyar Dolgozók Pártjának. 1953 januárjában Péter és társai letartóztatásakor őt is őrizetbe vették, november 18-án azonban bizonyítékok hiányában szabadlábra helyezték.

⁵⁰ Szeri Lénárd bécsi magyar követ.

⁵¹ Helyesen: Puja Frigyes politikus, diplomata. 1953–1955 között stockholmi követ, 1955–1959 között a bécsi követséget vezette. Hazatérve külügyminiszter-helyettes. 1963–1968 között az MSZMP KB külügyi osztályát vezette, majd újra miniszter-helyettes. Ezt követően 1973–1983 között külügyminiszter. 1983–1986 között helsinki követ.

⁵² Itt nyilvánvalóan a Belügyminisztérium épületéről van szó.

- ⁵³ Frühling, Bernhard osztrák állampolgár, gyarmatáru-kereskedő 1950-ben Magyarországról disszidált. Ötvös Alajos 1953-ban Bécsben beszervezte.
- ⁵⁴ Peyer Károly a Peidl-kormányban belügyminiszter volt, a Friedrich és a Huszár-kormányban munkaügyi és népjóléti miniszter. Mint a Bethlen Istvánnal 1921-ben kötött Bethlen–Peyer paktum egyik aláírójának nagy szerepe volt a rendszer politikai konszolidációjában. 1947 nyarán kizárták a szociáldemokrata pártból, mire a Magyar Radikális Párthoz csatlakozott, majd hamarosan az USA-ba emigrált. Távollétében a Népbíróság 1948-ban 8 év börtönre ítélte.
- ⁵⁵ Dr. Rabovszky Eduárd osztrák állampolgárságú, Bécsben élő ügyvéd. Ötvös Alajos egyik ügynöke volt.
- ⁵⁶ Pál Lénárd (1925) akadémikus. A Központi Fizikai Kutatóintézet munkatársa volt 1953 és 1978 között. 1955-ben irányítási feladatot kapott a kutatóreaktor felépítésével és tudományos hasznosításával kapcsolatos munkálatokhoz. 1985–1988 között az MSZMP KB kulturális titkára volt.
- ⁵⁷ Olvashatatlan szövegrész.
- ⁵⁸ Vuray László hadnagy, 1945–1949 között a HM Katonapolitikai Osztályon dolgozott határőr hadnagyként, majd nyugatra távozott, és osztrák állampolgárságot szerzett. 1951–1953 között a Gehlennél rádióadások lehallgatásával foglalkozott, majd átkerült a CIC-hez. 1956-ban a salzburgi rendőrségen volt tolmács.
- ⁵⁹ Helyesen: Serényi István (1919) alezredes. 1945-ben került a Katonapolitikai Osztályra, 1948-tól a HM Katonapolitikai Csoportfőnökség VII. (Káder) Osztályának vezetője. 1949-től a HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség „B” (Támadólagos elhárítás) Osztály vezetője, majd a Hírszerző Iskola parancsnoka. 1953 februárjában jugoszlávok részére elkövetett kémkedés gyanújával perbe fogták és elítélték. Szabadulását követően 1954–1956 között polgári alkalmazottként a Malomipari Szállítási Vállalat igazgatója. 1956 novemberében Ausztrián keresztül Kanadába disszidált.
- ⁶⁰ 1959-ben a feloszlott ÁVH helyett már a Politikai Nyomozó Főosztály II/3. Osztálya végzett hírszerző tevékenységet, az ő nyomozóik hallgathatták ki Ötvöst.
- ⁶¹ DIVSZ: Demokratikus Ifjúsági Világszövetség.
- ⁶² Gehlen: a Német Szövetségi Köztársaság egykori központi kémszervezete. Reinhard Gehlen – a Wehrmacht keleti frontjának felderítését irányító – egykori tábornok 1956 áprilisában alapította a hivatalosan Pullachban székelő Szövetségi Hírszerző Szolgálatot (BND).
- ⁶³ Buday Béla a BM VII. (Közlekedés- és híradáshárítási) Osztálynak dolgozott, de nem megfelelő munkája miatt 1956 nyarán kizárták. 1956-ban fegyveresen harcolt, és kapcsolatban állt nyugati hírszerző csoportokkal is. Államellenes szervezkedés büntette miatt 1957 februárjában letartóztatták. Ítéletében életfogytiglani büntetést kapott, 1963-ban szabadult.
- ⁶⁴ Péch Géza üzemmérnök. 1956-ban a Péterfy Sándor Utcai Kórházban a forradalmi csoport vezetője volt. Bécsben felvette a kapcsolatot az amerikai és angol kémszervezetek megbízottaival és a Szabad Európa Rádió képviselőjével. Szervezkedés büntette miatt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, amit másodfokon halálbüntetésre változtattak. 1958-ban kivégezték.
- ⁶⁵ Helyesen: Demtsa Pál (1913) ezredes. 1950–1953 között a HM IV. Főosztály I. Csoportfőnökségén alezredes, 1959-től a Speciális Részleg (hírszerzés) részlegvezetője, 1964-től a 2/A vezetőjeként a csoportfőnök általános helyettese 1972-ig, nyugdíjazásáig. 1968-ban vezérőrnagynak nevezték ki.
- ⁶⁶ Helyesen: Oszetzky Tamás (1916) ezredes, 1949-től őrnagy a HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökségen, 1950–1953 között a HM IV. Csoportfőnökség 2. (Önálló) osztályának vezetője, 1956-tól a különböző elnevezésekkel működő tájékoztatással-értékeléssel foglalkozó tisztek vezetője, 1977-től ezredesi rangban.
- ⁶⁷ Kurtán Sándor (1923) alezredes, 1972-től személyügyi tartalékban van. 1975-től osztályvezető.
- ⁶⁸ Áthúzva: „Ötvös állítása szerint”.
- ⁶⁹ Kampf István hadnagy, 1956. október 28-án fegyvert és löszert adott a Dunakeszin tevékenykedő forradalmároknak, ezért a Tiszti Felülvizsgáló Bizottság javaslatára előbb tartalék állományba helyezték, majd a Legfelsőbb Bíróság elítélte és lefokozta.
- ⁷⁰ Politikai Nyomozó Főosztály II/2. (Kémelhárító) Osztálya.
- ⁷¹ A váci börtönben működött egy bélyegrészleg, ahol borítékbélyegeket kezeltek, csomagoltak.

Krauhulcsán Zsolt

A be- és kiutazások állambiztonsági és pártellenőrzése (1965–1970)

Dolgozatom első részében¹ azt mutattam be, hogy az 1956-os forradalom leverése után a hatalomba (vissza)került politikai vezetés, valamint az újból megszerveződő politikai rendőrség miként viszonyult a hivatalos és magánjellegű be- és kiutazásokhoz, az útlevél- és vízumkiadáshoz. Megvizsgáltam a Minisztertanács és a Belügyminisztérium (BM) intézkedéseit, és a Politikai Bizottság (PB) határozatait az utazások részleges liberalizálására, a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályai (NKO) felállításának körülményeit, az általános közkegyelem hatását a magyarországi beutazásokra, továbbá a különböző intézmények szervezeti változásait. Jelen tanulmányomban a belügyi vezetés reakcióját, illetve az idegenforgalom „differenciált ellenőrzésére” ekkor létrehozott szervezeteket, intézményeket mutatom be. Dolgozatom záró dátumául az (1948 óta) első alkalommal nyilvánosan megjelent útlevél-jogszabály időpontját választottam – az 1970. évi 4. számú törvényrendelet mondta ki először, hogy minden magyar állampolgárnak joga van útlevélre és külföldi utazásra, emellett arról is rendelkezett, hogy ki nem kaphat útlevelet.² Természetesen a legfelső pártvezetés és az állambiztonság ezután is alakította a nemzetközi kapcsolatok alább elemzett aspektusait.

A Magyarországra történő beutazás megkönnyítése, az engedélyek kiadási rendjének megváltoztatása, ezáltal az ellenőrzésének hatékonyabbá tétele szerepelt a BM Kollégium 1964. június 5-i ülésének napirendjén. A kémelhárítás által készített előterjesztés szerint rossz, mert lassú az érvényben lévő gyakorlat, vagyis hogy a beutazni kívánó külföldi állampolgár előzőleg vízumkérő lappal jelentkezett az illetékes magyar követségen, amely azt az elbírálása végett a Külügyminisztériumon keresztül a BM Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatalhoz (KEOKH) továbbította. Ezért javasolták, hogy az engedélyek kiadásának jogát meg kellene adni azoknak a követségeknek, amelyeknek a területéről sokan utaznak be Magyarországra. Ez azonban egy – a már 1960-ban is felmerült – névjegyzék (az ún. Fekete könyv) összeállítását igényelte, amelynek tartalmaznia kellett azoknak az adatait, akiknek a beutazása nem volt kívánatos. A felmérés szerint ezek száma hozzávetőleg 2500 fő volt, s az alábbi kategóriákból tevődött össze: olyan külföldiek, akiket Magyarországról korábbi ellenséges tevékenységük miatt egyszer már kiutasítottak, valamint olyan volt magyar állampolgárok, akik jogellenesen hagyták el az országot, de cselekményük nem esett az 1963-as amnesztia hatálya alá, továbbá azok, akik aktív ellenséges tevékenységet folytattak Magyarország ellen. Abban az esetben, ha valaki külföldön követett el bűncselekményt, vagy korábban fegyveres testületnek volt a tagja, de később elhagyta az országot, esetleg egy nyugati ország fegyveres szervében szolgált, szintén megmaradt a korábbi gyakorlat, és nem az egyes követségek, hanem a BM KEOKH döntött beutazásának engedélyezéséről. Példátlanul cinikus módon az „egyéb okok” kategóriájába kerültek az elmebetegsében szenvedők is, így azok beutazását sem tekintették kívánatosnak.³

A névjegyzéket a BM III. Főcsoportfőnökség operatív csoportfőnökei, a BM Útlevél Osztály vezetője, a megyei (budapesti) főkapitányok állították össze a BM és a Külügyminisztérium (KÜM) nyilvántartásai alapján. A Fekete könyvet háromhavonként felül kellett vizsgálni, amire azért is volt szükség, mert az új szabályozás értelmében az állambiztonsági szervek a megfigyelt személyek beutazásáról – amennyiben a névjegyzék valamilyen oknál fogva nem tartalmazta az illető adatait – csak röviddel a határon való belépés után értesültek. Ezért a problémás személyek vízumkérelmének benyújtásakor a hírszerzésnek, a kémelhárításnak vagy a többi szocialista ország állambiztonsági szerveinek azonnal jelezniük kellett a BM KEOKH-nak, hogy a beutazási engedélyek kiadását bizonyos ideig tartsa vissza azért, hogy a magyar kémelhárítás fel tudjon készülni az illető személy operatív biztosítására.⁴

A belügyi apparátus támadása az utazásliberalizálás ellen

A könnyítéseknél köszönhetően (1964-ben több szocialista országgal szemben megszünt a vízumkényszer) ugrásszerűen megnőtt a ki- és beutazások száma. (1964 nyarán 600 ezer turista érkezett Magyarországra, míg 1963-ban összesen 85 ezer.) Ugyanakkor fél év alatt a külföldön maradtak száma (több mint 500 fő) felülmúlta a korábbi, 1964-es év tizenkét hónapja alatt (437 fő) disszidáltak számát. Ráadásul – egy beszámoló szerint – az 1963–64-ben „realizált” 17 kémkedési ügyben a nyugati hírszerző szervek a legális, elsősorban idegenforgalmi kapcsolatokat használták ki a kiválasztott személyek tanulmányozására, beszerzésére, a (kém)kapcsolat tartására, és egyre fokozódott a budapesti kapitalista követségek mint fedőszervek alatt működő ellenséges hírszerző rezidentúrák tevékenysége is. Állítólag az amerikai és nyugatnémet turisták között volt sok az álcázott katonai személy, állapította meg a pártközpont adminisztratív osztályának jelentése.⁵ (Még 1959 júliusában a KB Külügyi Osztálya az amerikai állampolgárok, a követség diplomatáinak és adminisztratív személyzetének szabad mozgását korlátozta. A korlátozást 1963-ban megszüntették, hogy aztán 1965 végén ismét bevezessék.)⁶ A fenti jelentés PB-vitája során Kállai Gyula, a Minisztertanács elnöke kijelentette, hogy az idegenforgalom fejlődése az állam biztonságát nagymértékben veszélyezteti. Ezért olyan javaslat született, hogy a Belügyminisztérium szervei a ki- és beutazások engedélyezését továbbra is az érvényben lévő elvek alapján végezzék, viszont a kapitalista országokba történő magánutazások iránti kérelmek elbírálásakor még körültekintőbben járjanak el. A vita során Kállai sérelmezte továbbá azt is, hogy szinte minden kérelmezőnek javasolták az útlevel kiadását, ezért a hazai közvéleményben az terjedt el, hogy mindenkinek joga van útlevele, s ha valaki azt nem kapta meg, állampolgári jogainak megsértését látta benne. Benkei András belügyminiszter ezt úgy fogalmazta meg, hogy az útlevel egyben „politikai priusznak” is számít, és ezért sok volt „ellenséges elem” kér útlevelet, hogy megtudja, a Belügyminisztériumban hogyan ítélik meg őt. Szerinte azonban az elutasítások száma (1964-ben 0,4 %) a kiutazásokhoz képest elenyésző volt. A belügyi tárca vezetője szerint az „átlagember” nincs kellően felkészítve az „idegenforgalom politikai hatásait” illetően, hiszen 1964-ben mindössze négy és fél ezer bejelentés érkezett a lakosság részéről, ráadásul sok volt a fecsegés, a dicsekvés, a meggondolatlan adatközlés a nyugati turisták felé. Ezért Benkei – a régi receptet újra elővéve – az NKO-k rendszerének bővítését szorgalmazta a főhatóságoknál és a nagyobb intézményeknél. Az ajánlási rendszer gyengeségére hívta fel a figyelmet a vita során Gosztonyi János, a KB tagja, a Népszabadság főszerkesztője, aki szerint ha valaki disszidált, akkor az ajánlást tevő főhatóságnál kell megállapítani a közbenjáró felelősségét. Ehhez kapcsolódóan Biszku Béla megjegyezte, hogy nem helyes az a kialakult gyakorlat, hogy az évi szabadságot meghaladó kiutazási kérelmeket – persze csak indokolt esetben, de – engedélyezik. A vita során a további utazásliberalizálást ellenző PB-tagok hozzászólásaikban nemcsak állambiztonsági érveket emlegettek, hanem egyéb visszasságokra is utaltak. Kevés a szállodai szálláshely, sok a vadkempingező külföldi, felmerül a forintkijárlás veszélye, az idegenforgalom devizabevételeinek és -kiadásainak egyenlege nem ismert pontosan, feszültséget okozott a helyi lakosság körében, hogy rosszabb volt az ellátás az üdülési szezon előtt és után, mint amikor a sok külföldi miatt feltöltötték a boltok polcait – szóltak az érvek. A belügyminiszter beszámolt arról is, hogy az amerikaiak tömegesen küldenek Magyarországra katonatiszteket, illetve apácákat, akiknek az útiköltségét a kormány hitelezi, s ennek fejében arra utasítja őket, hogy mindent nézzenek meg, s próbáljanak informálódni. Kádár erre félig tréfásan úgy reagált, hogy nem szabad az apácáknak csoportosan vízumot adni, csak egyéni elbírálás alapján, mert „akik ideküldik az apácákat, tudják, mit akarnak. Ezek nem a Budapesti Tánccalózába mennek”.⁷

Később Benkei azt is megemlítette, hogy megnőtt (37 millióról 50 millióra) a Nyugatra címzett levelek száma, egyre szélesedett a kapcsolatfelvétel, ezért egyre több lehetősége van az „ellenségnek” a különböző titkok megszerzésére. Kitért arra is, hogy szerinte nagyon rossz a külföldre szökött büntetésének szabályozása, mert ha valakit tiltott határátlépés kísérlete miatt elfogtak, arra börtön várt, aki viszont sikeresen

átszökött, s két-három év múlva visszatért, büntetlenséget élvezett. A vita lezárásaként Kádár kijelentette, hogy a kiutazásokat korlátozni kell, mint fogalmazott: „Nem normális dolog, hogy egy tízmillió lakosú országból évente másfél millió külföldre utazzon. Elfogadható volt átmenetileg. Olyan intézkedésekre van szükség, melyek ténylegesen korlátozzák a kiutazást. Hogy hogyan és mint, ezen kell gondolkodni. Ne legyen durva, ésszerű, értelmes legyen és mindenki számára elfogadható.”⁸

Tehát nemcsak a BM, de részben a politikai vezetés is úgy érzékelte, hogy még ez a korlátozott utazási szabadság is egyre több állambiztonsági veszélyt rejt magában, ezért tovább finomítottak a hivatalos és magánjellegű ki- és beutazások szabályozásán. 1966 áprilisában a PB újból foglalkozott a kérdéssel, s a kapitalista országokba történő turistautazást, illetve rokonlátogatást három-, illetve kétévenként tette lehetővé. Bár a fent említett gyakorlatot pár éve már alkalmazták a BM szerveinél, a szabályozás előtt a mintegy „ajándékként”, „kegyként” adott – elvileg korlátlan – nyugati kiutazási lehetőséget ezzel megszüntették.⁹ Kádár a PB-vitán hozzászólásában a kiutazók állam iránti hűségéről, az állampolgári fegyelem fontosságáról beszélt: „Ott [az útlevél átvételekor] nem lehet a részletekbe belemenni, pedig szép, ünnepélyes valamit lehetne mondani, hogy a szocialista ország állampolgárához méltó módon viselkedjenek mindenütt. Ezt ne a BM tegye, hanem az állam adjon ilyen levelet. De ez nem elég! Ennél fontosabb, hogy ott, ahol ezek a kiutazások intéződnék – az állami közkölségen történő kiutazások és a vezető tisztviselők magánutazásoknál – a hivatalban legyen komolyabb eligazítás, személyi vagy csoportos, s figyelmeztessék őket, mihez tartsák magukat. [...] A követségeknek nagyon komoly munkát kell fordítani arra, hogy az oda érkező embereket, akik állami megbízatásokkal vagy tudományos tapasztalatcsere céljából mennek ki, behívják a követségekre, beszéljenek velük, s hívják fel a figyelmüket arra, hogy mire gondoljanak. A turistákkal is csinálhatnak ilyesmit, legalábbis a turistacsoport vezetőjével. A követségeinknek legalább üdvözölni kellene ezeket, mert az egy állampolgár számára is sokat jelent, ha érzi, hogy ott is a magyar állam polgára, s mint ilyenre, figyelnek. Ezt a dolgot a realizálható mértékig ki kellene dolgozni.”¹⁰

A belügyi vezetés, reagálva a legfelső párttestületek félelmeire, újabb szervezeti intézkedéseket tett az idegenforgalom növekedéséből adódó lehetőségeket kihasználó külföldi és magyar állampolgárok hatékonyabb ellenőrzésére. 1966 nyarán az ún. „csempészközpontokban” és „zugbankokban” valuta-, deviza-, illetve vámbűntetteket elkövető „ellenséges elemek” elleni elhárítás eredményesebb végrehajtására a kémelhárítás szervezetén belül a BM III/II-9. Osztály egyik részlegeként egy ötfős ún. Koordinációs csoportot hoztak létre. Ennek az volt a feladata, hogy a BM II. és III. Főcsoportfőnökség operatív szervei közötti akciókat összeegyeztesse, de nyilvántartást vezetett a csempésztevékenységet folytató személyekről is.¹¹

A Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány úgy döntött, hogy nyugati országokba csak különösen fontos államérdekből, feltétlenül indokolt esetben lehetett engedélyezni a kiutazást, míg magánkezdemenyezésű, de nem turistaút esetén a BM csak abban az esetben járulhatott hozzá az ország elhagyásához, ha az a nyugati tudományos és kulturális élet olyan területére irányult, amely egyébként a hivatalos, államközi kapcsolatokon keresztül elérhetetlen lett volna a magyar kutatók, mérnökök (és az állambiztonság) számára.¹² Ez lett és maradt a fő rendező elv a hivatalos kiutazások engedélyezésekor a következő évtizedekben is.

Azokról a külföldiekről, akiknek a beutazása nem volt kívánatos, illetve, akiktől korábban megfosztották a magyar állampolgárságot, tiltó névjegyzéket kellett vezetni. A velük kapcsolatos állambiztonsági feladatokat a kémelhárítás végezte, melyet az a KEOKH útján gyakorolt.¹³ 1966 októberétől – általában – nem engedélyezték a sorköteles korúaknak a nem szocialista országokba történő kiutazását, valamint a nyugati országokba nem kaphatott útlevelet a leszerelést követő két éven belül az sem, aki korábban valamilyen különleges alakulatnál szolgált, vagy a fegyveres erőktől fegyelmi úton bocsátották el.¹⁴

A Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) Politikai Osztály vezetője 1967. május végi utasításában az idegenforgalommal kapcsolatos kémelhárítási feladatokat összegezte. A kémkedéssel gyanúsítható külföldiek kiszűrése érdekében feladatot kaptak az operatív tisztek, a nyelveket beszélő önkéntes rendőrök, a körzetmegbízottak és a

külföldi kapcsolatokkal rendelkező női ügynökök is. Meg kellett vizsgálni azokat az intézményeket, munkahelyeket, ahonnan a legtöbb „végleges” kiutazás, vagyis országelhagyás történt. Ezért az osztályvezető a társadalmi kapcsolatok fokozottabb bevonását, beszámoltatását, valamint a katonai objektumok környékén élők nyugati országokba történő kiutazásának előzetes ellenőrzését is elrendelte.¹⁵

1967 augusztusától a hazatérés megtagadása, a tiltott határátlépés, illetve az úti okmánnyal történő visszaélések előkészületeire utaló jelzéseket, adatokat a BM Útlevel Osztályának, illetve a megyei rendőr főkapitányságok III/3. (útlevel) csoportjainak, illetve a BM Határőrség Felderítő Osztályának (vagy az illetékes Határőr Kerület Felderítő Osztályának) kellett megküldeni. Politikai vagy állambiztonsági szempontból fontos személyekről, vagy csoportosan, fegyveresen és repülőgépen történő szökés előkészületeiről a BM III/II-5. Osztályt kellett értesíteni. Ez az osztály volt felelős a tiltott határátlépés megakadályozásáért, és az ezzel összefüggő egyéb operatív feladatok kidolgozásáért, végrehajtásáért. A hazatérésre való felszólítást – a külképviseleti szerveken keresztül – a szolgálati útlevelel külföldön tartózkodók esetében a kiküldő intézmény, egyéb esetekben a BM Útlevel Osztály végezte. Az említett cselekmények elkövetésének kivizsgálására nyomozást kellett lefolytatni, melyre a budapesti és megyei (járási) rendőrkapitányságok voltak az illetékesek. A hazatérés megtagadása, illetve tiltott határátlépés gyanúja esetén – ha azt a közkegyelemről szóló törvényrendelet megjelenése, 1963. március 22. után követték el – a vizsgálatot a terhelt távollétében meg kellett kezdeni akkor is, ha a fenti cselekményt 1966. február 15-e után kiadott úti okmánnyal vagy szolgálati útlevelel követték el, illetve az eljárás lefolytatásához politikai vagy egyéb (a dokumentum által közelebbről meg nem határozott) érdekek fűződtek. A fontos beosztásban vagy jelentős államtitok birtokában lévő személlyel szemben, illetve államellenes bűntettel összefüggő ügyekben a BM III/1. (Vizsgálati) Osztály, illetve a megyei vizsgálati szervek indítottak nyomozást. Ennek során fel kellett deríteni a lehetséges kiváltó okokat, hogy milyen államtitok birtokában lehetett az illető, és meg kellett állapítani, hogy kiket terhel a felelősség. Amennyiben a tettesek társadalmi veszélyességét csekélynek minősítették, vagy jelentéktelen beosztásban dolgoztak, illetve egyéb bűncselekményt nem követtek el, az eljárást határozatlan időre fel lehetett függeszteni. Alapnyilvántartásba azok kerültek, akiknek az ügyében a politikai szervek folytatták le a vizsgálatot, vagy már előzőleg egyéb államellenes bűncselekményt követtek el. A „csak” hazatérést megtagadó, tiltott határátlépő személyek adatai a központi kutató nyilvántartásba kerültek.¹⁶

A BM KEOKH folyamatosan frissítette a tiltó névjegyzéket, felvéve azoknak a külföldieknek a nevét, akik „fasiszta”, „revansista”, „militarista” emigráns szervezetek tagjai, az SS vagy a Volksbund Magyarországról kitelepített vezetői voltak. (A külföldiekkel azonos elbírálás alá estek azok a külföldön élő, illetve jogellenesen külföldön tartózkodó személyek is, akik a magyar állampolgárságukat sem elbocsátás, sem megfosztás útján nem veszítették el.) Bekerültek a névjegyzékbe azok, akik állam elleni, háborús és népellenes, illetve béke- és emberiségellenes bűntett miatt voltak elítélve, akiket a Népköztársaság Elnöki Tanácsa magyar állampolgárságuktól megfosztott, valamint akiket korábban már kiutasítottak az országból. A fenti listát gazdagították az aktívnek, veszélyesnek minősített bűnözők, továbbá azok, akik a szocialista országokról ellenséges propagandaanyagot készítettek vagy terjesztettek, így a Szabad Európa Rádió (SZER), az Amerika Hangja, a Deutsche Welle és a BBC magyar szekciójának munkatársai is. Névjegyzékben rögzítették a magyar arisztokraták, nagytőkések és földbirtokosok nevét, a volt „horthysta erőszakos szervezetek” vezetőit, a hivatalos állományú katona-, rendőr- vagy csendőrtiszteket, az emigrált, illetve disszidált egyházi személyek adatait, azokat, akik 1945 után fegyveres testületeknek voltak a tagjai és jogellenesen távoztak külföldre, illetve kémgyanús személyként tartották őket nyilván, vagy akiknek a beutazása operatív érdekből nem volt kívánatos. Ugyanakkor nem kellett a tiltó névjegyzékbe felvenni azokat a személyeket, akik ugyan a tiltó rendelkezés alá eső kategóriába tartoztak, de beutazásukhoz operatív vagy más fontos állami érdek fűződött. A névjegyzékbe történő felvételt, illetve törlést a kémelhárítás és a belsőreakció-elhárítás csoportfőnöke, az állambiztonsági szervek felügyeletét ellátó belügyminiszter-helyettes, a BM III. Főcsoportfőnök helyettesei, a BM Határőrség

országos parancsnoka, a hírszerzés Csoportfőnöke, az önálló osztályok vezetői, valamint a megyei és budapesti rendőrfőkapitányok rendelhették el. Egyes, a parancs által nem részletezett esetekben a névjegyzékből való törlés nélkül is lehetett vízumot kiadni.¹⁷

Akkor is megtagadhatták a vízumkérelmet, ha az illető nem szerepelt a tiltó névjegyzékben, viszont az NSZK-ban állomásozó „megszálló erők” és a NATO-tagállamok fegyveres erőinek vagy rendőri szerveinek volt a tagja, vagy ha a közkegyelemről szóló 1963. évi törvényrendelet hatálya lépése óta távozott jogellenesen külföldre, vagy esetleg kapitalista sajtó- és propagandaszerv munkatársa volt, s hivatalos minőségben (újságíróként, rádió- és tévériporterként) kívánt Magyarországra beutazni, de a magyar hatóságok meghívólevelével nem rendelkezett. A különböző felekezeteket képviselő papok, lelkészek nagyszámú beutazása sem volt kívánatos. Azonban a politikai, illetve operatív célból „hasznosíthatónak” vélt egyházi személyek vízumot kaphattak. E differenciált megközelítés alapján azok, akik az Állami Egyházügyi Hivaltól vagy más állami szervtől, esetleg egyes felekezetek külügyi osztályától, egyházi folyóiratok szerkesztőségétől, püspököktől meghívólevellel rendelkeztek, illetve az (igazoltan) rokonlátogatás céljából érkező papok és apácák is beutazhattak. Nem kaphattak engedélyt olyan, csoportosan beutazni szándékozó egyházi szervezetek és segélyszervek (Actio Catholica, Mária Kongregáció, Joint)¹⁸ vezetői és tagjai, akik nem rendelkeztek meghívólevellel, továbbá a jehovisták, a nazarénusok és más – a szerv által szektának minősített – irányzatok prédikátorai, de a turisztikai céllal beutazni kívánó apácák sem.

A hatvanas évek végére a nyugati kapcsolatok javításában érdekelt magyar politikai vezetés rendezni kívánta a külföldön engedély nélkül egyetemi, főiskolai tanulmányokat végző (egykori) állampolgárainak helyzetét is. Lehetőséget biztosítottak a tanulmányok befejezésére, illetve a hazatérésre,¹⁹ de az állambiztonsági szervek feladata volt, hogy a külföldön való tartózkodásuk törvényesítését óhajtó egykori magyar állampolgároknak a Külügyminisztériumon keresztül beadott kérelmeit elbírálja. A BM Útlevel Osztály vezetője minden kérelmező esetében tájékoztatta a BM III. Főcsoportfőnökséget, illetve a területileg illetékes operatív szerveket, akik véleményezték az illetőt. Vizsgálták az érintett itthoni magatartását, szüleinek helyzetét és azok viselkedését, a külföldre távozás körülményeit, az illető ottani magatartását is. Amennyiben nem merült fel kifogás, úgy a BM Útlevel Osztálya utólag engedélyezhette a külföldön tartózkodást, a tanulmányok befejezését. Amennyiben valaki hazatérés megtagadása miatt büntetés alatt állt, és úti okmány nélkül, tiltott határátlépéssel hagyta el az országot, vagy tanulmányait a szocialista Magyarországgal szembeni ellenséges tevékenységet folytató szervezet, intézmény ösztöndíjával, támogatásával végezte, akkor a külföldön tartózkodást továbbra is törvénytelennek minősítették.²⁰

A Központi Kémelhárítási Adattár

A belügyi vezetés a növekvő idegenforgalom „differenciált” ellenőrzésére 1967 tavaszán egy ún. Központi Kémelhárítási Adattár (KKA) Értesítő rendszert hozott létre, amely arra szolgált, hogy kiszűrje azokat a személyeket, akikről feltételezhető volt, hogy Magyarországon hírszerző vagy egyéb ellenséges tevékenységet kívánnak folytatni. A rendszer úgy működött, hogy a KKA a „KEOKH géptermi figyelőztetés” elkészítése után minden nap reggel 9 óráig megkapta az előző napon beutazottak névsorát. A BM III/V. (Operatív Technikai) Csoportfőnökség 4. Osztálya végezte az adattár és a napi határforgalom adatainak azonosítását. A BM III/II-8., vagyis az idegenforgalom és az amnesztiával hazatértek közti elhárítást végző Osztály az adatokat naponta ellenőrizte az adattárban, kiválasztotta az ellenőrzésre kerülő személyeket, s ezek adatait az Operatív Hír- és Akcióközpont (OHK) részére továbbította.²¹ Az OHK a budapesti és a megyei rendőr-főkapitányságok politikai nyomozó osztályai vezetőinek naponta legkésőbb 12 óráig adott le körtáviratot KKA Értesítés címmel, mely azoknak a személyeknek az adatait tartalmazta, akik előző nap utaztak be az országba, és szerepeltek az adattárban. A budapesti és a megyei politikai osztályok a KKA Értesítés alapján ún. figyelőlistákat állítottak össze, amiket folyamatosan egészítettek ki az újabban közölt nevekkal, és egyúttal megállapították ezeknek a személyeknek a tartózkodási helyét, figyelték mozgásukat, ellenőrizték őket. A megfigyelt személy tartózkodási helye szerint illetékes

megyei szerv az OHK-n keresztül jelentette ezt a tényt a BM III/II-8. Osztályának, az OHK pedig az érintett megyét értesítette a személyre vonatkozó kompromittáló adatokról. Ezek alapján a megyei kémelhárító alosztályok végezték el a gyanús személyek azonosítását, meghatározták az operatív ellenőrzés szükségességét, illetve annak mértékét. A KKA Értesítés 30 napig volt érvényben, melynek a lejáta után a megyei (budapesti) politikai nyomozó osztályok megszüntették a figyelést, azonban ha újabb terhelő adatok keletkeztek a megfigyelt személyre vonatkozóan, úgy azt fel kellett terjeszteni a BM III/II-8. Osztálya vezetőjének.²²

Alig egy évvel a KKA Értesítés bevezetése után a BM értékelte az addigi eredményeket, s több módszerbeli hiányosságot állapított meg. Az Értesítésben közölt személyek jelentős részét az operatív szervek egyáltalán nem találták meg, de a fellelt személyek esetében is sokszor csak „felszínes” ellenőrzést végeztek, kevés volt a titkos akciókra, beszerzésre, az ügy lezárására irányuló kezdeményezés. Ezért ezután a jelzett beutazó személyeket – függetlenül attól, hogy milyen típusú vízummal érkeztek – az ekkor felállított három kategória egyikébe kellett besorolni. Az első, legveszélyesebbnek ítélt csoportot azok a beutazók képezték, akik megbízhatónak számító adatok szerint ellenséges hírszerzőszervek tisztjei, ügynökei voltak, vagy olyanok, akik alaposan gyanúsíthatóak voltak azzal, hogy a beutazást kémkedésre vagy egyéb, a szocialista államok elleni fellépésre kívánták felhasználni. Ennél a kategóriánál az állambiztonsági szervek minden rendelkezésükre álló operatív eszközt felhasználhattak. A második csoportba olyan kémgyanús személyeket soroltak, akikre vonatkozóan csak egyoldalúan megerősített adatok, illetve nem kellően ellenőrzött információk álltak a rendelkezésre. Az ilyen személyeket az állambiztonság a figyelés és a 3/e. rendszabály (helyiség, lakó-, munkaszoba lehallgatása) kivételével minden más operatív eszközzel ellenőrizhette. A harmadik kategóriát azok alkották, akikre csak ún. nem ellenőrzött terhelő adatok vagy az indokolatlannak tűnő gyakori beutazás, gyanús mozgás alapján figyelt fel az állambiztonság.²³

A KKA Értesítésben szereplő személyek ellenőrzésének országos irányítása a kémelhárítás, pontosabban a BM III/II-9. (Elemző, értékelő, tájékoztató) Osztály hatáskörébe került, de a fent szereplő személyek „feldolgozását” valamennyi operatív szerv vezetője köteles volt a saját hatáskörben is kezdeményezni. A beutazók megfigyelése az alábbiak szerint történt: az OHK a KKA Értesítőben szereplő személyek adatait – azok beutazásával egy időben – megküldte egyrészt a BM III/2. (Operatív nyilvántartó) Osztályának priorálás céljából, másrészt a BM III/5. („K”-ellenőrzés) Osztályának, hogy az a megtalált személyek lakhelyén a postai ellenőrzést megszervezze.²⁴ A BM III/6. (Figyelő, környezettanulmányozó) Osztály vezetője a külső figyelésre egy ún. tartalék egységet szervezett, akik a határtól figyelték a belépő gyanús személyeket, valamint a főútvonalakon kiépítettek egy jelzőrendszert is. A BM III/7. (Operatív technikai lehallgató) Osztály feladata volt, hogy az első kategóriába sorolt személyek esetében a 3/a. (telefonlehallgatás) és a 3/e. rendszabályok bevezetését, a keletkezett megfigyelési, lehallgatási anyagok soron kívüli feldolgozását elvégezze. Az előbb említett esetekben és országos szinten a BM III/V. (Operatív, technikai és műszaki) Csoportfőnökség végezte a titkos kutatásokat, a technikai beépítéseket, az operatív-technikai feltételek biztosítását.²⁵

Mivel a külföldiek nagy része Budapestre érkezett, ezért a fenti miniszterhelyettesi utasítás alapján a BRFK Politikai Osztályán az idegenforgalom, illetve a KKA Értesítőben szereplő személyek ellenőrzésére egy új alosztályt hoztak létre, mely augusztus elején kezdte meg a működését.²⁶

Kiválasztás, felkészítés, eligazítás, úti beszámoló

Az 1966-os kormányhatározat végrehajtása terén az egyes minisztériumokban továbbra is akadtak problémák. Az állambiztonsági feljegyzésekben, összefoglaló jelentésekben visszatérő kitételként szerepelt, hogy az állami szervek, minisztériumok és főhatóságok legyenek még alaposabbak a kiutazó személyek kiválasztása, kioktatása során, illetve még gondosabban készüljenek fel a nyugatról hivatalosan beutazó személyek fogadására, és „vegyék jobban figyelembe az állambiztonság szempontjait”.²⁷ Kutatásaim

során a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya (MÉM NKF) iratai között találtam a vizsgált témára vonatkozóan olyan dokumentumokat, melyek a minisztériumi szintű szabályozásról tudósítanak. A MÉM NKF 1968 őszén – a minisztérium és felügyelete alá tartozó szervei részére – készített körlevele sajnálattal állapította meg, hogy a miniszternek a tárgyban kiadott utasítását az egyes szerveknél semmibe vették, a miniszteri utasítástól teljesen eltérő gyakorlatot alakítottak ki, és így a minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya a külföldi utazások bonyolítását csak nagy nehézségek árán tudta elvégezni.²⁸ A szabályozás úgy szólt, hogy kiutazási és meghívási tervet kell készíteni az egyes szervezeti egységeknél, amit meg kell küldeni az NKF-nek, ahol a tervjavaslatokat összesítették, majd a miniszterhelyettesi értekezlet elé terjesztették. Később a jóváhagyott utazások részletes munkaprogramját is az NKF összegezte a személyi javaslatokkal együtt. Amennyiben a minisztérium és a külföldi szerv között felmerült a kétoldalú műszaki-tudományos együttműködési megállapodás megkötésének az igénye, úgy arról is az NKF gondoskodott. Általános érvényű rendelkezés volt, hogy az NKF csak hivatalos utat készített elő, és hogy nyugati országokba csak fontos államérdekből volt engedélyezhető a kiutazás.²⁹

Azonban a kormányhatározathoz hasonlóan a MÉM is tett egy kibúvót, tudniillik lehetővé tette magánkezdeményszerű utazás engedélyezését abban az esetben, ha az a szocialista országok érdekeivel megegyezett, és lehetővé tette a kapcsolatok olyan irányú bővítését, amely államközi úton egyébként nem lett volna megvalósítható. Természetesen arra kellett törekedni – írta elő az utasítás –, hogy a magánjellegű szakmai kapcsolatok előbb félhivatalossá, majd hivatalossá fejlődjenek. A hivatalos kiküldetésre utazó személyek kiválasztásáért a munkahely vezetője volt a felelős, és a jelöltnek több szempontból is meg kellett felelnie. A legfontosabb kritérium a politikai megbízhatóság, a szocialista rendszerhez való hűség volt, de figyelembe vették a kiutazni kívánó személy erkölcsi magatartását, életvitelét, szakmai felkészültségét, elemző és értékelő képességét, az új iránti fogékonyságát, a tapasztalatok hasznosítására irányuló készségét, nyelvismeretét, családi körülményeit, sőt a külföldi kapcsolatait is. A kiutazásra javasolt személyről a munkahely vagy a személyzeti osztály vezetője, illetve a pártszervezet titkára is készített jellemzést. A nyugati országba történő utazás esetén még a családtagok, a hozzátartozók munkahelyén is tájékoztattak az esetleges „befolyásoló körülményekről”. Amennyiben a miniszterhelyettes jóváhagyta az utazást, az útlevélkérelmeket az NKF-hez kellett benyújtani, aki azt a Belügyminisztériumba továbbította, amit a miniszterhelyettes és az NKF vezetője együttesen írtak alá.

A munkahelyi párttitkárnak a magánkezdeményszerű utazások esetében is előzetes véleményező, illetve egyetértési joga volt. Általában nem lehetett kiutazásra javasolni az olyan személyeket, akiknek a hozzátartozói illegálisan hagyták el az országot, a hazautazás megtagadásának büntetést követték el, vagy a rendszerrel szemben ellenséges magatartást tanúsítottak. Az állami és katonai titkok birtokában lévő, különösen fontos munkakörben dolgozó személyek magánjellegű utazása csak feltétlenül indokolt esetben volt engedélyezhető. A munkahely vezetőjének fel kellett hívnia az utazó figyelmét arra, hogy csak az utazás céljával összefüggő és a kivitelre engedélyezett iratot, dokumentációt viheti magával, állami és hivatali titkot természetesen nem közölhet senkivel, a kinntartózkodása alatt ügyelnie kell a „szocialista erkölcs normáinak” (akármit is jelentett ez a kitétel) betartására, és persze katonai objektumokat sem fényképezhet. Az eligazítás során figyelmeztették, hogy kerülje a provokációkra lehetőséget adó helyzeteket (külön kiemeli a dokumentum az éjszakai mulatóhelyek látogatásának a veszélyességét), csomag vagy üzenet átadására vonatkozó megbízást ne vállaljon el, és amennyiben ez elől kitérni nem tud, hazatérésekor adjon erről tájékoztatást. Ellenséges tartalmú propagandaanyag behozatala természetesen tilos volt, és amennyiben a nyugati szervek a szocialista országok elleni ellenséges tevékenységre, adatok kiszolgáltatására akarták rábírní, akkor az illető országban lévő magyar külképviseletől kérhetett védelmet, segítséget. A külföldön szerzett tapasztalatok hasznosítása érdekében beszámoló készítésére kötelezték a külföldről hazatért szakembert, melynek tartalmaznia kellett a

munkaprogram teljesítését, a meglátogatott szervek és intézmények felsorolását és az ott megismert egyéb adatokat is.

Hazatérés megtagadása esetén vizsgálat indult, amelynek során jegyzőkönyvet vettek fel. Ebben tisztázták, hogy vállalati javaslat alapján vagy anélkül utazott-e a kiküldött, megvizsgálták az illető személyi, családi, munkahelyi körülményeit (volt-e külföldi hozzátartozója, a magatartása milyen anyagi, érzelmi vagy politikai okokra vezethető vissza). Ellenőrizték, hogy követett-e valaki mulasztást az illető kiutazásának engedélyezésekor, és ha a disszidensnek volt kormány-, vagy egyéb kitüntetése, akkor annak visszavonására történt-e intézkedés.³⁰

Az 1970. évi nyilvános útleveljogszabály

Az MSZMP PB 1969 végén tárgyalta a KB KAO és a Belügyminisztérium közös előterjesztését, mely az útlevelkiadás nyilvános jogszabályban történő rendezését javasolta. A tervezetet jegyző Benkei András belügyminiszter és Borbándi János, a KB KAO vezetője arra hivatkoztak, hogy az utazásokkal kapcsolatos állampolgári jogokat és kötelezettségeket belső rendeltetésű jogszabályok tartalmazzák, melyeket a közvélemény nem ismer, és ezért (is) kedvezőtlen a Belügyminisztérium útlevelpolitikájának a megítélése. Problémát okozott az is, hogy nem volt törvényesen rendezve, mit kell tenni abban az esetben, ha állambiztonsági érdekből nem volt közölhető a kérelmezővel az elutasítás indoka.³¹ Az október végén újból beterjesztett javaslat – a PB ugyanis átdolgozásra visszaküldte a jelentést – pontosította a korábbi változatot, s egyúttal beszámolt az 1966-os kormányrendelet óta beállt változásokról is. Eszerint az előző szabályozás beváltotta a hozzá fűzött reményeket, hiszen a hazatérést megtagadók száma az 1965-ös évhez viszonyítva lényegesen csökkent. A Jugoszlávián keresztül disszidáltak száma a vízumkényszer megszüntetése óta (1966) növekedett, de a nyugati országokba irányuló turistaútlevelek iránti kérelmek elutasításának az aránya a „differenciáltan alkalmazott korlátozó intézkedések” miatt az utolsó három évben 17%-ról 9%-ra csökkent.³²

A politikai vezetéssel párhuzamosan a Belügyminisztériumban Borbíró László rendőrezredes szervezeti módosításokra tett javaslatot. A véleménye az volt, hogy az útlevelügyek intézése elsősorban igazgatási és nem rendőrségi jellegű feladat, ezért annak szervezetileg is az igazgatásrendészet hatáskörébe kell kerülnie. Ezáltal az ügyintézés gyorsabbá válhatna és törvényes keretet kapna, ráadásul így Magyarországon is az összes többi szocialista országhoz hasonlóan intéznék az útlevelkérelmeket. Javasolta, hogy a II. Főcsoportfőnökség keretén belül hozzák létre az Igazgatásrendészeti Csoportfőnökséget, mely alá az Útlevel, az Igazgatásrendészeti, a Központi Lakcím, valamint a Közlekedési Nyilvántartó Osztályok tartoznának. Az Útlevel Osztály végezné a szolgálati útlevelek kiadását, az útlevelkérelmeket, a fellebbezések elbírálását, illetve az egész országra vonatkozóan az elvi irányítást és ellenőrzést is.³³ A BM Igazgatásrendészeti Csoportfőnöksége végül 1971-ben kezdte meg működését.

Az Elnöki Tanács először a nyilvánosság számára az 1970 elején megjelent törvényerejű rendeletében határozta meg a kérelmek elbírálásának elveit.³⁴ A törvényerejű rendelet és a végrehajtási utasítás nem változtatott a korábbi szabályozáson, így ezt újból nem részletezem, csupán annak állambiztonsági vonatkozásait mutatom be. Az utasítás hangsúlyozta, hogy az „útlevelszerveknek” az ügyintézés mellett az állambiztonság „felderítő és feldolgozó munkáját” is segíteniük kell, ezért rendszeresen ellenőrző és kutatómunkát kellett folytatni az operatív szervek szempontjai alapján. Ez azt jelentette, hogy amennyiben a kérelmezőnek figyelő, előzetes csoport vagy személyi dossziéja volt, illetve szerepelt ezekben vagy az ún. körözési dossziében, akkor ki kellett kérni az operatív szerv véleményét az útlevelkérelem elbírálásához.³⁵ Ha az állambiztonsági szerv nem javasolta az útlevel megadását, akkor ezt közölni kellett az útlevelet kiállító szervvel, valamint azt is, hogy milyen adatokat szabad a kérelmező tudomására hozni az elutasítási határozatban. Amennyiben a két szerv között véleményeltérés alakult ki, akkor az ügyet a felettes vezető elé kellett terjeszteni. Figyelemre méltó, hogy amennyiben operatív feladat végrehajtására utazott ki az illető, az operatív szervek kezdeményezhették az útlevelkérelem pozitív elbírálását

is, vagy éppen javasolhatták az elutasítást is, ha a kérelmező kiutazása egy titkos akció sikerét veszélyeztette volna. A hírszerzés és a kémelhárítás szervei ún. figyelőztetést is végeztek az útlevélszervek nyilvántartásában, 6 hónapi időtartamra figyelőkarton elhelyezésére volt lehetőségük. Amennyiben ilyen „figyelőztetett” személy kért útlevelet, az ügyintéző szerv három napon belül köteles volt értesíteni az operatív szerv vezetőjét. Természetesen minden ilyen esetben a konspirációs szabályokat be kellett tartani, különösen akkor, amikor „párt- és kormány hatáskörébe tartozó személyek” figyelőztetésének elrendelése vált szükségessé. Ez utóbbi azonban nem volt gyakorlat, csak elkerülhetetlen esetekben történt meg, külön utasítás alapján.³⁶

A dokumentumok elemzése során kiderült, hogy korántsem volt teljes egyetértés az egyes állami vezetők és a Belügyminisztérium képviselői között, sem az utazások szabályozásának kialakításakor, sem pedig a mindennapi gyakorlat során. Feltételezésem szerint az állambiztonság szempontjait a politikai vezetés nagyrészt figyelembe vette, azonban a gyakorlatban a politikai rendőrség nézőpontjának elfogadtatása több esetben problémákat okozott. Feszültséget jelentett a különböző tárcák vezetése és az állambiztonság között az, hogy a minisztériumok és a főhatóságok megpróbálták kikerülni az operatív beavatkozást, és vonakodtak megadni a nemzetközi kapcsolatok irányításába az állambiztonságnak a beleszólás lehetőségét. Nem volt véletlen, hogy egyes minisztériumokban olyanokat engedtek nyugati hivatalos útra, akik később nem tértek haza, vagy egyéb módon éltek vissza a „bizalommal”.³⁷ Ezekben az esetekben a politikai rendőrség az MSZMP KB KAO-hoz fordult, hogy a hanyag állami vezetőket megbüntessék. Az idegenforgalom helyzetét értékelő PB-jelentés vitájakor is felmerült az ilyen értelmű „számonkérés” gondolata.³⁸

A hetvenes években készített szigorúan titkos belügyi jelentésekben³⁹ a nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása az NKO-ra telepített szigorúan titkos tiszti-állomány helyzete, szerepe kapcsán merült fel, ugyanakkor a hetvenes-nyolcvanas években egyre több nyilvános jogszabály is szólt a magánjellegű és hivatalos be- és kiutazásokról, valamint a külföldön való tartózkodás lehetőségei is bővültek. Azonban ekkor már más jellegű problémák (a hazánkban ösztöndíjjal tanulmányokat folytató nyugati fiatalok operatív helyzete, az egyre több tartós külföldi kiküldetést vállaló magyar állampolgár külföldön lévő titkainak védelme, majd később a menekültek kérdése) kerültek előtérbe, ugyanakkor az állambiztonság szempontjai továbbra is relevánsak maradtak.

- ¹ Krahulcsán Zsolt: A be- és kiutazások állambiztonsági- és pártellenőrzése (1956–1964). *Betekintő* 2010/1. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikklid=135> (Utolsó letöltés: 2010. június 30.)
- ² Ugyan már 1961-ben nyilvános rendeletben szabályozták az útlevelkiadást, de akkor még a korábbi gyakorlatnak megfelelően nem hozták nyilvánosságra, hogy milyen szempontok alapján bírálják el a kérelmeket, s hogy ki jogosult útlevelel és ki nem. 10/1961 (III. 31.) Korm. számú rendelet az útlevelek kiadásának rendjéről. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1961.* Közzéteszi az Igazságügy Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 206–207. Bővebben dr. Bencsik Péter – dr. Nagy György: *A magyar úti okmányok története, 1945–1989.* Budapest, Tipico Design Kft., 2005. 58–74.
- ³ A javaslat szerint az alábbi követségek részére kellett kiadni tiltó névjegyzéket: Bécs, Róma, Párizs, London, Bern, Brüsszel, Koppenhága, Stockholm, Oslo, Tel-Aviv, Belgrád, Washington, Kairó, Buenos Aires, Rio de Janeiro, Moszkva, Prága, Berlin, Varsó. Előterjesztés a BM Kollégiumához a Magyar Népköztársaságba való beutazási engedélyek kiadási rendszerének megváltoztatására. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) XIX-B-1-z-10-64/7/1964. 22. d. A BM Kollégiuma 1964. június 5-i ülése. Az általános közkegyelem alapján külföldről hazatértek helyzetével foglalkozó belügyminiszteri dokumentum azonban rosszállóan jegyezte meg, hogy a BM Útlevel Osztály vezetője a hazatérési kérelmek elbírálásakor egyes esetekben olyan személyek hazatérését is engedélyezte, akikre a szocialista Magyarország nem tartott igényt. Így a törvény hatálybalépése óta (tehát 1963 áprilisa és augusztusa között) 410 személy kérelmét elutasították ugyan, viszont több mint 50 gyengeelméjű, idegbeteg térhetett haza, akiknél már a hazatérés engedélyezése előtt is ismert volt a betegségük. MOL XIX-B-1-z-10-64/9/1964. 23. d. Az Elnöki Tanács 1963. évi 4. sz. tvr. alapján külföldről hazatértek helyzete. A 005/1963. számú belügyminiszteri parancs végrehajtása. 1964. augusztus 5.
- ⁴ MOL XIX-B-1-z-10-64/7-1964. 22. d. Előterjesztés a BM Kollégiumához a Magyar Népköztársaságba való beutazási engedélyek kiadási rendszerének megváltoztatására. A belügyminiszter utasítás-tervezete (2. számú melléklet.) A BM Kollégiuma 1964. június 5-i ülése. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3307/1964. sz. határozata a vízumkiadás rendszerének módosításáról 1964. október 31-én lépett hatályba (A dokumentumot lásd MOL XIX-B-1-z-10-64/7-1964. 22. d.)
- ⁵ MOL 288. f. 5/370. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1965. július 20-án megtartott üléséről.
- ⁶ Az 1965. december 10-én az amerikai állampolgárok részére bevezetett utazási és mozgáskorlátozást, valamint a kijelölt tiltott zónákat végül a belügyminiszter 1975. augusztus 20-án 00 órától szüntette meg. MOL XIX-B-1-az 104. d. A belügyminiszter 022. számú parancsa az amerikai állampolgárokkal szemben korábban bevezetett utazási és mozgáskorlátozás megszüntetése, illetve módosítása tárgyában. 1975. augusztus 18.
- ⁷ MOL 288. f. 5/370. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1965. július 20-án megtartott üléséről.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Bővebben Rainer M. János: A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politika)történeti közelítések. In „*Hatvanas Évek*” Magyarországon. *Tanulmányok.* Szerk. Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 22.
- ¹⁰ MOL 288. f. 5/393. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1966. április 26-án tartott üléséről.
- ¹¹ MOL XIX-B-1-az 66. d. A 008/1965. számú belügyminiszter-helyettesi parancs által létrehozott Koordinációs Csoport működési szabályzata és az érintett BM-szervek vonatkozó feladatai. 1966. június 15.
- ¹² MOL XIX-A-83-b-3215/1966. 422. d. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3215/1966. sz. határozata a kapitalista országok fellazító politikájának visszaszorításáról, és a kapcsolatokból adódó ellenséges tevékenység korlátozásáról. 1966. június 30.
- ¹³ ÁBTL 4. 2. I. sorozat 6. d. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 24/1966. (IX. 25.) számú rendelete a külföldiek be- és kiutazásáról, valamint az ország területén való tartózkodásáról. 1966. szeptember 25., A belügyminiszter 4/1966. (IX. 25.) BM számú rendelete a fenti kormányrendelet végrehajtásáról. 1966. szeptember 25., A belügyminiszter 01. számú utasítása a külföldiek be- és kiutazásával, valamint az ország területén tartózkodásával kapcsolatos rendészeti feladatok szabályozása tárgyában. 1967. január 15.
- ¹⁴ MOL XIX-B-1-az-10-27/4/1966. 64. d. A honvédelmi miniszter és a belügyminiszter 04. sz. együttes utasítása a külföldre utazások szabályozása tárgyában. 1966. október 6. Korábban, 1964 tavaszától, a hadkötelesek a tíz napot meghaladó külföldi (nyugati vagy szocialista) országokban való tartózkodásukat az utazás megkezdése előtt csupán egy ún. bejelentőlapal voltak kötelesek bejelenteni az illetékes hadkiegészítő parancsnoksnál, melynek a hozzájárulása természetesen szükséges volt az útlevelkérelem benyújtásához. A bejelentés alól mentesültek az Elnöki Tanács, a Kormány, az MSZMP KB tagjai és póttagjai, a Néphadsereg, illetve a BM szerveinél szolgálatot teljesítő hivatásos sorállomány, valamint a Munkásőrség hivatásos állományú tagjai. MOL XIX-B-1-az 57. d. A honvédelmi miniszterhelyettes és a belügyminiszter-helyettes 9. számú együttes utasítása a hadkötelesek külföldi utazását és ennek bejelentését szabályozó 2/1964. (II. 9.) HM számú rendelet végrehajtásához. 1964. március 24. A BM-dolgozók jugoszláviai útjait pedig már 1966 februárjában megszigorították. A kiutazásokat a miniszterhelyettesek, a főcsoportfőnökök, az országos parancsnokok, a csoportfőnökök, az önálló osztályok vezetői, a megyei (budapesti) rendőrfőkapitányok, a határőr kerületparancsnokok és a megyei tűzrendészeti osztályparancsnokok engedélyezhették. Az útlevellapokat pedig nem a BM Útlevel Osztálya, hanem a BM Titkársága állította ki. ÁBTL 4. 2. II. sorozat 14. d. A BM Titkárság körlevele a BM-beosztottak Jugoszláviába történő utazásának szabályozásáról. 1966. február 16.
- ¹⁵ MOL XIX-B-1-v-551/6/1967. 37. d. A BRFK Politikai Osztály vezetőjének 6. számú utasítása az idegenforgalommal kapcsolatos kémelhárítási feladatok hatékonyabbá tételéről. 1967. május 30..

¹⁶ MOL XIX-B-1-az 67. d. A belügyminiszter 023. számú parancsa a hazatérést megtagadásokkal, tiltott határátlépésekkel és úti okmányokkal való visszaéléssel összefüggő eljárásokról. 1967. augusztus 7. Az alap- és a kutató nyilvántartás a korabeli állambiztonsági nyilvántartási rendszer két formája. Alapnyilvántartásba azok a személyek kerültek, akik a fennálló társadalmi berendezkedéssel szemben ellenséges magatartást tanúsítottak, míg a kutató nyilvántartásban a kevésbé veszélyes társadalmi csoportok és egyének adatait rögzítették.

¹⁷ MOL XIX-B-1-az 67. d. A belügyminiszter 026. számú parancsa a vízumkiadással kapcsolatos tiltó és korlátozó rendelkezések szabályozása tárgyában. 1967. szeptember 25.

¹⁸ Uo. Az Actio Catholica a katolikus egyház szervezete, mely az egyház céljaiért cselekedni kész híveket fogta egybe. Magyarországon 1925-ben szerveződött meg, de 1948-ban ellehetetlenítették működését, vezetőit (Mihalovics Zsigmond, Lénárd Ödön, Nagy Miklós) perbe fogták és elítélték később az egyház feletti ellenőrzés fedőszerveként működött. A Mária Kongregáció a vallásos nevelés elmélyítésére a 16. században alakult katolikus társulás, amely szintén 1948-ig működhetett Magyarországon. Az American Joint Distribution Committee amerikai alapítású zsidó segítség-szervezet volt.

¹⁹ A 1020/1968. (IV. 19.) Korm. számú határozat a magyar állampolgároknak külföldi tanintézetekben folytatandó tanulmányairól. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1968.* Közzéteszi az Igazságügy Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.

²⁰ MOL XIX-B-1-az 74. d. A belügyminiszter helyettesének 019. számú utasítása a külföldön engedély nélkül tanulmányokat folytató magyar állampolgárok helyzetének rendezéséről. 1968. szeptember 20.

²¹ A belügyminiszter 1967 tavaszán hozta létre az OHK-t, mely a hírközlési „vonalak” felhasználásával biztosította a Főcsoportfőnökség illetékes vezetőinek tájékoztatását, utasításainak gyors továbbítását az állam biztonságát veszélyeztető sürgős, operatív intézkedést igénylő eseményekről, ellátta az országos jelentőségű operatív akciók hírösszeköttetési, koordinálási funkcióját. MOL XIX-B-1-az 67. d. A belügyminiszter 09. számú parancsa a BM III. Főcsoportfőnökség Operatív Hír- és Akcióközpontjának létrehozására, szervezetére és működésére. 1967. április 28.

²² MOL XIX-B-1-az 69. d. A belügyminiszter-helyettes 017. számú utasítása az idegenforgalom differenciáltabb ellenőrzését szolgáló „KKA Értesítés” megszervezésére. 1967. május 8.

²³ MOL XIX-B-1-az 74. d. A belügyminiszter-helyettes 015. számú utasítása az idegenforgalom differenciáltabb ellenőrzését szolgáló „KKA Értesítés”-i rendszer hatékonyságának növelésére. 1968. július 15.

²⁴ A K-ellenőrzés a postai küldemények operatív ellenőrzése volt, amely során az állambiztonsági szervek a bizalmas nyomozás alatt álló személy postai küldeményeit felbontották, illetve esetenként elkobozták.

²⁵ MOL XIX-B-1-az 74. d. A belügyminiszter-helyettes 015. számú utasítása az idegenforgalom differenciáltabb ellenőrzését szolgáló „KKA Értesítés”-i rendszer hatékonyságának növelésére. 1968. július 15.

²⁶ A BRFK Politikai Osztálya Idegenforgalmi Alosztálya 8 fővel kezdte meg a működését 1968. augusztus 6-án. MOL XIX-B-1-v-551/10/1968. 37. d. A BRFK Politikai Osztály vezetőjének 10. számú utasítása az Idegenforgalmi Alosztály felállításáról. 1968. augusztus 6.

²⁷ MOL XIX-B-1-v-924-65-47-3/1967. 1. d. A BM III/I. és III/III. Csoportfőnökség feljegyzése az emigrációs munkával kapcsolatban. 1967. október 6.

²⁸ MOL XIX-K-9-e 53880/1968. 1. d. Tóth Lajosnak a MÉM Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya főosztályvezetőjének körlevele a külföldi utazások adminisztratív előkészítése tárgyában. 1968. szeptember 12.

²⁹ MOL XIX-K-9-e 7/B/1968. 1. d. A mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter 7/B/1968. számú utasítása a külföldi ki- és beutazásokról, valamint a külföldi utakon szerzett tapasztalatok hasznosításáról. 1968. január.

³⁰ Uo. Lásd még MOL XIX-K-9-e 1. d. A külföldi utazások személyzeti feladatainak ellátása (Tervezet a 3215/1966/VI. 30./ Korm. sz. határozatból adódó feladatok ellátása tárgyában kiadandó miniszteri utasításhoz.)

³¹ MOL 288. f. 5/499. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak útlevél jogszabály kiadására és annak főbb elveire. 1969. szeptember 16. Jegyzőkönyv a PB 1969. szeptember 23-án megtartott üléséről.

³² MOL 288. f. 5/502. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak útlevél jogszabály kiadására és annak főbb elveire. 1969. október 27. Jegyzőkönyv a PB 1969. november 4-én megtartott üléséről.

³³ MOL XIX-B-1-ai Javaslat az útlevél ügyintézés szervezeti módosítására. 1969. október 9.

³⁴ 1970. évi 4. sz. tvr. az útvelekről. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1970.* Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971. 53–55., valamint végrehajtásáról lásd a 4/1970. (III. 3.) Korm. számú rendeletet.

³⁵ MOL XIX-B-1-az 79. d. A belügyminiszter 02. számú utasítása az útvelekről szóló jogszabályokban foglalt rendelkezésekkel kapcsolatos belügyi feladatok szabályozásáról. 1970. március 14.; MOL XIX-B-1-az 81. d. A BM Útlevelel Osztálya vezetőjének 01. számú utasítása a magyar állampolgárok útlevélappal és csoportos útlevéllel egyes szocialista országokba történő utazásának szabályai és az ezzel kapcsolatos belügyi feladatok. 1970. március 14.; MOL XIX-B-1-az 84. d. A BM Igazgatásrendészeti Csoportfőnökének 01. számú utasítása a magyar állampolgárok útlevéllel, csoportos útlevéllel egyes szocialista országokba történő utazásának szabályai és az ezzel kapcsolatos belügyi feladatok. 1971. december 27. A figyelő dossziét 1960-ban vezették be, melyet a korábbi kompromittáltság, majd a későbbi ellenséges magatartás alapján a „társadalomra veszélyes elemek” ellenőrzésére nyitottak, mely lehetővé tette a megfigyelt személy tevékenységének, magatartásának állandó ellenőrzését, kapcsolatainak felderítését. Előzetes ellenőrző dossziét 1954 és 1974 között vezettek, és azokra a személyekre nyitották, akiket az állambiztonsági szervek még nem ellenőriztek, de velük kapcsolatban ellenséges tevékenységre utaló információk érkeztek. A csoportdossziét

1950-ben vezették be, és azokat a bizalmas nyomozás alatt álló személyeket regisztrálták benne, akik ellenséges tevékenységgel voltak gyanúsíthatóak, és szervezetszerűen együttműködtek. Szintén 1950-től vezették a (fedőneves) személyi dossziékat, melyekben azok szerepeltek, akik bizalmas nyomozás alatt álltak, mert államellenes bűncselekménnyel, kémkedéssel, diverziós és terrorista cselekménnyel voltak gyanúsíthatóak. A körözési dossziékban olyan, a nyugati hírszerző szervek ügynökei és más államellenes cselekményt elkövető személyek szerepeltek, akik letartóztatási intézetből megszöktek, vagy kivonták magukat az állambiztonsági szervek bizalmas nyomozása alól. Ezt a dossziétípust is 1950-től vezették. Bővebben Petrikné Vámos Ida: *Iratok a Történeti Hivatalban. Vázlat a volt állambiztonsági szervek iratanyagának irattani feltárásához.* In *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 1999. 29–72.

³⁶ MOL XIX-B-1-az 79. d. A belügyminiszter 02. számú utasítása az útlevelekről szóló jogszabályokban foglalt rendelkezésekkel kapcsolatos belügyi feladatok szabályozásáról. 1970. március 14.; MOL XIX-B-1-az 63. d. A belügyminiszter 008. számú utasítása a fontosabb munkakört betöltő személyek elleni operatív nyomozati cselekmények foganatosításának, büntetőeljárás megindításának szabályozása. 1966. szeptember 23. Természetesen a párt- és állami vezetők utazásának szervezését is szigorúan titkosan kezelték, különösen a légi biztosítás volt állambiztonsági feladat. Egy 1971-ből származó utasítás szerint „kormányzati” és „különösen fontos kormányzati légi utazást” különböztettek meg. Az előbbi a Minisztertanács tagjainak, az utóbbi a PB tagjainak, a KB titkárainak, az Elnöki Tanács elnökének, a Minisztertanács elnökének, elnökhelyetteseinek, illetve más államok vezető személyiségeinek repülőútját jelentette, amely lehetett nyilvános, illetve bizalmas jellegű. A repülőgép hajózó állományát a Belügyminisztériummal egyetértésben a MALÉV jelölte ki. A Belügyminisztérium gondoskodott a kormányváróterem őrzéséről, a repteret megközelítő útvonal biztonságáról, végül ellenőrizte a felszolgálásra kerülő italokat, ételeket, illetve a kormányrepülőgépek őrzését is végezte. MOL XIX-B-1-az 83. d. A közlekedés- és postaügyi miniszter és a belügyminiszter 0022/12/1971. KPM-BM számú együttes utasítása a kormányzati légi utazások megszervezéséről és végrehajtásáról. 1971. augusztus 14.

³⁷ 1965-ben a BM Útlevel Osztálya vezetőjének, Tatai Józsefnek azért szüntették meg az állományviszonyát, mert sorra adott ki „megbízhatatlan személyeknek” – hozzájárulva ezzel csempésztevékenységük legalizálásához – nyugatra szóló kiutazási engedélyeket. Az Onódy-ügyről bővebben Tischler János: *Az Onódy-ügy, 1964.* In *„Hatvanas Évek” Magyarországon. Tanulmányok.* Szerk. Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 239–271.

³⁸ Lásd Gosztonyi János hozzászólását. MOL 288. f. 5/370. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1965. július 20-án megtartott üléséről.

³⁹ Egy a III. Főcsoportfőnökségnél rendszeresített szt-állomány munkájának értékeléséről készült jelentés szerint mind a hírszerzés, mind a kémelhárítás az illetékes állami vezetőkkel kétoldalú megállapodások alapján szabályozta az együttműködést a nemzetközi érintkezés „legérzékenyebb” területein. A szigorúan titkos állományú tisztek elsősorban nyugati állampolgárok közötti tippkutatást, célszemélyek tanulmányozását, feldolgozását, illetve beszerzéseket végeztek, a gazdasági kémelhárításban a nyugati módszerek és tendenciák „leleplezését” segítették elő – írta a jelentés. Amennyiben a fedőfunkció ezt lehetővé tette az szt-tiszt számára, az adott munkahelyen a nemzetközi érintkezések és a külföldi munkavállalások szabályzatának kidolgozását is – az állambiztonság szempontjai szerint – befolyásolnia kellett. Továbbra is feladatuk volt a nyugati országokba kiutazók „védelmi” jellegű felkészítése és beszámoltatása is. ÁBTL 1. 11. 1. 151. d. Jelentés az szt-állományról szóló 002/1969. BM parancs végrehajtásáról, tapasztalatairól a III. Főcsoportfőnökség szerveinél. d. n. (A jelentést a BM Miniszterhelyettesi Értekezlete 1973. október 18-i ülésén vitatta meg.)

Papp István

Töredezett határidőnapló Erdélyből

Markó Béla: *Egy irredenta hétköznapijai (Lehallgatási jegyzőkönyvek, 1986. április – 1989. december)*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2009.

A 2006-os esztendő fordulatos évnek bizonyult Magyarországon és Erdélyben is a politikai rendőrség történetében, köznapi fordulattal élve az ügynökkérdés történetében. Nálunk egy névtelenül megjelentetett ügynöklista és Szabó István filmrendező ügynökmúltjának napvilágra kerülése, míg Transsylvániában a lángoszlopként tisztelt és méltatott költő, Szilágyi Domokos lelepleződése váltott ki szenvedélyes vitákat. Az itthoni folytatás mindvégig nagy sajtónyilvánosság közepette, a média kitüntető figyelmét élvezve zajlott, de szakmai hozadéka nem minden esetben bizonyult maradandónak. A határon túl ezzel szemben 2009-ben három olyan kötet is napvilágot látott, amelyek – bár az erdélyi magyar értelmiség sorsáról szólnak –, nekünk, anyaországiaknak is számos tanulsággal szolgálnak.

Ezen könyvek sorában Cs. Gyimesi Éva járta körül a legalaposabban és legigényesebben saját megfigyelésének/ellenőrzésének keserű históriáját.¹ A kötet értékét elsősorban az adja, hogy nem pusztán forrásközlésre vállalkozott, hanem szembesítette saját emlékeit a dossziében foglaltakkal, megmagyarázta, kommentálta a román politikai rendőrség szóhasználatát, kifejezéseit. Az erdélyi magyar értelmiségi társadalom egy másik, igen fontos szegmensét elemezte Molnár János ugyancsak a tavalyi esztendőben megjelent művében.² Molnár elsősorban a Királyhágómelléki Református Egyházkerületre vonatkozó ügynöki jelentéseket gyűjtötte össze, főként Tőkés Lászlóra és édesapjára vonatkozóan. Mivel a kötetben számos egykori hálózati személy nevét felfedte, ezzel jelentős lökést adott az erdélyi kálvinisták önvizsgálatának elindításához, amely talán nem marad hatás nélkül Magyarországon sem.

A harmadik könyv, amellyel itt foglalkozni kívánunk, az erdélyi magyarság Tőkés mellett legismertebb vezetőjére, Markó Bélára vonatkozó titkosszolgálati munka iratanyagát tartalmazza. A testes kötet bevezetőjéből (5–14.) kiderül, hogy Markó 2006-ban kapta meg a 7 iratcsomót felölelő, 1218 oldal terjedelmű lehallgatási anyagát a Volt Securitate Irattárát Átvizsgáló Bizottságtól.³ A kézzel írt jegyzőkönyveket, jelentéseket, értékeléseket ezt követően lefordították, illetve visszafordították románból, és ebből készült egy igen bőséges válogatás, amelyet jobbára csak az intim részleteket kihagyó anonimizálás csorbított. A bevezetésben a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget immár 17 esztendeje vezető, kormányzati pozícióban és ellenzéki padosorokban, miniszterelnök-helyettesként és államfő-jelöltként is politizáló Markó megosztja gondolatait az ügynökkérdés általános problémáiról is. Úgy véli, hogy átvilágításra szükség van, éppen azért, hogy a közéleti szereplésre vállalkozóknál tudni lehessen, vajon szabad és tisztességes emberről van-e szó. Hiszen akinek a jelentései fennmaradtak, azt még mindig az egykori rettegett titkosszolgálat tartja fogva. Azt is elmondja a közölt szövegekkel kapcsolatban, hogy azok látszólagos bőségük ellenére igen felületesen, sok esetben erősen kivonatolva adják vissza az akkori beszélgetéseket. Viszont Cs. Gyimesi Évával ellentétben mégsem vállalkozott kommentárra, kiegészítésre, így a politikai rendőrség, a megfigyelők által a megfigyelték „segítségével” létrehozott szövegek pőrén sorakoznak a kötet lapjain. Ez rendkívül izgalmas lehetőséget kínál a szövegelemzés céljára, ez lehet akár a Markó-könyv egyik lehetséges olvasata is.

A forrásgyűjtemény döntő részét a lehallgatási jegyzőkönyvek, értékelések, jelentések teszik ki (15–454.). Elsőként a Markó Béláról kiállított személyi úrlappal szembesülünk, amelynek fénymásolt formáját a függelék második lapján is megnézhetjük. Ott személyi kartonról esik szó. Itt jegyezzük meg, hogy bár a 455. oldalon megtaláljuk a jegyzőkönyvekben szereplő állambiztonsági kifejezések feloldását és magyar megfelelőit, illetve néhány fedőnév felfedését, mégis könnyebben emészthetővé, befogadhatóvá tette volna a szövegeket a román állambiztonságról szóló tájékoztató rész. Nem csupán az egyes szakkifejezések, hanem a struktúra

magyarázatára is gondolunk: hogyan jutott el a Securitate bukaresti központjából a marosvásárhelyi *Igaz Szó* szerkesztőségéig a hálózat, kik olvasták a jelentéseket. Többször olvasható, hogy az első titkár elvtársnak továbbítja az anyagokat. Ő vajon a Román Kommunista Párt városi vagy megyei vezetőjét jelenti? A személyi karton kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy a fényképet leszámítva formájában és a rögzített adatok tekintetében nagy hasonlóságokat mutat a magyar politikai rendőrség által használt operatív nyilvántartó kartonnal.⁴ Emellett a megfigyelésre használt operatív technika, a lehallgatási jegyzőkönyvek formai felépítése kapcsán is nyilvánvaló, hogy a magyar és a román állambiztonság is sokat tanult a szovjet belügyi szervektől.

A személyi kartont követően az Információk tartalma című rész következik (15–17.), amely leginkább a magyar szervek által használt környezettanulmányok feleltethető meg. Ebben Markó Béla 1986-ban élő rokonainak személyi adatait, külföldi útjainak felsorolását és a román állambiztonság által a terhére rótt cselekményeket találjuk. Ezen tettek sorában megemlítették, hogy látogatta a bukaresti magyar követséget, külföldi rádiókat hallgatott, író-olvasó találkozót szervezett fiatal irodalomárokhoz, magyarországi írókkal, újságírókkal tartott kapcsolatot. Legkomolyabban azt helytelenítették, hogy beadvánnyal fordult a Román Írószövetséghez Ion Lancranjan hírhedt, *Szavak Erdélyről* című könyvének forgalomból való kivétele érdekében. Emellett visszavonta társszerzőségét a XII. osztályos magyar irodalom tankönyvtől, mivel abból kihagyták Illyés Gyulát és Kós Károlyt.

Az első lehallgatási jegyzőkönyv 1986. április 17-én keletkezett, míg az utolsó, az „elsőtitkár” számára készített feljegyzés dátuma 1989. december 16. Az nem derül ki, hogy a román belügy mikortól fogva gyűjtött információkat Markó Béláról, aki rövid franciatanári időszakát követően 1976-tól a Marosvásárhelyen megjelenő *Igaz Szó* egyik szerkesztőjeként dolgozott. Az összefoglalókban 1983-tól kezdve veszik számba „ellenséges tevékenységként” értékelt tetteit. Kicsit zavarólag hat, hogy már közel egy esztendeje folyik a megfigyelés, amikor 1987. március 26-án a Belügyminisztérium Maros Megyei Felügyelőségének tisztje javaslatot tesz arra, hogy „Marian” fedőnév alatt megfigyelési dossziét nyissanak Markó Béláról. Akkor mi zajlott az ezt megelőző időszakban? Ezek azok a kérdések, amelyeket egy segítségül hívott történész/levéltáros tisztázhatott volna, megkönnyítve az olvasók helyzetét is. A megfigyeltek/lehallgatottak főként Markó Béla családjából és baráti köréből kerülnek ki. Sokat foglalkoztak Sándor öccsével, akit a zöld határon való szökés közben elfogtak, de később mégis sikeresen átjött Magyarországra.

Feltűnnek a kötet lapjain a Gálfalvi testvérek, György és Zsolt, Kántor Lajos, Farkas Árpád, Egyed Péter, Tompa Gábor: az akkoriban a 30-as, 40-es éveiket taposó erdélyi magyar értelmiség fontos alakjai. Meglepő viszont, hogy mennyire szórványosan vagy érintőlegesen szerepelnek az idősebb irodalmár nemzedék tagjai: leginkább még Sütő Andrásról esik szó, de Fodor Sándor, Szabó Gyula, Bálint Tibor, Szilágyi István, Domokos Géza, Beke György, Bajor Andor csupán egy-két alkalommal vagy egyszer sem kerül elő a lehallgatások szövegeiben. A nemzedéki kapcsolat hiánya, az *Igaz Szó* megítélése, politikai/esztétikai nézetkülönbségek miatt hiányzik az ötvenesek/hatvanasok nemzedéke? Ez Magyarországról nehezebben megítélhető, Kolozsvárról vagy Brassóba sokkal nyilvánvalóbb az igazság. Az mindenesetre a kötet egyik fontos tanulsága, hogy még a diktatúra legsötétebb éveiben sincs egynemű magyar értelmiség, homogén magyar nemzeti közösség, ahogyan azt az információhiány/tájékozatlanság miatt itthonról sokáig látni véltünk. Paradox módon ez a leegyszerűsítő megközelítés egybeesik a Securitate szemléletével, hiszen belügyi perspektívából nézve Kovács András Ferenc ugyanannyira „nacionalista-irredenta” szerző, mint Farkas Árpád. Tompa Gábor színháza pedig éppen olyan elfogadhatatlan, mint Sütő András drámái, miközben mindketten „ünnepelt” szerzői, rendezői voltak a határon túl és Magyarországon is az irodalmi-színházi életnek.

A kötetbe válogatott lehallgatási jegyzőkönyveket böngészve igen hamar kiderül, hogy az áldozatok tudtak, vagy legalábbis jó okkal gyanakodtak a lehallgatókészülék jelenlétére. Éppen ezért lényegesen kevesebb konkrét, az ellenzéki tevékenységet, gondolkodást alátámasztó információt nyerhettek ezzel a módszerrel a Securitate tisztjei annál, mint amit reméltek. Néha csupán ennyi áll egy jegyzőkönyvben: „Ismerősökről

beszélgetnek, történeteket mesélnek, kacagnak.” (158.) Számos esetben csupán arról szereztek tudomást, hogy ki, kivel és hol beszélt meg találkozót. Markó Béla vagy felesége nem egy esetben szinte leintik a vonal másik oldalán lévőket, ha fontos témáról kezdene el beszélni. Ezért támadt az az érzésünk, hogy e kötet inkább hasonlít egy határidőnaplóra, amelyben nevek és időpontok lelhetők fel, mintsem érdemi, kompromittáló adatokat tartalmazó jegyzőkönyvre. De még határidőnaplónak is töredezett, mivel a szabadságok, vidéki utazások ideje kimarad, csakúgy, mint a szabadban lezajlott találkozóké, beszélgetéseké. Ezért is fontos lenne, ha Markó Béla egyszer megírná a szövegek kommentált változatát is, mivel így kristálytisztán láthatóvá válna a felek nem egyszer képes, áthallásos beszéde.

Történelmi nézőpontból szemlélve e szövegeket nagyon érdekesek és sokatmondóak azok az elejtett, látszólag politikai szempontból nem kényes félmondatok, amelyek a Markó család és baráti köre mindennapjait mutatják be. A mélypontra lévő életszínvonalról árulkodnak ezek a mondatok: „A célszemély családja náluk tárolja a krumplit.” „A benzinkérdésről tárgyalnak az alábbiakban.” „A célszemély azt kérdezi vendégétől, megkapja-e teljes fizetését.” „Meggérdezik a célszemélytől, hogy átmehetnek-e hozzájuk másnap fürödni.” „A célszemély elmondja, hogy nagyon hideg van a lakásban, meleg vizük nincs.” Ennél kényesebb mondatok aligha hangozhattak volna el, a 80-as évek abszurd romániai valósága olvasható ki mindebből. Feltehetjük, hogy mindez a lehallgatótiszt számára sem volt másként, s ezért is nem tulajdonított mindennek jelentőséget. Egy hasonló magyar dossziében mindezt – a megfigyelt személyek sokat foglalkoznak életszínvonal-kérdésekkel – félmondattal összegezték volna.

Mint az előbb már utaltunk rá, előttünk ismeretlen okból csupán 11 hónappal a lehallgatás kezdetét követően született meg a hivatalos döntés Markó Béla saját dossziéjának megnyitására. Ezzel egy időben egy intézkedési tervet is elfogadtak, amely azt tartalmazta, hogy a Securitate milyen célokat kíván elérni, és ehhez milyen eszközöket társít (68–69.). A lakáslehallgatást kiterjesztették a szerkesztőségre is, ettől kezdve bukkannak fel a dossziében, s így a kötetben is az *Igaz Szó* munkatársainak Hajdú Győző főszerkesztővel folytatott vitái, konfliktusai. Természetesen az állambiztonság mohón érdeklődött aziránt, hogy nem terjeszt-e Markó a magyar kisebbség helyzetéről szóló szamizdat anyagokat belföldön és külföldön. Ebben az irányban feleslegesen tapogatózott a politikai rendőrség, mivel Markó elsősorban az irodalom eszközeivel, a verseivel politizált. Minden bizonnyal óva intette az 1982-es neves ellenzéki dokumentum, az *Ellenpontok* szerzőinek sorsa is, akik közül – mint ez a kötetből is kiderül – figyelemmel kísérte az emigrációba kényszerült Szócs Géza sorsát. Természetesen csupán Markó Béla tudna választ adni arra a kérdésre, hogyan viszonyult az illegalitás határát átlépő, szamizdatokat terjesztő ellenzéki tevékenységhez. Az 1990. utáni közéleti tevékenységét messziről szemlélve talán nem elrugaszkodott az a feltételezés, hogy habitusától, életfelfogásától távol állt ez a fajta cselekvés. Ő más utakat keresett, amelyek lehet, hogy forma szerint legálisak, de ugyancsak göröngyösek és veszélyesek voltak.

Szintén az intézkedési tervben olvasható az alábbi félmondat: „Meg kell ismernünk és munkába kell vennünk a célszemély nem megfelelő érdeklődési körű hazai és külföldi kapcsolatait...” Nem tudni, hogy a fordítás pontatlansága vagy az állambiztonsági szakzsargon nyakatekertsége miatt szerepel a „munkába kell vennünk” kifejezés, amely mögött retorziók széles skálája húzódnak. Ennek tisztázása is megért volna egy magyarázó lábjegyzetet. Az utolsóként használt módszer ismerős lehet a magyar állambiztonsági dossziékat olvasóknak is: erkölcsi alapon próbálták meg lejáratni Markót, lehetetlen helyzetbe hozva őt munkahelyén.

Ezen célok eléréséhez az operatív technikai eszközök igénybevétele mellett ügynökökre és saját tisztjeire kívánt támaszkodni a román politikai rendőrség. A kötetben csupán egyetlen ügynök nevét fedte fel Markó: az *Igaz Szó* sokak által nem szeretett – s a lehallgatások szövegeit olvasva érthető okokból megvetett – főszerkesztője, Hajdú Győző „Graur” fedőnév alatt igyekezett készséggel kiszolgálni a belügyi szervek igényeit, legyen szó információszerezésről, fegyelmezésről vagy éppen ellentétek szításáról. A Securitate tisztjei is több alkalommal felkeresték Markót ezekben

az időkben. Részben azért, hogy azt a látszatot keltsék, hogy a politikai rendőrségnek dolgozik, részben pedig a megfélemlítés szándékával. Mindezek az intézkedések első olvasásra nem tűnnek rendkívül szigorúnak. Amellett, hogy felfedezhetőek a magyar és a román állambiztonsági módszerek hasonló jegyei, figyelemre méltó, hogy a Securitate is szívesen vette igénybe, és a magyar III/III-nál jóval eredményesebben alkalmazta a közvetett nyomásgyakorlás eszközeit. Ugyanakkor a lehallgatási jegyzőkönyvek olvasójának nem lehet kétsége afelől, hogy az 1987-es terv csupán az első szintet jelentette Markó Béla megrendszabályozásában, hiszen a szöveg így zárul: „Az operatív helyzet alakulásától függően a jelen tervet újabb intézkedésekkel bővíthetjük.”

Az operatív helyzet pedig nem javult, sőt mi több, romlott, hiszen Markó Béla kitartó szívóssággal folytatta addigi irodalmár tevékenységét, sőt még bővítette is azt az *Igaz Szó* irodalmi körének megszervezésével. A kötetből nagyon szépen kirajzolódik az a folyamat is, ahogyan 1988/89 folyamán az Erdély-kérdés a magyar belpolitika meghatározó problémájává vált. Ennek köszönhetően egyre jobban erősödtek és kiépültek a költő Markó Béla magyarországi kapcsolatai, az *Élet és Irodalom*tól a *Hitelig* jelentek meg versei, szerepelt a Kossuth Rádióban, szavaltak tőle a televízióban is. Így sűrűsödnek az információk is, amelyeket nagyjából három hónaponként értékelték a román belügy tisztjei. Sőt az idő előrehaladtával Markó Béla megfigyelése egyre inkább párhuzamosan folyt, mivel a dossziéjába több alkalommal is fűztek be barátainak, Gálfalvi Györgynek és Demeter Józsefnek a lakásán felvett jelentéseket is. Ezen a ponton Markó anyaga emlékeztet a magyar állambiztonság által összeállított személyi dossziék szerkezetére.

A kötet csúcspontja az 1989-es esztendő: ebből az évből származik a legtöbb, de tartalmában az állambiztonság számára jórészt értékelhetetlen jelentés. Átszűrődik valami abból az izgalomból és reménykedésből, ahogyan Markó és barátai a kelet-európai és a magyarországi változásokat fogadták, de ez csupán néhány apró morzsa lehet a beszélgetések, tervezgetések tömkelegéből. Szerencsére sokat romlott a Securitate hatékonysága, vagy ennek a körnek a tagjai váltak sokkal óvatosabbá, és eredményesebben konspiráltak. A diktatúra bukásához közeledve, amely a mából nézve oly közelinek látszik, egyfajta versenyfutás kezdődik Markó és a román belügyminisztérium tisztjei között: egyre több kompromittáló információt gyűjtenek, és egyre világosabban a tudtára adják, hogy szorul a hurok. Az 1988/89 fordulóján készített elemzésből (333–336.) kiderül, hogy büntető szándékkal utasították el útlevélkérelmét, a megyei pártbizottság a Securitate információja nyomán elütötte „vezető funkció” elnyerésétől, és legjobb barátját, Gálfalvi Györgyöt a megyei bíróság pénzbüntetésre ítélte azért, mert a lakásán külföldieket szállásolt el. Végül 1989. december 4-én jutott el odáig a román belügy, hogy egy jegyzőkönyv végén az alábbi utasítást tették: „Sürgősen készítsék elő a »Marian«-ra vonatkozó akciót, annak megfelelően, ahogy megbeszéltük!” Erre végül nem került sor, hiszen 1989 véres karácsonya az erdélyi magyarság és Markó Béla számára is meghozta a fizikai és szellemi megmaradás esélyét.

Felvetődhet az olvasóban a kérdés, hogy – Esterházy Péterhez hasonlóan – miért is nem formálta Markó irodalmi anyaggá a róla szóló jelentéseket. Ez az ő titka marad, de talán nem elrugaszkodott a feltevés, hogy ezek a szövegek igazából nem is alkalmasak erre a célra. Az *Egy irredenta hétköznapijai* szerkesztési fogyatékoságai és Markó Béla kiegészítéseinek hiánya ellenére is értékes bepillantást ad a 80-as évek második felének erdélyi magyar társadalmába, és számos dolgot érthetőbbé tesz a rendszerváltás utáni idők nehéz pillanataiból is.

¹ Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába.* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2009.

² Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium I.* Nagyvárad, Partium Kiadó, 2009.

³ Ezen intézményről lásd Cseh Gergő Bendegúz: Közép-kelet-európai állambiztonsági panoráma. Titkosszolgálati iratok nyilvánossága az egykori szocialista országokban. *Betekintő*, 2010/1. sz. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=139> (Utolsó letöltés: 2010. június 30.)

⁴ Ennek egy típusát lásd az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának honlapján: http://www.abtl.hu/html/hu/fotogaleria/iratok/1-es_b.jpg (Utolsó letöltés: 2010. június 30.)